

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

НУДЖЕЙДАТ ВЕАМ

УДК 343.98.067

ДИСЕРТАЦІЯ

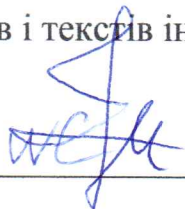
**«КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗІВАЛТУВАНЬ»**

Спеціальність 081 – «Право»

(Галузь знань 08 – «Право»)

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.



НУДЖЕЙДАТ ВЕАМ

Науковий керівник: Даньшин Максим Валерійович, доктор юридичних наук,
професор

Харків – 2021

Здійснено перевірку дисертації
і її змісту. Підтверджено
належність спеціальності 081.024
загальної юридичної науки
Д.Ф. 64

АНОТАЦІЯ

НУДЖЕЙДАТ ВЕАМ. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування зґвалтувань. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право (галузь знань – 08 Право). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертація є комплексним монографічним дослідженням особливостей механізму вчинення зґвалтувань, які знаходять відображення у вигляді криміналістичної характеристики цих злочинів, а також особливостей їх розслідування.

На основі аналізу медичної, психологічної, соціологічної і криміналістичної літератури визначено сутність зґвалтувань як злочинів, у яких поєднується біологічне і соціологічне. Біологічний аспект зґвалтування ґрунтується на сексуальності людини, яка є вродженою потребою і функцією людського організму, програму якої закладено на рівні інстинкту. Соціологічний аспект зґвалтування полягає у виході особи за межі «норми» сучасної сексуальної поведінки, що проявляється в ігноруванні вільного волевиявлення іншої особи, застосуванні насильства для задоволення статевої потреби. З об'єктивної сторони зґвалтування проявляється у вчиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. Відсутність добровільної згоди визначається з урахуванням супутніх обставин, які могли негативно вплинути на волевиявлення особи.

Ключовим фактором, який визначає особливості механізму вчинення зґвалтування і предмета доказування, визначається фактор наявності чи відсутності соціального зв'язку (знайомства) між злочинцем і потерпілою особою. Тому саме за цим фактором обґрунтовано доцільність криміналістичної класифікації зґвалтувань на: 1) зґвалтування, вчинені

незнайомою потерпілій особою (відсутність будь-яких соціальних зв'язків); 2) зґвалтування, вчинені знайомою потерпілій особою. Тим самим створюються підстави для розроблення щодо вказаних класифікаційних груп зґвалтування окремих криміналістичних характеристик.

Відзначається, що криміналістична характеристика зґвалтувань, вчинених незнайомою потерпілій особою, стосується тих злочинів, які вчиняються шляхом нападу на жертву з метою здійснення насильницьких статевих зносин. Вона включає таке: особа злочинця – переважно молодий чоловік з маргінальними рисами і патологічними проявами статевого потягу; способи вчинення характеризуються очікуванням, вистежуванням жертви і здійсненням нападу або заманювання жертви після короткочасного знайомства в місці, зручне для нападу; обстановка зґвалтування – найчастіше безлюдна ділянка місцевості й темний час доби; матеріальні сліди зґвалтування – сліди злочинця і потерпілої на місці вчинення зґвалтування, що вказують на їх перебування там разом, а також сліди їх взаємного контакту на тілах та одязі, сліди здійснення статевого акту; потерпіла особа – переважно жінка, яка має позитивну характеристику, але можуть мати місце й певні віктимологічні суб'єктивні ознаки.

Криміналістична характеристика зґвалтувань, вчинених знайомою потерпілій особою, стосується тих злочинів, які вчиняються особою з використанням уже існуючих соціальних зв'язків між ним і жертвою насильства. Вона включає таке: особа злочинця – характеризується підвищеною сексуальною потребою, для задоволення якої використовується жертва з близького оточення; способи вчинення – характеризуються обранням жертви сексуального насильства, яку буде легко заманити в зручне місце, створення ситуації, що виключає звернення потерпілої до поліції; обстановка зґвалтування – найчастіше вчиняється у приміщенні (квартирах і будинках), як правило, за місцем проживання винного чи потерпілої особи, пов'язаних родинними, шлюбними, сусідськими, подружніми стосунками; матеріальні сліди зґвалтування – сліди біологічного походження, які дозволяють

встановити факт здійснення статевих зносин між конкретними особами та їх насильницький характер чи використання безпорадного стану потерпілої; потерпіла особа: особа, яка знала злочинця раніше, але не мала з ним стійких стосунків; особа, яка знаходилися зі злочинцем у тривалих побутових стосунках; особа, яка знаходилася зі злочинцем у тривалих, у тому числі інтимних стосунках.

Визначено особливості відкриття кримінального провадження щодо зґвалтування, які обумовлені багатозначністю статевої поведінки як жінки, так і чоловіка. Тому до внесення заявлених потерпілою відомостей про насильство до ЄРДР і початку досудового розслідування доцільним є проведення перевірочних дій: отримання детального пояснення від особи – заявника; огляд місця події; отримання пояснень від очевидців певних подій, що передували, супроводжували або настали після зґвалтування. Зважаючи на тривалість цих заходів, передбачений ч. 1 ст. 214 КПК України термін (24 год.), часто є недостатнім, але це не є перешкодою для початку досудового розслідування.

Обґрунтовано виділення в розслідуванні зґвалтувань типових слідчих ситуацій за ключовою ознакою – існування чи відсутності певних соціальних відносин між підозрюваним і потерпілою особою (корелюється із запропонованою криміналістичною класифікацією цих злочинів): 1) досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування незнайомою потерпілій особою; 2) досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування знайомою потерпілій особою. Для кожної із зазначених типових слідчих ситуацій характерним є проведення певних комплексів слідчо-розшукових дій – тактичних операцій («Розшук та ідентифікація гвалтівника», «Ознаки насильницького статевого акту у потерпілої», «Ознаки статевого акту у підозрюваного», «Характер стосунків потерпілої і підозрюваного»).

Відзначається, що для уникнення юридичних помилок при розслідуванні зґвалтування, особливо в ситуації його вчинення знайомою потерпілій особою, важливим є використання версій: 1) зґвалтування мало місце (заява потерпілої

особи відповідає дійсності); 2) зґвалтування не було (заява є неправдивою). Проблема неправдивих заяв про зґвалтування значною мірою обумовлена існуванням у суспільстві певних стереотипів, що суттєво впливає на діяльність правоохоронних органів. Перевірка неправдивості заяви про зґвалтування повинна здійснюватися тактовно – здійснювати будь-які дії за підозрою у сфабрикованості заяви про зґвалтування можна лише в тому випадку, коли ця підозра викликана ґрунтовними доказами. Підкреслюється, що будь-яка спроба поставити під сумнів обґрунтованість заяви про зґвалтування для реальної жертви може стати тяжким ударом, що напевно знищить довірчі відносини, які повинні існувати між слідчим і потерпілою.

Проаналізовано проблему своєчасного виявлення та подолання протидії розслідуванню як з боку підозрюваного (характер протидії залежить від наявності соціального зв'язку з жертвою), так і з боку потерпілої особи. З боку потерпілих протидія має місце у випадках, коли вони ініціюють відкриття кримінального провадження за неправдивою заявою, свідомо вводячи в оману орган досудового розслідування (повідомляється вигадана або перекручена інформація про обставини зґвалтування). Це може бути викликано прагненням скомпрометувати певну особу, шантажувати її з корисливою метою чи приховати свою непристойну поведінку. Для подолання протидії важливо вчасно виявити її ознаки і залежно від їх характеру вживати відповідних заходів, для чого потрібно постійно аналізувати відомості, що повідомляються учасниками кримінального провадження та їх поведінку, в ракурсі перевірки типових версій.

Підкреслюється, що особливості тактики окремих слідчих дій при розслідуванні зґвалтування обумовлені специфікою механізму його вчинення, в якому проявляються, з одного боку, задоволення природних сексуальних потреб людини (біологічний аспект), а з іншого – порушення суспільних правил сексуальної поведінки (соціологічний аспект). Зазначені фактори впливають як на утворення слідів зґвалтування, так і на поведінку учасників кримінального провадження при проведенні таких слідчих дій як огляд, допит

потерпілої, підозрюваного і свідків, обшук, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент. Особливу роль у доказуванні факту вчинення дій сексуального характеру без добровільної згоди потерпілої особи відіграють експертизи (судово-медична, судово-психіатрична, комплексна психологопсихіатрична). Зважаючи на те, що для отримання доказів при проведенні зазначених експертиз потрібне дослідження об'єктів біологічного походження, підготовка до них пронизує зміст багатьох слідчих дій. Це вимагає дотримання рекомендацій щодо виявлення, фіксації і вилучення зазначених об'єктів та встановлення обставин їх утворення.

Ключові слова: зґвалтування, потерпіла, підозрюваний, слідча ситуація, об'єкт біологічного походження, експертиза.

ABSTRACT

NUJEDAT WEAM Forensic characteristics and basic provisions of the investigation of rape. – *Qualification scholarly paper: a manuscript.*

Thesis submitted for obtaining the Doctor of Philosophy Degree in Law, Speciality 081 – Law. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The dissertation is a comprehensive monographic study of the peculiarities of the mechanism of committing rapes, which are reflected in the form of forensic characteristics of these crimes, as well as the peculiarities of their investigation.

Based on the analysis of medical, psychological, sociological and forensic literature, the essence of rape is defined as crimes in which the biological and sociological combination is combined. The biological aspect of rape is based on human sexuality, which is the innate need and function of the human body, the program of which is laid down at the level of instinct. The sociological aspect of rape lies in going beyond the «norm» of modern sexual behavior, which manifested by the use of physical violence, the threat of its use or the helpless condition of the victim to satisfy sexual needs. Objectively rape manifests itself in the commission of acts of a sexual nature involving vaginal, anal or oral penetration into the body of another

person using genitals or any other subject, without the voluntary consent of the victim. Absence of voluntary consent shall be determined in the light of the surrounding circumstances that may have negatively influenced the expression of the will of the person.

The key factor determining the specifics of the mechanism of committing rape and the subject of evidence is the factor of presence or absence of social connection (acquaintance) between the offender and the victim. Therefore, it is in connection with this factor that the expediency of the forensic classification of rapes has been substantiated for: 1) rape committed by an unfamiliar to the victim (absence of any social connection); 2) rape committed by a person familiar to the victim. This creates a basis for the development of separate forensic characteristics of these classification groups of rape.

It is noted that the forensic characteristics of rape committed by a person unfamiliar to the victim concern those crimes which are committed by assaulting the victim for the purpose of committing violent sexual intercourse. It includes: the identity of the offender's - predominantly a young man with marginal features and pathological manifestations of sexual desire; methods of commission are characterized by waiting or tracking down the victim and carrying out the attack or luring the victim after a brief acquaintance to a place suitable for attack; the environment of rape - often a deserted area of the area and a dark time of day; material traces of rape - traces of the offender and the victim at the scene of the rape, indicating that they were there together, as well as traces of their mutual contact on their bodies and clothing, traces of sexual act; the victim - mostly women with a positive characteristic, but there may also be certain victimological subjective traits.

The criminalistic characteristic of rapes committed by a familiar victim relates to crimes committed by a person using existing social ties between him and the victim of violence. It includes: the person of the offender is characterized by increased sexual need for the satisfaction of which the victim from a close environment is used; the methods of commission, characterized by the choice of the victim of sexual violence, which will be easy to lure into a comfortable place,

creating a situation that excludes the victim appeal to law enforcement agencies; the environment of rape – most often committed in the premises (apartments and houses), usually at the residence of the perpetrator or victim, connected family, marriage, neighboring, friendly relations; and mutual friendship; the manner of committing material traces of rape – traces of biological origin, which allow to establish the fact of sexual intercourse between specific persons and their violent character or use of helpless state of the victim; the victim: a person who knew the offender before, but had no stable relationship with him; a person who was with the offender in a long term domestic relationship with him; a perpetrator in a long term domestic relationship; a person who was in a long term relationship, including intimate relationships with the offender.

The peculiarities of the opening criminal proceeding on rape,, which are conditioned by the ambiguity of sexual behavior of both a woman and a man, are determined. Therefore, it is expedient to carry out verification actions before entering the information on violence against the Unified Register of Pre-trial Investigations, which were declared by the victim, and to initiate a pre-trial investigation: obtaining a detailed explanation from the applicant's person; review of the place of the event; receiving explanations from eyewitnesses of certain events that preceded, followed or came after rape. Taking into account the duration of these measures, provided for in Part 1 of Article 214 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the term (24 hours), but this is not an obstacle to the initiation a pre-trial investigation.

In the investigation of rapes typical investigative situations on the key feature the presence or absence of certain social relations between the suspect and the victim (correlates with the proposed forensic classification of these crimes): 1) the pre-trial investigation is initiated in connection with an allegation of rape by a person unfamiliar victim; 2) the pre-trial investigation is initiated in connection with the allegation for rape by a person familiar victim. Each of these typical investigative situations, is characterized by certain complexes of investigation actions – tactical operations («Search and identification of the offender», «Signs of the violent sexual

act by the victim», «Signs of sexual act by the suspect», «The nature of relationship between the victim and the suspect»).

It is noted that in order to avoid legal errors in investigating rape, especially in the situation when it is committed by a familiar victim, it is important to use versions: 1) rape took place (the victim's statement is true); 2) There was no rape (the statement is false). The problem of false statement about rape is largely due to the existence of certain stereotypes in society, which significantly affects the activities of law enforcement agencies. The verification of the false statement of rape allegation should be carried out tactfully – any action based on the suspicion that of a rape allegation is fabricated can only be taken when that suspicion is caused by sound evidence. It is emphasized that any attempt to question the validity of a rape allegation could be a severe blow to the real victim, which would certainly destroy the trust relationship that exists between the investigator and the victim.

The problem of timely identification and elimination of counteraction to the investigation by the suspect (the nature of the resistance depends on the presence of a social connection with the victim) and the victim is analyzed. On the part of the victim, counteraction occurs in cases when they initiate the opening of criminal proceedings by a false statement, deliberately misleading the pre-trial investigation body (reported invented or distorted information about the circumstances of the rape). This may be due to the desire to compromise a certain person, to blackmail her with merciless or to hide her obscene behavior. In order to overcome counteraction, it is important to detect signs in time and to take appropriate measures depending on their nature, which requires constant analysis of the information communicated by the participants in the criminal proceedings and their behavior, in the perspective of checking the typical versions.

It is emphasized that the peculiarities of the tactics of individual investigative actions during the investigation of rape are due to the specific mechanism of its commission, which manifests itself on the one hand, satisfaction of the natural sexual needs of man (biological aspect), and, on the other hand, the violation of social rules of sexual behavior (sociological aspect). These factors influence both the

formation of traces of rape and the behavior of participants in criminal proceedings during such investigative actions as examination, interrogation the victim, suspect and witnesses, a search, a presentation for identification, an investigative experiment. A special role in proving the fact of sexual intercourse with the use of violence or helpless state of the victim, are expertise (forensic, forensic psychiatric, complex psycho-psychiatric). In view of the fact that for the purpose of obtaining evidence in the course of these experiments, the study of objects of biological origin is required, preparation for them permeates the content of many investigative actions. This requires compliance with the recommendations for identifying, fixing and extracting the specified objects and determining the circumstances of their formation.

Key words: rape, victim, suspect, investigative situation, object of biological origin, examination.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

публікації у фахових виданнях України:

1. Нуджейдат Веам. Потерпіла особа в структурі криміналістичної характеристики зґвалтувань. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 207–209.

2. Нуджейдат Веам. Криміналістична класифікація зґвалтувань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 3. Т. 2. С. 136–141.

3. Нуджейдат Веам. Криминалистическая характеристика изнасилований. *Legea și viața*. 2017. № 7/2 (307). С. 83–87. Republica Moldova.

4. Нуджейдат Веам. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтувань і тактичні операції. *Право і суспільство*. 2018. № 1. Ч. 2. С. 246–250.

5. Нуджейдат Веам. Проблема протидії розслідуванню зґвалтувань та засоби її вирішення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1 (263). С. 149–152.

6. Даньшин М.В., Нуджейдат Веам. Процесуальні і тактичні особливості відкриття кримінального провадження про зґвалтування. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2018. Вип. 25. С. 121–123.

публікація у періодичному науковому зарубіжному виданні:

7. Нуджейдат Веам. Роль експертиз медичного характеру при расследовании изнасилований. *Вестник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 4. «Правазнаўства»*. 2018. Т. 8. № 4. С. 66–72.

наукова праця, в якій опубліковані основні наукові результати дисертації у періодичному науковому виданні держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу

8. Weam Nujedat. International legal experience in the use of special knowledge in the investigation of rape: features of medical expert examinations in Ukraine. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 3 (vol. 2). S. 178–183. Республіка Польща.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Нуджейдат Веам. Потерпіла особа як елемент криміналістичної характеристики зґвалтувань. *Від громадянського суспільства – до правової держави: XIII Міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів (м. Харків, 27 квітня 2017 р.): збірник тез доповідей*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 197–199.

10. Нуджейдат Веам. Про криміналістичну класифікацію зґвалтувань. *Юридичні науки: проблеми та перспективи: Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Запоріжжя, 23-24 червня 2017 р.): тези доповіді*. Запоріжжя, 2017. С. 107–110.

11. Нуджейдат Веам. Актуальные вопросы криминалистической характеристики изнасилований: способ совершения преступления. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М.В. Салтевського (м. Харків, 8 листопада 2017 р.): тези доповіді. Харків, 2017. С. 133–135.

12. Нуджейдат Веам. Особенности социально-психологического портрета преступника, совершающего изнасилование. *Верховенство права – основоположный принцип правовой державы*: IX Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів (м. Харків, 15 грудня 2017 р.). Харків, 2017. С. 307–311.

13. Нуджейдат Веам. Судебно-психиатрическая экспертиза подозреваемого при изнасилованиях. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: XIV Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави»: збірник тез доповідей (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 258–262.

14. Нуджейдат Веам. Актуальні питання судово-медичної експертизи при розслідуванні зґвалтувань. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: XIV Міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів (м. Харків, 27 квітня 2018 р.): збірник тез доповідей. Харків, 2018. С. 449–454.

15. Нуджейдат Веам. Щодо неправдивих заяв про зґвалтування у кримінальних провадженнях. *Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю*: XVI Всеукраїнська науково-практична конференція, (м. Кривий Ріг, 12 квітня 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dli.donetsk.ua/science>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1 КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ І ХАРАКТЕРИСТИКА ЗГВАЛТУВАНЬ	23
1.1. Загальна характеристика згвалтувань (порівняльний аналіз)	23
1.2. Криміналістична класифікація згвалтувань та її значення для розслідування	36
1.3. Криміналістична характеристика згвалтувань, вчинених незнайомою потерпілій особою	44
1.4. Криміналістична характеристика згвалтувань, вчинених знайомою потерпілій особою	65
Висновки до розділу 1	82
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ І ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ	87
2.1 Процесуальні і тактичні особливості відкриття кримінального провадження	87
2.2 Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування згвалтувань і відповідні тактичні операції	97
2.3 Версії при розслідуванні згвалтувань	111
2.4 Проблема протидії розслідуванню згвалтувань та шляхи її вирішення	125
Висновки до розділу 2	135
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ	138
3.1 Особливості проведення огляду	138
3.2 Особливості тактики проведення допитів	154
3.3 Особливості обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту	168
3.4 Проведення експертиз	179
Висновки до розділу 3	190
ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	199
ДОДАТКИ	226

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

КК України– Кримінальний кодекс України

КПК України– Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

Мін'юст – Міністерство юстиції

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ТО – тактична операція

СОГ – слідчо-оперативна група

ДНК – дезоксирибонуклеїнова кислота

SMS – повідомлення, переписка по електронній пошті

СМЕ – судово-медична експертиза

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Зґвалтування є злочинами із досить складним механізмом вчинення, особливо з урахуванням оновленої редакції ст. 152 КК України, що обумовлює й значні проблеми при їх розслідуванні. Перш за все, це пов'язано з тією обставиною, що ці злочини торкаються інтимної сфери людського життя – права на статеву свободу і статеву недоторканість, яка, зазвичай, не підлягає публічному обговоренню. Офіційна статистика далеко не повністю відображає розповсюдженість таких злочинів в Україні (наприклад, за статистичними даними Генеральної прокуратури України щорічно в країні фіксується 600–800 злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості). Очевидно, що відносно незначна частка зґвалтувань у структурі зареєстрованих злочинів пояснюється тією обставиною, що далеко не всі потерпілі звертаються до правоохоронних органів із заявою про вчинене щодо них насильство, що обумовлює високу латентність цих злочинів.

Потрібно підкреслити, що чинний КК України містить суттєві новели щодо тлумачення окремих елементів механізму зґвалтувань (ст. 152 КК України). Але не всі новітні положення на сьогодні знайшли належне відображення як у практиці розслідування зґвалтувань, так і науково-методичних положеннях і рекомендаціях. Аналіз слідчо-судової практики показує, що кримінальні провадження зазначеної категорії мають не лише певні прогалини, але й серйозні помилки саме у світлі видозміни законодавчої бази в Україні та впровадження новітніх алгоритмів розслідування злочинів.

Окремим аспектам розслідування злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканості присвячено певну кількість криміналістичних досліджень, проведених у різні роки українськими та зарубіжними вченими (Ю.П. Аленіна, М.І. Архипцева, С.В. Виноградова, І.С. Єрьоміна, А.В. Іванова, В.М. Ігошина, Л.П. Конишева, М.М. Коченова, Ю.В. Кадонцева, Ю.В. Клевенець, Л.М. Кийка, С.С. Колесник, А.Ю. Лісова, О.В. Ляліна,

В.О. Малярєва, Т.П. Матюшкова, І.А. Ніколайчук, Л.В. Пономарьєва, В.Н. Сидорик, П.Т. Скорченко, Є.С. Хижняк, Т.М. Шамонова, В.М. Шевчук, А.П. Шеремет та інші), якими було закладено теоретичні основи методики розслідування зґвалтувань. Останніми роками в Україні було захищено кілька дисертацій (А.Ю. Лісова – 2015 р., Л.В. Дмитрієва – 2017 р.), але в них, зазвичай, не відображено останні зміни кримінального законодавства, а також залишилися поза увагою питання криміналістичної класифікації зґвалтувань та характеристики окремих класифікаційних груп цих злочинів та їх впливу на проведення досудового розслідування. Окремі положення, сформульовані у проведених раніше дисертаційних дослідженнях, є спірними та вимагають узгодження з іншими положеннями, які торкаються кримінального провадження. То ж, безумовно, далеко не всі проблемні питання розслідування злочинів зазначеної категорії знайшли достатнє висвітлення. Саме цими обставинами зумовлюється актуальність обраної теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації визначено відповідно до комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, наказу МВС України від 16 березня 2015 р. № 275 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр.». Дисертаційну роботу виконано в рамках науково-дослідної теми кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Комплексні дослідження проблем злочинності та окремих видів злочинів на основі верховенства права» (номер державної реєстрації 0116U000916).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у вдосконаленні на основі аналізу чинного кримінального законодавства і слідчо-судової практики криміналістичної характеристики

згвалтувань та основних положень їх розслідування, які складають основу відповідної криміналістичної методики. Для досягнення зазначеної мети були поставлені і вирішувалися такі наукові завдання:

- на основі аналізу відповідних норм кримінального законодавства та їх тлумачення визначити сутність згвалтування, механізм його вчинення з урахуванням оновленої редакції ст. 152 КК України;
- здійснити криміналістичну класифікацію згвалтувань за найбільш суттєвою їх ознакою, яка обумовлює особливості механізму їх вчинення;
- надати криміналістичну характеристику визначеним класифікаційним групам згвалтувань;
- визначити особливості відкриття кримінального провадження щодо згвалтування та вирішуваних при цьому завдань;
- визначити типові слідчі ситуації та характерні для них комплекси слідчо-розшукових дій;
- сформулювати рекомендації щодо висунення і перевірки версій з метою уникнення юридичних помилок при розслідуванні згвалтувань;
- визначити типові прояви протидії розслідуванню і сформулювати рекомендації щодо його подолання;
- визначити особливості окремих слідчо-розшукових дій та сформулювати рекомендації щодо їх проведення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з учиненням згвалтувань та діяльністю правоохоронних органів при досудовому їх розслідуванні.

Предметом дослідження є криміналістична характеристика та основні положення розслідування згвалтувань.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження склали загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності, на підставі якого згвалтування розглядалося як наслідок відхилень у статевих відносинах чоловіка і жінки у взаємозв'язку і протиріччі всіх його елементів. Як науковий інструмент дослідження використано:

– *методи логіки* (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія тощо) – при дослідженні нормативних актів, матеріалів кримінальних проваджень, концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входять у предмет дослідження (розділи 1, 2, 3);

– *системно-структурний метод* – при здійсненні класифікації зґвалтувань, визначенні взаємозв'язку основних елементів криміналістичної характеристики окремих класифікаційних груп зґвалтувань (розділ 1), а також при визначенні типових слідчих ситуацій та відповідних комплексів слідчо-розшукових дій (підрозділ 2.2.);

– *історико-правовий метод* – при огляді розвитку кримінального і кримінального процесуального законодавства та поглядів учених на визначення основних понять, що стосувалися предмета дослідження (сутності зґвалтування, криміналістичної характеристики злочинів (розділ 1); слідчих ситуацій – підрозділ 2.2.);

– *порівняльно-правовий метод* – при аналізі норм кримінального законодавства України та Ізраїлю, що стосувалися зґвалтування (розділ 1);

– *соціологічні методи* (опитування, експертні оцінки) – для збору додаткової інформації про особливості відкриття кримінальних проваджень про зґвалтування (підрозділ 2.1.) та особливості проведення окремих слідчих дій (розділ 3).

Нормативно-правову основу проведеного дослідження склали Конституція України, кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України, Постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативні акти та інструктивні документи МОЗ, Мін'юст та МВС України.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці: Ю.П. Аленіна, Л.І. Аркуші, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.Д. Берназа, А.Ф. Волобуєва, В.К. Гавло, В.І. Галагана, В.І. Гончаренка, М.В. Даньшина, В.А. Журавля, А.В. Іщенка, В.В. Коваленка, І.І. Когутича, О.Н. Колесниченка, В.О. Коновалової, Н.І. Клименко, О.М. Ларіна, В.В. Лисенка, І.М. Лузгіна, Є.Д. Лук'янчикова, Г.А. Матусовського, М.В. Салтевського, О.В. Одерія,

М.А. Погорецького, Р.Л. Степанюка, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського, М.П. Яблокова та інші. Також було використано широке коло джерел із проблем кримінального права та кримінального процесу, кримінології, судової експертології та медицини, соціології і психології.

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення матеріалів 150 кримінальних проваджень (вироків судів) про зґвалтування, результати опитування думок окремих слідчих, які мали досвід розслідування цих злочинів, статистичні дані Національної поліції та Генеральної прокуратури України.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлюється тим, що у дисертації сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних рекомендацій, які мають значення для розвитку методики розслідування зґвалтувань, а також для практичної діяльності правоохоронних органів. Найбільш значущими серед них є такі, що мають певний ступінь новизни:

вперше:

- здійснено криміналістичну класифікацію зґвалтувань за ознакою наявності чи відсутності соціального зв'язку (знайомства) між злочинцем і потерпілою особою, що визначає особливості механізму їх вчинення: 1) зґвалтування, вчинені незнайомою потерпілій; 2) зґвалтування, вчинені знайомою потерпілій особою;

- сформовано криміналістичні характеристики класифікаційних груп зґвалтувань з визначенням їх відмінностей між собою, які мають суттєве значення для розслідування;

удосконалено:

- визначення сутності зґвалтування як статевого злочину, що полягає у вчиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи і в якому

поєднується біологічний (задоволення сексуальної потреби) і соціологічний (вихід за межі «норми» сексуальної поведінки) аспекти;

- положення щодо особливостей кримінального провадження стосовно зґвалтування та визначено перевірочні дії щодо внесення відомостей про насильство до ЄРДР і початку досудового розслідування;

- положення щодо типових слідчих ситуацій, що визначені за ознакою існування чи відсутності соціальних відносин між підозрюваним і потерпілою особою (корелюється із запропонованою криміналістичною класифікацією зґвалтувань);

- положення щодо використання версій, які дозволяють уникнути юридичних помилок при розслідуванні: 1) зґвалтування мало місце (заява потерпілої особи відповідає дійсності); 2) зґвалтування не було (заява є неправдивою);

- положення щодо проблеми своєчасного виявлення і подолання протидії розслідуванню як з боку підозрюваного (характер протидії залежить від наявності соціального зв'язку з жертвою), так і з боку потерпілої особи;

- положення щодо тактичних особливостей проведення окремих слідчо-розшукових дій (огляду, допиту, обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту);

дістало подальшого розвитку:

- положення щодо значущості криміналістичної класифікації злочинів для побудови окремих криміналістичних методик;

- положення щодо підготовки і проведення експертиз при розслідуванні зґвалтувань (судово-медичної, судово-психіатричної, комплексної психолого-психіатричної).

Практичне значення одержаних результатів. Отримані за результатами проведеного дослідження висновки і сформульовані пропозиції можуть бути використані:

- у практичній діяльності – при здійсненні кримінальних проваджень щодо зґвалтувань;

- у навчальному процесі вищих навчальних закладів – при викладанні криміналістики, під час підготовки підручників, навчальних посібників та навчально-методичних матеріалів.

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані положення, висновки та пропозиції є результатом особистих досліджень автора. У науковій статті «Процесуальні і тактичні особливості відкриття кримінального провадження про зґвалтування», підготовленій у співавторстві, частка здобувача полягає у визначенні труднощів при внесенні відомостей про зґвалтування до ЄРДР та формулюванні рекомендацій щодо їх подолання.

Апробація результатів роботи. Основні положення і висновки дисертації оприлюднено у формі доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах: «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 27 квітня 2017 р.); «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 23-24 червня 2017 р.); «Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу» (м. Харків, 8 листопада 2017 р.); «Верховенство права – основоположний принцип правової держави» (м. Харків, 15 грудня 2017 р.); «Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри» (м. Харків, 24 квітня 2018 р.); «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 27 квітня 2018 р.); «Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю» (м. Кривий Ріг, 12 квітня 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у п'яти наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України з юридичних наук, та у двох статтях у зарубіжних наукових виданнях, одна з них у періодичному науковому виданні держави, що входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу та тезах шести доповідей на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Обсяг загального тексту дисертації

складає 227 сторінок, з них основного тексту 198 сторінок. Список використаних джерел містить 254 найменування і займає 24 сторінки, додатки викладено на шести сторінках.

РОЗДІЛ 1 КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ І ХАРАКТЕРИСТИКА ЗГВАЛТУВАНЬ

1.1. Загальна характеристика згвалтувань (порівняльний аналіз)

Згвалтування серед злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи належать до найбільш тяжких злочинів (ч. 5 ст. 152 КК України передбачає позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років). І в той же час ці злочини є надзвичайно складними у розслідуванні, особливо у світлі оновленого українського кримінального законодавства яке було здійснено з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [161].

Не дивлячись на те, що згвалтування є досить латентними, кримінологи відзначають, що сексуальна злочинність у сучасному суспільстві, враховуючи руйнацію моральних підвалин, не виявляє тенденції до зниження [184, с. 43]. Пояснюється це, на наш погляд, тією обставиною, що згвалтування ґрунтуються на насильницькому задоволенні статевої потреби (пристрасті), яка за своєю роллю у поведінці людини, як зазначав відомий австрійський психоаналітик З. Фрейд, прирівнюється до потреби у їжі [229, с. 8]. Ця значимість наслише велика, що Е. Берн охарактеризував сексуальний контакт як найбільш задовольняючий спосіб тамування шести основних видів голоду людської психіки або нервової системи. Цей контакт потрібен для фізичного розвитку і здоров'я і часто рятує життя, потрібен для розумового розвитку і збереження психічного здоров'я [23, с. 3].

Як відзначають ечені-сексологи, сексуальність є вродженою потребою і функцією людського організму, програуа якої закладено і спрямовано на продовження роду на рівні інстинкту. Статевий інстинкт існує поряд з харчовим, оборонним та іншими інстинктами, але у своєму прояві він може мати певні аномалії [180, с. 22; 181, с. 4; 96, с. 61–62]. Видається, що

порівняння статевої потреби з «голодом» (при всій умовності цього терміну відносно статевих взаємовідносин) є досить інформативним у розумінні як сутності цього злочину, так і механізму його вчинення.

Усвідомлення складності людських сексуальних відносин та їх впливу на вчинки людей, які мають ознаки злочинів, потягло за собою утворення такої галузі знань як кримінальна сексологія. Під кримінальною сексологією розуміється науково-практичний напрямок судової медицини і кримінального права, що висвітлює міждисциплінарний комплекс найбільш значущих проблем, пов'язаних із розслідуванням і профілактикою злочинів проти статевої недоторканості і статевої свободи громадян. Зазначена дисципліна тісно пов'язана з багатьма науками, в першу чергу з кримінальним правом і процесом, судовою медициною, психологією, психіатрією, етнографією, історією. Її предметом є встановлення:

- особливостей та основних тенденцій сучасної статевої поведінки, сучасних поглядів на прояви статі, особливо серед молодого покоління;
- регіональних, етнокультурних і расових особливостей статевого дозрівання;
- меж «норми» сучасної сексуальної поведінки;
- рівнів «відхилених» сексуальних потреб у суспільстві та їх взаємозв'язку з віктимною поведінкою;
- психо-соціальних особливостей жертв і винуватців сексуального насильства, сексуальних девіантів і представників сексуальної «норми»;
- рівнів латентності статевих злочинів і схильності людей до їх вчинення;
- кримінологічної характеристики сексуального насильства;
- суспільної небезпечності деяких форм статевої поведінки, а також кримінологічного та віктимологічного значення основних сексуальних девіацій і парафілій [63, с. 17–19].

Видається, що усвідомлення багатьох положень кримінальної сексології буде сприяти більш глибокому розумінню механізму вчинення зґвалтувань, що знаходить відображення у криміналістичній характеристиці цих злочинів, і

буде сприяти їх швидкому, повному та неупередженому розслідуванню і судовому розгляду в кожному конкретному випадку.

Якщо до оновлення українського кримінального законодавства (ст. 152 КК України) сутність зґвалтування полягала у статевих зносінах із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, то нова редакція зазначеної статті тлумачить його значно ширше. Зґвалтуванням вважається вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. Таким чином цим злочином порушується право психічно і фізично здорової особи, яка досягла шлюбного віку, самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу (статева свобода) або статева недоторканість – абсолютна заборона вступати у статеві контакти з особою, яка, з огляду на певні обставини, не є носієм статевої свободи, всупереч її справжньому волевиявленню або ігноруючи його [139, с. 354].

Потрібно зазначити, що поняттям зґвалтування охоплюються досить широке коло дій сексуального характеру, деякі з яких раніше потребували окремої кваліфікації. У зв'язку з цим видається необхідним порівняльний аналіз принципово важливих положень українського законодавства в їх розвитку.

У попередній редакції ст. 152 КК України виходили з того, що поняття зґвалтування є юридичним, але формулюється воно через медичне поняття статевих зносин. Під статевими зносінами розумівся лише природний фізіологічний процес статевого зближення чоловіка і жінки, сполучення чоловічих і жіночих статевих органів (статевий акт, статеве злягання, коїтус), який починається з моменту введення в піхву статевого члена та закінчується еякуляцією й оргазмом [1, с. 287; 216, с. 510–511; 218, с. 969; 51, с. 453]. Тобто статеві зносини як нормальний фізіологічний акт були можливі лише між

чоловіком і жінкою, що могло викликати вагітність. Усі інші дії, спрямовані на задоволення статевої пристрасті, такі як введення статевого члена в анальний отвір, у ротову порожнину (оральний секс) розглядалися як статеві стосунки у спотвореній формі. Виключався природний статевий акт і при вчиненні акту мужолозтва, лесбійства, а також в інших діях сексуального характеру, які при застосуванні фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи підлягали кваліфікації як насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Це було закріплено Пленумом Верховного Суду України в постанові «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 р. № 5, яка підкреслювала це (п. 1, 2, 3).

Фізичним насильством вважався умисний зовнішній негативний вплив на організм потерпілої особи або на її фізичну свободу, вчинений з метою подолання чи попередження опору потерпілої особи або приведення її у безпорадний стан. Такий вплив може проявлятися у завданні ударів, побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень, здавлюванні дихальних шляхів, триманні рук або ніг, обмеженні або позбавленні особистої волі, уведенні в організм потерпілої особи проти її волі наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин тощо. Таке насильство з метою подолання чи попередження опору може застосовуватися не лише до самої потерпілої особи, але й до іншої людини, доля якої їй не байдужа (родича, близької особи) [167].

Окремо розглядалося поняття погрози, яка може використовуватися злочинцем при вчиненні зґвалтування. Справа у тім, що у судовій практиці відбулися суттєві зміни у тлумаченні характеру погрози. До 2008 р. суди орієнтувалися на застосування гвалтівником не лише погрози фізичного насильства, але й погрози знищення або пошкодження майна потерпілої чи її родичів, погрози розголошення відомостей, що ганьблять честь і гідність потерпілої (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини» від 27.03.1992 р.

№ 4) [166, с. 99]. Надалі судам було надано роз'яснення, що погрози, зміст яких не передбачає застосування фізичного насильства до потерпілої особи чи іншої людини (наприклад, погроза знищити або пошкодити майно потерпілої особи чи її родичів, розголосити відомості, що ганьблять їх честь і гідність), не дають підстав розглядати вчинені з використанням таких погроз статеві зносини чи дії сексуального характеру як зґвалтування (ч. 3 п. 4) [167].

З останнім же оновленням редакції ст. 152 КК України, в якій акцент робиться на відсутності добровільної згоди потерпілої особи, будь-яка погроза може розглядатися як ознака зґвалтування. Адже в примітці до зазначеної статті зазначається, що згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин. Тому дії особи, яка домоглася згоди особи на статеві зносини в будь-який спосіб, наприклад, шляхом настирливих пропозицій вступити у статеві зносини або шляхом обману чи зловживання довірою (освідчення у коханні, завідомо неправдива обіцянка укласти шлюб, сплатити за сексуальну послугу тощо) можуть кваліфікуватись за ст. 152 КК України.

Потрібно зазначити, що в цьому аспекті кримінальне законодавство України суттєво наблизилося до законодавства країн ЄС та інших країн, в яких сексуальні права захищаються особливо ретельно. Так, за ст. 345 Закону про кримінальне право Ізраїлю зґвалтуванням визнаються статеві зносини з жінкою, вчинені без її вільної згоди або при її згоді, але яка була досягнута шляхом обману щодо особи, яка вступила з нею в статеві зносини, або характеру самого діяння. Обманом у цьому випадку вважається, наприклад, ситуація, коли суб'єкт обіцяє вступити у шлюб, представляючись неодруженим, хоча в дійсності не є таким [75, с. 179–180]. Таким чином за зазначеним законом Ізраїлю зґвалтуванням може бути визнано статевий акт за згодою жінки, яка була одержана при повідомленні їй неправдивої інформації.

Потрібно зазначити, що в країнах ЄС спостерігається тенденція посилення захисту прав жінок в інтимних стосунках. Так, у Швеції парламент ухвалив законопроект (набув чинності у липні 2018 р.), який стосується зміни

ознак зґвалтування. У новому «законі про згоду» йдеться про те, що людину можуть звинуватити у зґвалтуванні, якщо вона не отримала жодної «чіткої» згоди від свого партнера, або нечітко сигналізувала про те, що погоджується на інтим. Він стосується не лише випадкових зв'язків, але також і подружніх пар. У законі зазначається, що жінці не обов'язково погоджуватися словесно – достатньо чітко сигналізувати, що вона хоче сексу. Потрібно звернути увагу на те, що і в США Конгрес одностайно ухвалив законопроект, який регламентує навчання парламентарів етичній поведінці з жінками [238]. Ця обставина, на наш погляд, робить особливо актуальним дослідження взаємозв'язків злочинця і потерпілої особи при розслідуванні злочинів зазначеної категорії.

Проблемним є використання насильником безпорадного стану потерпілої особи, який в оновленій редакції ст. 152 КК України не використовується. На наш погляд, безпорадний стан потерпілої особи повинен розглядатися як та сама супутня обставина (про які йдеться в примітці до статті), що впливає на добровільність волевиявлення. Видається, що це має місце, коли особа за своїм фізичним або психічним станом не може усвідомлювати характеру і значення вчинюваних з нею дій (психічна безпорадність) або, усвідомлюючи це, не може чинити опір гвалтівникові (фізична безпорадність). У той же час поняттям безпорадного стану не повинно охоплюватися несприятливе майнове становище особи, потреба у засобах до існування тощо. Причинами фізичної безпорадності потерпілої особи можуть виступати, зокрема, її фізичні вади (наприклад, параліч кінцівок, сліпота), похилий вік, тяжке захворювання, сильне сп'яніння. Психічна безпорадність, за наявності якої воля потерпілої особи на вступ у статеві зносини взагалі відсутня або є неповноцінною, може бути викликана, скажімо, психічною хворобою, малолітнім віком, перебуванням у стані гіпнозу, непритомним станом, застосуванням сильнодіючих або інших речовин [139, с. 357].

Пленум Верховного Суду України у постанові від 30.05.2008 р. № 5 зазначав, що потерпілою особою від зґвалтування може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі, незалежно від її поведінки до вчинення злочину, способу

життя, попередніх стосунків із суб'єктом злочину, зокрема перебування з ним у зареєстрованому шлюбі, проживання однією сім'єю тощо [167]. Зазначимо, що це було принциповою новелою кримінальної доктрини відносно визначення статусу потерпілого від зґвалтування. Відносно чоловіків насильницькі статеві зносини можуть мати на меті: а) небажану чоловіком вагітність жінки-насильника і народження дитини (підґрунтя може бути різним: від соціальних до корисливих спонукань); б) зараження венеричною хворобою або вірусом імунodefіциту людини; в) компрометацію, шантаж чоловіка позашлюбним статевим зв'язком і розповсюдженням таких відомостей та чуток [185; 186; 250].

Випадки, коли чоловік піддається насильству з боку жінки, яка має суттєву фізичну перевагу і має на меті задоволення статевої потреби, досить рідкісні. Наприклад, у березні 2017 р. поліцією міста Мещовськ в Калузькій області Російської Федерації було порушено кримінальну справу про зґвалтування за такими обставинами. Озброєний пістолетом чоловік, спробував здійснити напад на перукарню «Салон краси» в кінці робочого дня, коли в закладі було накопичено досить велику виручку. З криком «Всі на підлогу! Женіть гроші!» злочинець увірвався у приміщення, де знаходились дві робітниці салону, включаючи і його господиню, а також двоє клієнтів – дівчина сиділа в кріслі, а чоловік чекав своєї черги. Усі присутні застигли на своїх місцях. «Ну, на, бери», – відповіла грабіжнику господиня закладу Ольга, знімаючи фартух, в кишені якого лежала вся денна виручка. Грабіжник підійшов до неї за здобиччю, проте замість обіцяного отримав удар в сонячне сплетіння. Як виявилось, власниця перукарні була володаркою жовтого поясу з таеквондо. Зробивши приголомшеному бандитові захват, дівчина перекинула його через себе, а потім спокійно зв'язала горе-грабіжника проводом від фена, заштовхала кляп йому в рот і віднесла грабіжника-невдаху у підсобку. «Усе, продовжуємо роботу, зараз поліція приїде», – заспокоїла Ольга застиглих в подиві свідків. Насправді, ніякої поліції 28-річна господиня закладу викликати не збиралася. Замість цього, за словами самого грабіжника, вона піддала його

витонченим знущанням. Через годину після закінчення робочого дня, о сьомій годині вечора, дівчина прийшла в підсобне приміщення і заявила: «Знімай труси. Або я зроблю все, що хочу, або ти зараз поїдеш в поліцію». Після цього вона прикувала заручника рожевими пухнастими наручниками до батареї, дала віагри і згвалтувала. Полон чоловіка тривав три дні, лише під вечір 16 березня «вичавленого як лимон» чоловіка було відпущено «на свободу». Він спочатку відправився в лікарню, а потім звернувся в поліцію [69].

Але оновлена редакція ст. 152 КК України фактично виключає таку кваліфікацію як згвалтування, вчинення насильницького природного статевого акту жінкою стосовно чоловіка, оскільки стаття утримує вказівку на обов'язковість проникнення в тіло іншої особи. Виключенням може бути використання жінкою не власних геніталій, а «інших предметів» для анального або орального проникнення в тіло потерпілого.

При дослідженні механізму вчинення згвалтувань потерпіла жінка займає особливе місце. Це пов'язано не лише з її статевими фізичними і психологічними особливостями, але й з особливостями поведінки. У кримінології є аксіомою те, що досить суттєвий вплив на мотивацію злочинної поведінки здійснює як поведінка та особа жертви, так і взаємовідносини останньої зі злочинцем. Цей аспект є досить важливим, оскільки він підлягає дослідженню під час розслідування і суттєво впливає на формування слідчих ситуацій.

Про доцільність виокремлення жінок у специфічну групу потерпілих висловлювалися такі вчені-кримінологи як Г. Гентіг та Д.В. Рівман [252, с. 406–408; 174, с. 92]. Дослідження такої окремої групи потерпілих є важливим з точки зору механізму виникнення криміногенної ситуації, де жінка стає жертвою саме з-за своїх статевих особливостей і поведінки. Але такі дослідження є досить важливими і з криміналістичної точки зору, оскільки вони пов'язані з використанням положень віктимологічної характеристики злочинів у формуванні їх криміналістичної характеристики, визначенням на

цій основі обставин вчинення злочину, що входять у предмет доказування, а також при допиті потерпілої особи і підозрюваного.

Серед особливостей, що притаманні жінкам-потерпілим, і роблять їх більш віктимними щодо зґвалтування, доцільно відзначити:

1) привабливість жінок як суб'єкта для задоволення статевих потреб (статевий аспект);

2) менша фізична сила жінки в порівнянні з чоловіком (фізичний аспект), що робить її вразливішою від злочинів;

3) психологічні особливості жінки в певних соціальних обставинах, що впливають на рівень віктимності жінок (психологічний аспект).

Названі особливості жінок-потерпілих дозволяють виділити відповідні аспекти зґвалтування, які знаходяться в основі мотивації злочину та у великій мірі визначають його механізм [144].

Статевий аспект зґвалтування. Жінка як суб'єкт сексуальних відносин у своєму розвитку проходить кілька етапів, які включають у себе як фізіологічні, так і психологічні процеси. У результаті відбувається оформлення жіночої статури і відповідної поведінки, що свідчить про статеву зрілість, формується потяг (лібідо) до протилежної статі [88].

Статева поведінка як жінки, так і чоловіка є однією з форм соціальної поведінки, яка тісно пов'язана з репродуктивною функцією і визначається соціальним розвитком конкретної особистості, її рівнем пристрасності (сексуальності) та морально-етичними уявленнями. Якщо виходити з узагальненої позиції, то поведінка жінки значною мірою визначається її прагненням бути сексуально привабливою для чоловіків (одяг, макіяж, поведінка). Манера поведінки в різних ситуаціях може сприйматися по-різному особами протилежної статі. Іноді жінки намагаються використовувати свою сексуальність для маніпулювання чоловіками [14, с. 264]. Але, якщо при певних обставинах поведінка жінки оцінюється як звичайне кокетство, то при інших обставинах може бути сприйнята окремими представниками чоловічої статі як бажання (чи пропозиція) вступити у статеві відносини (свідчити про її

статеву доступність). Для чоловіка, як відзначає В.Г. Гітін у своєму цікавому дослідженні чоловічої сексуальності, сексуальне почуття суттєво відрізняється від жіночого, перш за все, яскраво вираженим активним началом, яке містить у собі чималу частку агресивності. Тому, у зґвалтуванні часто присутні мотиви руйнування і самоствердження. У формуванні злочинного наміру може брати участь і комплекс неповноцінності, який підштовхує насильника до самоствердження [53, с. 387–389]. Необачна поведінка без урахування місця, часу та особистості чоловіків може зіграти роль пускового механізму зґвалтування (легке знайомство, погодження піти «у гості», сумісне вжиття алкоголю тощо). Хоча провокуюча поведінка потерпілої особи не виключає кримінальну відповідальність за ст. 152 КК України, однак може враховуватися при призначенні покарання.

Окремі дослідники взаємозв'язку жертви і злочинця у справах про зґвалтування, скоєних групою осіб, відзначають такі віктимні аспекти поведінки жінок, які стали потерпілими від зґвалтування: нерозбірливість у знайомствах (11,4 %); аморальна поведінка (24 %); стан сп'яніння (49,8 %) [6, с. 3–4]. У зв'язку з цим потрібно відзначити, що у суді обвинувачені нерідко не заперечують статеві зносини з потерпілою особою, але пояснюють це провокуючою поведінкою жінки, яку вони сприйняли як пропозицію вступити у статеві зносини.

Фізичний аспект зґвалтування. Ознакою зґвалтування може виступати застосування для вступу у статеві зносини фізичного насильства або погрози його застосування чи використання безпорадного стану потерпілої особи. Ґвалтівник використовує свою перевагу у мускульній силі, а також може використовувати зброю, інші предмети або речовини. Фізична перевага особливо яскраво проявляється стосовно неповнолітніх чи малолітніх осіб (кваліфікуючі обставини зґвалтування) жіночої статі, які за вікових обставин не можуть протистояти діям дорослої людини. Як зазначалося, фізичним насильством вважається умисний зовнішній негативний вплив на організм потерпілої особи або на її фізичну свободу, вчинений з метою подолання чи

попередження опору потерпілої особи або приведення її у безпорадний стан (завдання ударів, побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень, здавлювання дихальних шляхів, тримання рук або ніг, обмеження або позбавлення особистої волі, уведення в організм потерпілої особи проти її волі наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин). Таким чином, злочинець у будь-якому випадку використовує своє фізичне панівне становище стосовно жінки, що впливає як на вибір ним жертви, так й обумовлює його підготовку до злочину з урахуванням власних можливостей.

Проявом застосування фізичного насильства може бути й безпорадний стан потерпілої особи, коли вона не могла розуміти характеру та значення вчинюваних з нею дій або не могла чинити опір. Зокрема, злочинець з метою зґвалтування може довести потерпілу до безпорадного стану шляхом уведення проти її волі в її організм алкоголю, наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин (наприклад, шляхом підсипання чи підливання речовини у напій).

Психологічний аспект зґвалтування. На рівень віктимності жінок впливають їхні психологічні особливості в певних соціальних обставинах. Потрібно відзначити, що ситуація агресії з боку гвалтівника нерідко породжує у жертв відчуття страху і безвихідності. Наприклад, відчуття безпомічності може виникнути у жінки-потерпілої і в результаті вчинення зґвалтування групою осіб. А.С. Андрєєв і Л.Н. Кийко, які проводили дослідження взаємозв'язків «жертва і злочинець» у таких справах, відзначають, що більше 43 % потерпілих не чинили опору. Одним із факторів такої поведінки було, як зазначають названі автори, кількісні та вікові характеристики групи злочинців [6, с.6].

Це може статися і тоді, коли жертва піддається раптовому нападу незнайомого їй насильника. Але найчастіше така ситуація складається, коли жертва має досить тривалі відносини з агресивною особою. До речі, в уже згадуваній постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5 зазначалося, що жінка може бути визнана потерпілою особою від зґвалтування

незалежно від її поведінки до вчинення злочину, способу життя, попередніх стосунків із суб'єктом злочину, зокрема, перебування з ним у зареєстрованому шлюбі, проживання однією сім'єю тощо (ч. 3 п. 1) [167]. Більше того, за оновленою редакцією ст. 152 КК України вчинення зґвалтування щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, визначається кваліфікуючою обставиною (ч. 2).

Для цієї ситуації може бути характерною поведінка суб'єкта, коли він систематично завдає психологічних травм шляхом словесних образ, погроз, залякуванням, побоями. У такий спосіб формується психологічна залежність жертви, яка отримала назву навченої безпорадності. Формування поведінки навченої безпорадності залежить від низки факторів: переконаності людини в тому, що в процесі своєї діяльності вона не зможе вплинути на ситуацію, вирішити певне конкретне завдання, а також очікувань, що сформувалися в минулому досвіді. Домінуючою стає особистісна установка «я – жертва», яка відкладає свій відбиток на всю діяльність індивіда [231, с. 224]. Таким чином, «навчена безпорадність» здійснює стимулюючий вплив на мотивацію злочинної поведінки – гвалтівник, сприймаючи безпомічність жертви і, відчуючи себе всевладним над нею, отримує додатковий стимул для насильства, обирає нові способи і місце його здійснення.

Гвалтівники, перебуваючи у певних стосунках з жертвою і, знаючи про «слабкі місця» її особистості, можуть розраховувати й на те, що після вчиненого насильства вона не буде звертатися до поліції. Так, відома співачка Мадонна лише через 37 років розповіла журналістам про вчинене щодо неї зґвалтування. «Мені сказали, що, якщо я вирішу висунути звинувачення, то мені доведеться пройти медогляд, а потім піти в суд, де мені будуть ставити всі ці особисті питання», – розповіла Мадонна, додавши, що для неї цей процес був би дуже принизливим [134].

Наведені обставини вказують, що тривалі взаємовідносини потерпілої особи зі злочинцем породжують закономірні зв'язки з іншими елементами

механізму вчинення зґвалтування, що повинно знаходити відображення у криміналістичній характеристиці цих злочинів. Вивчення слідчо-судової практики і проведених наукових досліджень показує, що значна частина зґвалтувань вчиняється стосовно жінок-потерпілих, які знаходилися у певних стосунках з насильником (були сусідами чи навіть членами однієї сім'ї, працювали на одному підприємстві чи разом навчалися). Тобто, йдеться про ситуації, коли потерпіла особа добре знає гвалтівника (прізвище та ім'я, місце проживання, місце роботи чи навчання). Ця обставина, безумовно, має надзвичайно велике значення у криміналістичному аспекті. Адже у кримінальному провадженні виникає низка завдань, обумовлених саме цією обставиною, вирішення яких буває досить складним.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі попередні висновки, що є визначальними для формування криміналістичної характеристики зґвалтувань та основних положень методики їх розслідування.

1. Для розуміння сутності зґвалтування та механізму його вчинення важливим є врахування його біологічного і соціологічного аспектів. Біологічний аспект зґвалтування полягає у тому, що воно ґрунтується на сексуальності людини, яка є вродженою потребою і функцією людського організму, програма якої закладена і спрямована на продовження роду на рівні інстинкту. Соціологічний аспект зґвалтування полягає у виході за межі «норми» сучасної сексуальної поведінки, що проявляється у застосуванні фізичного насильства, погрози його застосування або безпорадного стану потерпілої особи для задоволення статевої потреби.

2. З об'єктивної сторони зґвалтування проявляється у вчиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. Відсутність добровільної згоди визначається з урахуванням супутніх обставин, які могли негативно вплинути на волевиявлення особи.

3. Ознакою зґвалтування при вчиненні дій сексуального характеру є їх здійснення всупереч волі потерпілої особи або її ігнорування, що може проявлятися:

- у застосуванні фізичного насильства або погрози його застосування (з метою пригнічення волі);
- у використанні безпорадного стану потерпілої особи (внаслідок малолітнього чи похилого віку, фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану, або з інших причин вона не могла розуміти характеру та значення вчинюваних з нею дій, або не могла чинити опір);
- у використанні матеріальної або психологічної залежності потерпілої особи (перебування у сімейних або близьких відносинах);
- у використанні службової залежності потерпілої особи;
- у використанні обману з метою отримання згоди на сексуальні дії.

4. Потерпілою особою від зґвалтування може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі, але, зазвичай, нею виступає жінка, що обумовлено низкою чинників, які можуть розглядатися в статевому, фізичному і психологічному аспектах. Поведінка жінки у зазначених аспектах є одним із найважливіших елементів в механізмі вчинення зґвалтувань (знаходить відображення у криміналістичній характеристиці), що підлягає врахуванню при оцінці слідчих ситуацій і прийнятті рішень.

Наведені положення щодо характеристики зґвалтування мають значення не лише для кримінально-правової кваліфікації, але й для визначення предмета і засобів доказування, застосування криміналістичних рекомендацій при розслідуванні цих злочинів.

1.2 Криміналістична класифікація зґвалтувань та її значення для розслідування

Зґвалтування, як зазначалося, належать до найбільш складних у розслідуванні злочинів, що обумовлено різноманіттям зв'язків і

взаємовідносин людей у статевих стосунках. Виходячи зі сформульованих ознак зґвалтування, під час кримінального провадження встановленню і дослідженню підлягає ціла низка обставин цих стосунків. Враховуючи їх різноманіття, видається доцільною розробка криміналістичної класифікації цих злочинів, що дозволить, на наш погляд, максимально наблизити наукові положення і практичні рекомендації до потреб слідчо-судової практики.

Аналіз криміналістичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що в науці на цей час склалася окрема теорія криміналістичної класифікації злочинів. Тривалий час у криміналістичній методиці виходили лише з кримінально-правової класифікації злочинів. Але з часом вчені дійшли висновку про те, що кримінально-правова класифікація злочинів є занадто загальною – розроблення методик розслідування за особливою частиною кримінального кодексу не у всіх випадках забезпечує всебічність дослідження злочинів за їх криміналістичними ознаками. Ще у 1971 р. О.М. Васильєв і М.П. Яблоков висловили ідею про те, що класифікація злочинів в методиці їх розслідування має виходити не з кримінально-правових характеристик, а з криміналістичних за різними підставами, що мають значення для розкриття злочинів [104, с. 425]. Підставами криміналістичної класифікації злочинів мають виступати певні їх ознаки, що досліджуються криміналістикою. Але О.Н. Колесниченко звернув увагу на те, що для побудови методики розслідування злочинів окремих видів мають значення як критерії кримінально-правового характеру, так і специфічні криміналістичні критерії [93, с. 10]. Пізніше М.П. Яблоков уточнив свою позицію, підкресливши, що криміналістична класифікація злочинів, будучи тісно пов'язаною з кримінально-правовою класифікацією, найбільше сприяє цілеспрямованості розроблюваних методик розслідування і більшою мірою відповідає потребам слідчої практики [107, с. 46].

Подальший розвиток концепція криміналістичної класифікації злочинів та її використання в методиці розслідування злочинів окремих видів отримала в працях І.О. Возгріна, В.К. Гавло, В.О. Образцова, Р.С. Белкіна,

А.Ф. Волобуєва, А.В. Іщенко, В.В. Тіщенко, Б.В. Щура, В.А. Журавля та інших вчених [35, с. 40–44; 48, с. 34; 148; 21, с. 322–327; 41, с. 13; 81, с. 270–271; 222, с. 33–38; 248, с. 140–147; 71, с. 55–71].

Так, Р.С. Белкін відзначав, що криміналістична класифікація злочинів може бути пов'язана з елементами складу злочину:

1. Класифікації, пов'язані з суб'єктом злочину, коли злочини вчинено:

- одноосібно і групою;
- вперше і повторно;
- особами, що перебувають в особливих відносинах з безпосереднім об'єктом посягання або не перебувають у таких відносинах;
- дорослими злочинцями і неповнолітніми;
- чоловіками і жінками (ця класифікація має обмежену сферу застосування і стосується лише деяких, «суто чоловічих» злочинів або злочинів, вчинення яких більш властиве жінкам).

2. Класифікації, пов'язані з об'єктом злочину:

- за особою потерпілого;
- за характером безпосереднього предмета посягання;
- за місцем розташування безпосереднього предмета посягання;
- за способами і засобами охорони безпосереднього предмета посягання.

3. Класифікації, пов'язані з об'єктивною стороною злочину:

- за способами вчинення злочину;
- за способами приховування злочину, якщо він не входить як складова частина у спосіб вчинення злочину.

4. Класифікації, пов'язані з суб'єктивною стороною злочину:

- злочини, вчинені із заздалегідь обдуманим умислом і умислом, що виник раптово [21, с. 326].

Наведені Р.С. Белкіним класифікації злочинів належать до категорії підвидових криміналістичних класифікацій (всередині певного виду злочинів, який визначається конкретною статтею кримінального кодексу). Такі класифікації використовуються для диференціації окремих криміналістичних

методик розслідування. Як зазначив В.А. Журавель, підвидові криміналістичні методики виділяються з-поміж злочинів одного виду за певними криміналістично значущими ознаками [71, с. 93]. Наприклад, стосовно вбивств (ст. 115 КК України) виділяються методики розслідування вбивств за особливостями суб'єкта злочину [173; 78; 26; 101; 91], способу дій [25], особливостями потерпілих [28], місцем вчинення [182], мотивом [244; 101; 100; 152] та ін. Такий підхід дозволяє криміналістичні рекомендації максимально наблизити до потреб практики. Тому, на думку Г.Ю. Жирного, саме на видових і підвидових окремих криміналістичних методиках розслідування доречно зосереджувати зусилля вчених-криміналістів [68, с. 105].

Згвалтування належать до найбільш тяжких злочинів, сутністю яких є насильницьке задоволення статевої потреби, яка за своєю значимістю у поведінці людини займає одне з провідних місць. Цей злочин є досить різноманітним за особливостями суб'єкта злочину, способу дій, особливостями потерпілих, місцем вчинення. Особливо значущим у механізмі згвалтування є взаємовідносини насильника і потерпілої особи, особисті якості і поведінка яких, як правило, стає ключем для встановлення при розслідуванні багатьох обставин вчиненого злочину. Це обумовлено тією обставиною, що жертва і злочинець, зазвичай, знаходяться у певних закономірних взаємних зв'язках [31, с. 17–18]. Цікавим у зв'язку з цим є дослід, проведений двома американськими вченими – Бетті Грейсон і Морріс Стейн, які провели досить показовий експеримент. Був зроблений чорно-білий відеозапис перехожих, що йдуть вулицями Нью-Йорка. Запис вівся без звуку, в одному і тому ж місці. Усього без їх відома було знято 60 осіб, яких потім розділили на 4 групи (чоловіки, молодші 35 років, чоловіки, старші 40 років, жінки, молодші 35 років, жінки, старші 40 років). Дані відеозапису були продемонстровані 53 ув'язненим, засудженим за вчинення тяжких злочинів, пов'язаних з нападом (згвалтувань, грабежів, убивств). Злочинцям було запропоновано оцінити, наскільки кожен з 60-ти знятих перехожих є привабливим як жертва нападу. На аналіз

відеозапису кожної людини злочинцям відводилося всього 7 секунд. Єдність думок незалежно опитаних злочинців здивувала дослідників. Переважна більшість ув'язнених обрала в якості легких жертв одних і тих самих людей [251]. Цей експеримент наочно показав, що існують певні закономірності у зв'язку жертви і злочинця, які заслуговують ретельного дослідження.

Як цілком справедливо відзначив В.О. Туляков, аналіз взаємозв'язків і взаємовідносин між злочинцем, жертвою і ситуацією здійснення злочину є одним з найактуальніших завдань віктимології, положення якої, на наш погляд, повинні враховуватися і в криміналістичних дослідженнях [223, с. 24]. Видається, що складності в розслідуванні зґвалтувань обумовлені, з одного боку, специфічністю сфери статевих взаємовідносин, а з іншого – недостатністю науково-криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування з урахуванням специфіки статевих відносин.

Аналіз практики розслідування зґвалтувань дає підстави для висновку про те, що різноманітність цих злочинів з криміналістичної точки зору обумовлена, перш за все, особливостями суб'єктів цих злочинів та їх зв'язком з потерпілими особами. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що у ст. 152 КК України обставини, пов'язані з особливостями суб'єкта злочину і потерпілої особи, визначені кваліфікуючими обставинами (вчинення зґвалтування повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який зі статевих злочинів, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного чи громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої особи; щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди; тяжкі наслідки). Відтак, можуть бути визначені відповідні підвиди зґвалтувань, стосовно яких доцільним є розроблення окремих криміналістичних методик, в яких повинні бути

відображені особливості криміналістичних характеристик зазначених підвидів зґвалтувань та особливості їх розслідування.

Разом з тим, як показує практика, найбільше значення має врахування характеру взаємовідносин злочинця і потерпілої особи, що, на наш погляд, недостатньо береться до уваги в наведених у літературі методиках розслідування зґвалтувань. У криміналістичній літературі, присвяченій проблематиці розслідування цих злочинів, звертається увага на необхідність врахування характеру взаємовідносин злочинця з «об'єктом зазіхання» (потерпілою особою), та обумовленої цим специфіки поведінки свідків та інших учасників кримінального процесу. У свою чергу, це обумовлює черговість проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [158, с. 14; 4, с. 92–94; 124, с. 28–32]. Але ця, цілком правильна установка, на жаль, не реалізується авторами в повній мірі, зокрема, вона не відображається належним чином у криміналістичній характеристиці зґвалтувань. Окрім того, існуючі методики розслідування зґвалтувань розроблені на основі застарілого кримінального законодавства.

Як правило, криміналістична характеристика зґвалтувань традиційно надається без диференціації цих злочинів залежно від наявності чи відсутності соціальних зв'язків між насильником і потерпілою особою [див., наприклад, 2, с. 715–716; 86, с. 79–84; 108, с. 389–390]. Але специфікою цього злочину є те, що він торкається інтимних стосунків, в яких значна роль належить потерпілій особі, особисті якості і поведінка якої, зазвичай, завжди пов'язана з обставинами, які підлягають встановленню у цій категорії справ. Ця обставина не лише обумовлює специфіку механізму вчинення злочинів зазначеної категорії, але й детермінує тактичні завдання розслідування, які виникають вже на початковому етапі розслідування. Тому видається цілком правильним підхід до криміналістичної класифікації зґвалтувань, використаний Т.П. Матюшковою, яка підставою класифікації обрала саме чинник знайомства злочинців і постраждалих [113, с. 43–46].

На наш погляд, класифікація зґвалтувань на основі наявності чи відсутності соціальних відносин злочинця з потерпілою особою надає можливості більш точного аналізу елементів криміналістичної характеристики цих злочинів, а також більш детального визначення окремих завдань розслідування стосовно різних класифікаційних груп зґвалтувань. Таким чином, у методиці розслідування зґвалтувань цей злочин доцільно класифікувати на дві групи:

- 1) зґвалтування, вчинені незнайомою потерпілій особою (36,7 % вивчених проваджень);
- 2) зґвалтування, вчинені знайомою потерпілій особою (63,3 %) [143].

В окремих підручниках і навчальних посібниках наявність чи відсутність знайомства між потерпілою особою і гвалтівником використовується для виділення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування зґвалтувань [105, с. 549; 111, с. 311–313; 106, с. 426–427]. У зв'язку з цим потрібно звернути увагу на те, що факт знайомства між зазначеними суб'єктами є не лише важливим показником вихідної інформації на початковому етапі розслідування, але й суттєво міняє весь механізм вчинення зґвалтування. Тим більше, що кваліфікуючою обставиною цього злочину є його вчинення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах (ч. 2 ст. 152 КК України). Наявність соціального зв'язку між потерпілою особою і насильником, як правило, обумовлює певне місце та обстановку вчинення злочину, характер дій злочинця, відповідні сліди та ін. Видається, що у зв'язку з існуванням такої залежності кожна із зазначених класифікаційних груп зґвалтування заслуговує на окрему криміналістичну характеристику, яка виступає першим структурним елементом методики розслідування.

Потрібно зазначити, що в науці останнього часу сформувалося дещо скептичне ставлення до категорії «криміналістична характеристика». Існування величезної кількості різноманітних тлумачень цього поняття, нерідко обумовлених, як справедливо відзначив Р.С. Белкін, лише прагненням

дослідників внести «новизну» без врахування її теоретичної і практичної цінності, породили багатозначність цього терміна. Це дало вченому підставу для висновку про те, що поняття криміналістичної характеристики злочинів не виправдало надії, що покладалися на нього вченими і практиками, зжило себе і перетворилося з реальності в ілюзію, у «криміналістичний фантом» [20, с. 222–223]. Але видається, що такий висновок вченого є дещо передчасним. Справа у тім, що сукупність відомостей про механізм вчинення злочинів певного виду, якою є криміналістична характеристика, відіграє важливу функцію при розслідуванні – виступає інформаційною моделлю злочинів, яка допомагає знайти правильні рішення в конкретному кримінальному провадженні. У цьому плані ми солідарні з В.А. Журавлем, який зазначає, що на сьогодні криміналістична характеристика злочинів просто ще не одержала належного розвитку, який відповідає завданням, що стоять перед наукою і практикою у сфері боротьби зі злочинністю [73, с. 186].

Ми виходимо з того, що криміналістична характеристика є системою криміналістично значущих відомостей щодо елементів механізму злочинів певного виду, яка включає дані про закономірні зв'язки між ними (особа злочинця, потерпіла особа, місце і обстановка вчинення, способи дій злочинця та ін.) і слугує побудові і перевірці версій при розслідуванні конкретних злочинів [94, с. 16–20; 43, с. 15; 175, с. 12; 138, с. 182].

Наведені вище класифікаційні групи зґвалтувань суттєво відрізняється одна від одної такими елементами:

- особистісні риси гвалтівника;
- способи підготовки, вчинення і приховування зґвалтування;
- обстановка (місце, час, умови) вчинення;
- сліди зґвалтування;
- особливості потерпілої особи [142].

Зазначені елементи криміналістичної характеристики зґвалтувань обумовлюють відмінності у тактичних завданнях розслідування (обставинах,

що підлягають встановленню), засобах їх вирішення, плануванні та організації розслідування наведених класифікаційних груп цих злочинів.

1.3 Криміналістична характеристика зґвалтувань, вчинених незнайомою потерпілій особою

Зґвалтування, вчинені незнайомою потерпілій особою, як правило, за своїм механізмом мають характер нападу на жертву з метою здійснення сексуальних дій. При цьому визначальним є положення, що між гвалтівником і жертвою злочину відсутні соціальні зв'язки, які б дозволяли встановити особу злочинця зразу ж після звернення потерпілої особи до правоохоронних органів. У криміналістичній літературі використовується термін «знайомство», але він є багатозначним, оскільки рівень знайомства може бути різним [109, с. 463–464]. Ми пропонуємо віднести до категорії зґвалтувань, які вчиняються незнайомою потерпілій особою, такі різновиди цього злочину з різним рівнем взаємозв'язку «злочинець – потерпіла особа»:

- 1) зґвалтування незнайомої особи;
- 2) зґвалтування, вчинене після нетривалого спілкування з потерпілою особою;
- 3) зґвалтування потерпілої особи, з якою гвалтівник короткотривало проводив вільний час.

Спільним для наведених різновидів зґвалтувань є те, що потерпіла особа після звернення у правоохоронні органи із заявою про вчинення злочину не вказує на відому їй конкретну особу гвалтівника, а в кращому випадку повідомляє про його ознаки зовнішності та ім'я гвалтівника, за яким він назвався під час короточасного знайомства (найчастіше воно виявляється вигаданим). Відтак по таких категоріях зґвалтувань вже на початковому етапі розслідування орган досудового розслідування має своїм завданням встановлення, розшук та ідентифікацію підозрюваного.

Потрібно відзначити, що ця категорія злочинів може вчинятися одноосібно або групою осіб, а також щодо неповнолітніх чи малолітніх. Типовими для цієї групи зґвалтувань є такі характеристики.

Особа злочинця. Перш за все потрібно відзначити, що особа злочинця вивчається кількома науками кримінально-правового циклу (кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, криміналістика) для вирішення своїх наукових завдань. Криміналістика в цьому відношенні, як відзначив Р.С. Белкін, досліджує: а) соматичні і психофізіологічні властивості особи, дані про які використовуються з метою розшуку та ідентифікації; б) соматичні і психофізіологічні властивості особи, що визначаються і проявляються у способі вчинення злочину; в) методику вивчення особи учасників процесу слідчим і судом, тобто методів і правил вивчення особи з практичною метою кримінального судочинства [18, с. 82].

Але нерідко зустрічаються криміналістичні дослідження, в яких використовуються без критичного аналізу суто кримінологічні положення щодо особи злочинця, які фактично зорієнтовані на визначення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів окремих видів та розробленню заходів їх попередження. Наприклад, А.Ю. Лісова, досліджуючи особу злочинця, як структурний елемент криміналістичної характеристики зґвалтування, на основі аналізу праць психіатрів, сексологів, сексопатологів та кримінологів визначає три групи факторів, які сприяють становленню особи гвалтівника (спадковість, спосіб життя, перенесені та наявні захворювання, сімейне виховання, психічне та сексуальне становлення особи, низький рівень морально-статевого виховання та ін.). У зв'язку з цим наводяться фактично кримінологічні типи насильників по відношенню до своїх жертв: 1) агресивно-ситуативний тип (характеризується найбільшою агресивністю по відношенню до жінок при їх зґвалтуванні; 2) ситуативний тип (особи, які зґвалтували своїх близьких, їхні дії є грубими, цинічними); 3) агресивно-патологічний тип (особи з психічними вадами). На цій основі А.Ю. Лісовою робиться висновок про те, що наведені положення про ознаки особи гвалтівника мають важливе значення для

спрямування слідчо-оперативного розшуку під час розкриття та розслідування кримінальних справ зазначеної категорії, що, на наш погляд, є проблематичним [125, с. 283–285].

Безумовно, окремі кримінологічні положення щодо особистості гвалтівника можуть мати і криміналістичне значення, але лише у тісному зв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики зґвалтувань (способом вчинення злочину і залишеними слідами, потерпілою особою та ін.). Видається, що лише в такому випадку ці положення можуть бути використані для вирішення таких завдань розслідування як встановлення підозрюваного, його розшук та ідентифікація.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень показує, що зґвалтування цієї групи вчиняються переважно молодими (у т.ч. неповнолітніми, у групі) чоловіками з маргінальними рисами, які формуються під впливом як біологічних, так і соціальних факторів:

- відсутність постійної чи кваліфікованої роботи (відтак, низький соціальний статус);
- агресивна поведінка і схильність до правопорушень;
- статева розбещеність і зневажливе, жорстоке ставлення до представниць протилежної статі;
- пристрасть до вживання алкоголю чи наркотиків;
- наявність комплексу власної неповноцінності і прагнення до самоствердження;
- наявність психічних аномалій (сприяють виникненню та розвитку таких рис характеру як дратівливість, жорстокість, агресивність);
- наявність сексуальних аномалій (патологічні прояви статевого потягу);
- наявність судимості, у тому числі за скоєння статевих злочинів.

Як зазначив один із відомих авторів наукових праць з кримінальної сексології, Г.Б. Дерягін, людина народжується з певним фізіологічним сексуальним потенціалом, далі сексуальність формується вже у межах індивідуального життєвого досвіду. У цілому ж, сексуальність обумовлена

інтегрованою взаємодією біологічних, психічних і соціокультурних факторів [63, с. 23–24]. Сексуальні відхилення виникають тоді, коли ця вроджена функція піддається гальмуванню або деформації під впливом зовнішніх (з боку соціального оточення) або внутрішніх (захворювання) факторів, або перебуває у стані крайньої дисгармонії з іншими сферами особистості. Так, ще відомий німецький сексолог В. Райх помітив, що перекручення сексуальності, розвиток асоціальності може бути результатом репресій з боку дорослих по відношенню до проявів сексуальності дитини [172, с. 24].

Зважаючи на наявність біологічного і соціального факторів, які детермінують поведінку і загалом спосіб вчинення злочину гвалтівником, В.В. Пясковський запропонував таку класифікацію гвалтівників на групи і підгрупи, яка, на думку автора, слугуватиме їх розшукові та ідентифікації. До першої групи було віднесено осіб з різними аномаліями психіки, а також патологічними проявами статевого потягу (фетишизм, ексгібіціонізм, садизм і т. п.). До цієї групи також віднесено осіб, які страждають психозом пізнього віку, розвинутим слабоумством (найчастіше ними здійснюються такі статеві посягання по відношенню до малолітніх та неповнолітніх). До другої групи було віднесено осіб, що не мають патологічних змін у психічній та статевій сфері, які були поділені на три підгрупи:

1) хронічні алкоголіки, наркомани, а також особи, раніше засуджені за розбої, статеві та інші насильницькі злочини (відрізняються грубістю, жорстокістю по відношенню до оточуючих, має місце статева розпуста, статеве задоволення неприродним шляхом);

2) особи, які не мають різко виражених ознак першої підгрупи, але які характеризуються примітивними інтересами, цинічним ставленням до жінок, надмірним вживанням алкогольних напоїв (до цієї підгрупи було віднесено й осіб, які скоїли зґвалтування за наявності складних, специфічних взаємовідносин з потерпілою особою, у ситуації, коли у її поведінці була помітна розкутість і навіть провокація);

3) неповнолітні гвалтівники [170, с. 465–466].

У цілому, позитивно оцінюючи запропонований підхід до класифікації гвалтівників, потрібно звернути увагу на низку упущень і неточностей. По-перше, наведена класифікація складена без чіткого врахування наявності взаємовідносин (соціальних зв'язків) насильника і потерпілої особи.

По-друге, такі патологічні прояви статевого потягу як фетишизм та ексгібіціонізм, як правило, не пов'язані з насильницьким задоволенням статевої пристрасті. Так, ексгібіціонізмом (самооголенням) називається сексуальне відхилення, засноване на демонструванні своїх статевих органів особам протилежної статі з метою отримання сексуального задоволення поза контекстом приготування до статевого акту. Найчастіше ексгібіціонізм зустрічається в істероїдних і шизоїдних психопатів або акцентує в особистостях [235, с. 161–162]. У кримінальному законодавстві України ексгібіціонізм не виділяється в самостійний злочин і підлягає покаранню у випадку розцінювання цих дій як розпусних або хуліганських. Те ж саме стосується фетишизму, який полягає у використанні якого-небудь неживого предмета (дамська білизна, туфлі, носові хустки) як стимулу для сексуального збудження і сексуального задоволення. Звідси нерідко прагнення викрасти ці предмети у незнайомих людей або викрасти їх з магазину відразу після того, як їх приміряли (наприклад, туфлі). Таким чином, фетиш є ніби символом особи, якій він належав. Здобутий фетиш зазвичай прикладається до статевих органів або споглядається, від чого особа відчуває статеве збудження, яке задовольняється найчастіше шляхом мастурбації [180, с. 115].

По-третє, виділення в окрему підгрупу неповнолітніх гвалтівників виглядає нелогічним, оскільки вони можуть як мати психічні розлади чи патологічні статеві прояви, так і не мати їх.

По-четверте, зазначений автор не висвітлював особливостей вчинення зґвалтувань з боку окремих, наведених ним груп злочинців, що зменшує практичну цінність запропонованої класифікації.

На наш погляд, з урахуванням того чинника, який обумовлює мотивацію вчинення зґвалтування (біологічний чи соціальний), а також той чи інший

спосіб дій злочинця, доцільно виділяти всього дві групи гвалтівників, які мають особливості поведінки під час вчинення злочину, а відтак, і значення для їх встановлення, розшуку та ідентифікації:

1. Особи з різними аномаліями психіки і патологічними проявами статевого потягу (гіперсексуальність, педофілія, геронтофілія, садомазохізм), які визначають форми статевої поведінки [182, с. 11–14; 29, с. 15–18; 235, с. 36–46, 224–226]. За характером прояву аномалій психіки і статевого потягу може бути виділено кілька типів злочинців зазначеної категорії: гвалтівники-педофіли (вчиняють зґвалтування малолітніх дівчат); гвалтівники-геронтофіли (обирають жертв серед осіб похилого віку); гвалтівники-маніяки (отримують статеве задоволення від насильства, поєднаного з жорстокістю, знущанням або вбивством). До цієї ж групи потрібно віднести й неповнолітніх гвалтівників, які мають такі, викликані ендокринними розладами відхилення у статевому розвитку, як передчасне статеве дозрівання, гіперсексуальність.

2. Особи, які не мають патологічних змін у статевій і психічній сфері, але які мають стійку життєву позицію щодо насильницького задоволення своїх потреб, у тому числі сексуального характеру. Для гвалтівників цієї групи значущим є не лише звичайне статеве задоволення, але й своєрідне самоствердження, яке супроводжується знущанням, фізичним і психічним насильством над жертвою. У кожному конкретному випадку в особистості гвалтівника зазначеної категорії може мати місце різноманітний «сплав» маргінальних рис. Загальним для них є зневажливе ставлення до загальноприйнятих правил поведінки щодо оточуючих їх людей, у тому числі по відношенню до жінок, і статева розпуста.

Способи підготовки, вчинення і приховування зґвалтування. У механізмі дій злочинця, який незнайомий потерпілій особі, можна виділити такі взаємопов'язані елементи (стадії), що характерні для обох виділених груп гвалтівників:

1) очікування чи вистежування жертви і здійснення нападу на неї або заманювання жертви після короткочасного знайомства в місці, зручне для нападу;

2) дії з придушення волі до опору або подолання опору потерпілої особи;

3) здійснення статевого акту з жертвою.

Типовим для дій злочинців є очікування жертви у певному зручному для нападу місці (наприклад, на шляхах руху від житла до місця роботи або навчання). Іноді підготовчі дії полягають у підборі певних потерпілих, для чого злочинець відвідує місця, де часто бувають жінки, вибирає найбільш привабливих, на його думку, і стежить за ними, а потім вчиняє напад. Попередньо зловмисник може досить тривалий час вистежувати намічену жертву, вивчаючи маршрут руху і визначаючи місця, зручні для нападу. Також може використовуватися заманювання жінок (особливо неповнолітніх дівчат) під різними приводами до раніше обраних безлюдних місць (прохання вказати дорогу, пропозиція відвезти до будинку нібито на прохання батьків, обіцянка показати цікаве місце чи тварин, комп'ютерну техніку, ігри тощо).

Дії другої стадії здійснюються в багатьох випадках з використанням фізичного насильства (ударів, побоїв, уколів, порізів, утримуванні рук і ніг). Нерідко гвалтівниками для придушення волі до опору застосовується психічне насильство, яке проявляється у висловленні погроз вбивством або заподіяння тілесних ушкоджень, зокрема із застосуванням колючо-ріжучих та інших предметів, холодної або вогнепальної зброї.

Дії третьої стадії – здійснення статевого акту (статевих зносин) з жертвою реалізуються у вигляді насильницького коїтусу – сполучення всупереч волі потерпілої особи чоловічих і жіночих статевих органів (введення ерегтованого статевого члена чоловіка у піхву жінки), яке може викликати вагітність [139, с. 355].

Згвалтування може вчинятися як одноосібно, так і групою насильників. Слідчо-судовій практиці відомі такі способи злочинів, що вчиняються одноосібно незнайомою потерпілій особою.

1. Злочинець у темний час доби вистежує (очікує) жінок у безлюдних місцях, нападає і твалтує їх. Наприклад, раніше судимий за скоєння злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи С. близько 21.00 год. біля нежилотого домоволодіння селища міського типу Сахновщина, маючи умисел на вчинення зґвалтування, перестрів незнайому йому жінку. Коли вона проходила повз нього, С. підкрався ззаду і накинув їй на шию заздалегідь підготовлену мотузку у вигляді петлі, приставив до горла ножа і, погрожуючи вбивством, затягнув на узбіччя до кущів. Пригнітивши волю жінки до спротиву шляхом затягуванням петлі на шії і погроз застосування фізичного насилля, С. вчинив статевий акт з потерпілою [206].

2. Злочинець у темний час доби вистежує неповнолітніх дівчат і, залякуючи їх фізичною розправою, затягує до свого помешкання, де неодноразово твалтує. Наприклад, неодноразово раніше судимий Д. близько 02.00 год., маючи умисел на насильницьке задоволення статевої пристрасті, пішов вулицею за неповнолітньою дівчиною, яку він помітив в кафе у компанії неповнолітніх. Через деякий час Д. наздогнав її і міцно схопив за руку. Використовуючи значну фізичну перевагу, він затягнув її на територію свого тимчасового проживання-домоволодіння, розташованого неподалік від місця нападу. Перебуваючи у домоволодінні Д., з метою подолання опору потерпілої, завдав їй кулаком кілька ударів в голову та обличчя, і, демонструючи сокиру, яка була при ньому, пригнітив волю потерпілої до будь-якого опору. Після цього Д. насильно зняв з потерпілої весь одяг і змусив її вступити з ним у статеві зносини. Неповнолітня потерпіла, не маючи реальної можливості чинити опір і побоюючись за своє життя та здоров'я, виконала вимогу Д. і вступила з ним близько 2.30 год. у статеві зносини. Після статевих актів, не дивлячись на прохання потерпілої дівчини, Д. не відпустив її, а продовжував насильно утримувати у приміщенні. Не дозволяючи потерпілій підвестися з ліжка, Д. ще кілька разів до ранку (приблизно до 7.15 год.) гвалтував неповнолітню дівчину. Після цього він дозволив їй одягтися і вийти з будинку,

заявивши, що вона його вже ніколи не побачить, оскільки він від'їжджає у м. Запоріжжя [197].

3. *Злочинець, познайомившись з дівчиною, заманює її в безлюдне місце і твалтує.* Наприклад, у м. Харкові раніше судимий К. на травневі свята близько 3.00 год. познайомився з неповнолітньою дівчиною Ю., яка в компанії хлопців і дівчат пила шампанське на лавці біля зупинки. Після знайомства К. запросив Ю. відійти з ним до кіоску, щоб купити пива. Як лише вони дійшли до кіоску, К., який стояв позаду дівчини, завдав їй удар кулаком в область спини, після чого закрив їй рот рукою і потягнув безлюдною вулицею. Біля одного з будинків він повалив її на землю і, застосовуючи фізичне насильство, здійснив з нею статевий акт в природній формі [198].

4. *Гвалтівник очікує жертву у вечірній час біля під'їзду і після того як вона входить до нього (або до ліфта), нападає на неї.* Так, потерпіла С., близько 20.00 год. поверталася з роботи додому. Проходячи по вулиці біля свого будинку вона звернула увагу на чоловіка, який розмовляв по мобільному телефону і якого вона вже колись бачила. Коли вона підходила до під'їзду, чоловік пішов за нею, продовжуючи розмовляти по телефону, і попросив її не закривати двері та сказав, що йому теж потрібно зайти у цей під'їзд. Зайшовши в ліфт, вони проїхали буквально до другого поверху і чоловік натиснув на кнопку «Стоп». Після цього чоловік закрив їй рукою рот, натягнув капюшон і запитав у неї, що в неї є з матеріальних цінностей. Вона відповіла, що немає жодних речей. Але він її обернув, почав обшукувати і витягнув мобільний телефон. Після цього, долаючи її пручання і погрожуючи вбивством, він здійснив з нею статевий акт, після закінчення якого з місця злочину втік [189].

5. *Злочинець, встановивши, що у квартирі (приватному будинку) перебуває жінка, яка живе одна, проникає в житло і з використанням фізичного насильства або погрози ним, твалтує жертву.* Так, неодноразово судимий Д. вночі проник у приватний будинок Ш., яка проживала одна. Ш. була в ліжку і прокинулася від шуму, коли в приміщення вдерся незнайомий чоловік, який накинувся на неї. Коли вона почала кричати і

кликати на допомогу, злодій закрив їй рота рукою та, притиснувши до ліжка, почав лаятися нецензурними словами, при цьому погрожував фізичною розправою. Тоді вона почала пручатися та намагатися вирватись від нього, однак він завдав їй кілька ударів долонею руки по обличчю, почав тиснути на шию і застосовувати фізичну силу для її стримування, зняв з неї одяг, згвалтував, а потім почав вставляти їй в піхву та в анальний отвір пальці своєї руки. При цьому, він постійно погрожував фізичною розправою та говорив, щоб вона не намагалася кричати, бо вб'є. Насильницькі дії продовжувалися близько чотирьох годин, після чого Д. зібрався і покинув помешкання, пригрозивши, що у випадку її звернення до правоохоронних органів, він розправиться і з нею, і з її сином [193].

6. Злочинець знайомиться з дівчиною, пригощає її алкоголем і, скориставшись її безпорадним станом, гвалтує. Так, А., перебуваючи на святкуванні весілля в селищі Глибоке Богородчанського району Івано-Франківської області, де вживав алкогольні напої, познайомився з неповнолітньою С. і почав її пригощати шампанським з горілкою. Звернувши увагу, що С. вже перебуває у стані сильного сп'яніння, він запропонував провести її. Коли вони разом вийшли на вулицю, А. підтримував С., а потім взяв її на руки і відніс до лісового масиву, розташованого неподалік, і вчинив з нею статевий акт, скориставшись її безпорадним станом [207].

7. Злочинець проникає у службові приміщення і нападає на жінок, які працюють вночі сторожами, операторами опалювальних установок тощо [158, с. 24].

Слідчо-судовій практиці відомі такі способи згвалтувань, що вчиняються групою незнайомих потерпілій осіб.

1. Група злочинців, використовуючи автомобіль, силою або обманом залучають жінку-пішохода в автомобіль, відвозять в певне місце, де гвалтують. Так, Г. у м. Чернівці, керуючи власним автомобілем, зупинився біля жінки, яка стояла на автобусній зупинці, і запропонував її підвезти. У процесі поїздки і бесіди з нею він запросив її на каву, на що вона дала свою

згоду. Через деякий час до автомобіля Г. ще сіло двоє його друзів. Коли жінка запитала, куди вони їдуть, їй відповіли, що їдуть до м. Снятин. Вона стала просити відвезти її додому у м. Чернівці, але Г. не зважив на це. Коли вони приїхали до Снятина, то під'їхали до будинку № 27 по вул. Андрусяка, але жінка відмовилася виходити з автомобіля. Однак чоловіки насильно витягнули її з автомобіля і, тримаючи за руки, повели до будинку. У будинку Г. та інші чоловіки, застосовуючи до неї погрози вбивством, роздягнули її, заставляли вживати алкогольні напої та танцювати перед ними стриптиз-танці, після чого вчинили з нею статеві акти [194].

2. Злочинна група в малолюдному місці нападає на жінку, затагує її у підвал, паркову зону чи інше безлюдне місце і твалтує [158, с. 26].

3. Один зі злочинців на вулиці прикидається, що йому нібито стало погано, просить дівчину (жінку) допомогти йому дійти додому, де його очікують друзі-співучасники згвалтування [158, с. 24].

4. Дівчина, яка входить до організованої групи злочинців (як правило, неповнолітніх) заманює свою подругу, якій вона заздрить або бажає помститися за щось, в певне місце, де її твалтують [158, с. 25].

5. Група злочинців (у т. ч. неповнолітніх) у безлюдному місці вистежує жінку з малою дитиною і, погрожуючи вбивством дитини, твалтує її [158, с. 28].

Вивчення слідчо-судової практики показало, що злочинець при вчиненні згвалтування, яке може тривати від кількох хвилин до кількох годин, нерідко здійснює й інші статеві маніпуляції, періодично вчиняючи їх разом із природнім статевим актом, що створює певні труднощі з точки зору їх кримінально-правової оцінки. У зв'язку з цим, варто зауважити, що, наприклад, насильницьке введення статевого члена в анальний отвір чи до рота для задоволення статевої пристрасті не є згвалтуванням, а повинно кваліфікуватися як насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом за ст. 153 КК України. Таким чином у таких випадках може мати місце сукупність злочинів, передбачених ст. 152 і 153 КК України.

При вчиненні зґвалтувань групами неповнолітніх, які мають відхилення у статевому розвитку (передчасне статеве дозрівання, гіперсексуальність), або розумове недорозвинення, накладені на несформовані соціальні та морально-етичні якості особистості, досить часто має місце знущання над жертвою, яке супроводжується насильницьким уведенням в отвори тіла потерпілої особи різних предметів (пляшок, палиць). На наш погляд, такі дії повинні додатково кваліфікуватися як катування за наявності ознак, передбачених ст. 127 КК України. Пленум Верховного Суду України у п. 3 постанови «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 р. № 5 зазначив, що заподіяння потерпілій при зґвалтуванні або насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним способом чи замаху на ці злочини умисного легкого тілесного ушкодження охоплюється відповідною частиною ст. 152 або ст. 153 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 125 КК не потребує. У випадку ж поєднання насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом із заподіянням потерпілій особі умисного ушкодження середньої тяжкості, тілесного ушкодження, дії винної особи необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідною частиною ст. 122 КК України та відповідною частиною ст. 152 або ст. 153 КК України [167].

Специфічні прояви мають зґвалтування, що вчиняються особами з психічними відхиленнями, які тягнуть за собою аномалії у статевій поведінці. Так, еротичні олігофрени з дитинства характеризуються, з одного боку, міцною будовою тіла і достатньою фізичною силою, а з іншого – грубою антисоціальною поведінкою, яка детермінується поганою успішністю у навчанні і на роботі, постійними конфліктами. Вони часто втікають з дому, рано починають вживати алкоголь і палити, їхні статеві потяги не соціалізовані. При вчиненні ними зґвалтувань, статевий акт, зазвичай, здійснюється у вкрай грубій, жорстокій формі, з сильним фізичним придушенням волі потерпілої особи. Після цього еротичні олігофрени нерідко глумляться над потерпілою особою, принижують її, жорстоко б'ють, знущання

мають незвичайно садистський характер [214, с. 257]. Сексуальність, таким чином, стає засобом компенсації почуття неповноцінності і служить для вираження сили, авторитету, статевої ідентифікації і чоловічих здібностей [64].

Такі патологічні прояви статевого потягу як педофілія, геронтофілія, некрофілія є характерними для осіб, які хворіють на шизофренію. Для них є характерним імпульсивний характер виникнення статевого потягу і його реалізація із застосуванням насильства та агресії. З метою досягнення статевого задоволення вони спричиняють страждання жертвам, які можуть закінчуватися їх вбивством [241, с. 8].

Мета приховування зґвалтувань, що вчиняються незнайомою потерпілій особою, досягається такими діями:

- здійснення раптового нападу із заподіянням жертві тілесних ушкоджень з введенням її у непритомний стан з метою уникнення можливого впізнання;
- надання переваги темному часу доби для здійснення нападу з метою уникнення або утруднення запам'ятовування його зовнішності з боку потерпілої;
- маскування своєї зовнішності;
- здійснення заходів щодо знищення слідів свого перебування на місці зґвалтування;
- знищення слідів вчиненого зґвалтування на власному тілі та одязі (слідів крові, сперми, вагінальних виділень на своєму тілі й одязі тощо);
- погрози фізичною розправою або вбивством у випадку звернення потерпілої особи до правоохоронних органів;
- зміна зовнішності (зміна зачіски, видалення бороди і вусів або навпаки, їх відрощування, кардинальна зміна одягу тощо);
- від'їзд з постійного місця проживання на довгий час (щоб у потерпілої у пам'яті з часом стерлися ознаки його зовнішності);
- вбивство жертви (а іноді й свідків) для приховування зґвалтування.

Важливо відзначити, що дії гвалтівника щодо підготовки, вчинення і приховування злочину мають характер дій мисливця, які можуть періодично

повторюватися, набуваючи серійності (періодичне вчинення зґвалтувань, коли число злочинних епізодів досягає двох і більше). Серійні зґвалтування вчиняються, як правило, незнайомою потерпілій особою. Так, спеціальні дослідження цього питання М.І. Могачевим показали, що серед жертв серійних гвалтівників питома вага незнайомих становить 86,6 %. З решти 13,4 % постраждалих до моменту нападу були в тій чи іншій мірі знайомі зі своїми гвалтівниками: 4 % були знайомі досить довго; 5,2 % – знайомі поверхово, випадково, як правило, це жителі одного села або селища; 4,2 % потерпілих познайомилися зі злочинцем у день зґвалтування [137, с. 110].

Етимологічно під серією (*series* – від латинського, ряд) розуміється послідовний ряд, група деяких подібних предметів чи подій, які мають спільну ознаку, об'єднаних однією назвою [140, с. 728; 141, с. 265–266]. Терміни «серійний злочин», «серійний злочинець» стали використовувати правоохоронні органи в середині 70-х років, які набули як кримінологічного, так і криміналістичного значення. Під серійністю зґвалтувань розуміється їх однотипність, яка певним чином характеризує гвалтівника. Однотипність епізодів, нав'язливе прагнення насильника до повторення того чи іншого елемента нападу – схожість жертв, способів нападів, форм психічного і фізичного впливу на жертву, сексуального контакту найяскравіше характеризує злочинця як «серійника» і відповідно свідчить про високий рівень його психічних і сексуальних аномалій [137, с. 12]. З огляду на зазначені положення серійними епізодами визнаються не лише закінчені злочини, але й замаху на зґвалтування, під час яких злочинець з незалежних від нього обставин просто не встигає зробити ті дії, які під час серії виявляються як типові. Аналіз механізму сексуального серійного посягання показує, що переважна більшість нападів відбувається раптово, в безлюдному місці, без будь-якого попереднього контакту.

Ключовою характеристикою серійної сексуальної злочинності є віднесення її до залежної (парафільної) поведінки, тобто найчастіше зґвалтування з одним і тим же набором дій щодо підготовки, вчинення і

приховування вчиняються особами, які з різними аномаліями психіки і патологічними проявами статевого потягу. Як відзначають П.І. Сидоров і Г.Б. Дерягин, чисельні сексуальні потреби можуть розцінюватися як парафільні, якщо присутні такі критерії:

1) за період, щонайменше, 6-ти місяців повторюється інтенсивне сексуальне спонукання і сексуально активовані фантазії, які включають відповідну сексуальну активність;

2) ці фантазії, сексуальні спонукання або дії заподіюють страждання і сприяють погіршенню соціального, професійного і іншого функціонування особи;

3) ці симптоми не підпадають під інші класифікації психічних розладів (маніакальний епізод, маячні розлади, еротоманія);

4) ці симптоми виникають незалежно від вживання токсичних речовин (зловживання наркотиками, алкоголем або лікарськими засобами), хоча і можуть посилюватися внаслідок впливу токсичних речовин;

5) відновлення психосоціального благополуччя особистості досягається через так звану компульсивну агресію, через obsесивно компульсивні сексуальні дії, наприклад, раптофільні, педофільні, гоміцидні і т.д., не дивлячись на усвідомлювану загрозу покарання за такі дії [183, с. 152].

Серійні зґвалтування, що вчиняються особами з психічними і статевими аномаліями, досить часто поєднуються й з іншим статевими маніпуляціями, які здійснюються по чергово зі статевим актом. З урахуванням цього, М.І. Могачев запропонував визначення загального поняття серійних зґвалтувань як повторюваних сексуальних нападів на осіб жіночої статі незалежно від їх віку з метою насильницького здійснення статевого акту або інших дій сексуального характеру [137, с. 14]. На наш погляд, з таким визначенням можна цілком погодитися.

Серійні зґвалтування вчиняються не лише особами з психічними і статевими аномаліями. Зустрічаються випадки, коли серійними сексуальними «мисливцями» стають особи, які не мають патологічних змін у статевій і

психічній сфері, але які мають стійку життєву позицію щодо насильницького задоволення своїх потреб сексуального характеру. Для таких людей визначальним фактором для вчинення серійних зґвалтувань виступає безкарність – уникнувши викриття, гвалтівник надалі прагне під впливом нестримного статевого потягу і прагнення повторення відчуття самоствердження до багаторазового повторення приємних для нього відчуттів. Відтак зґвалтування зазначеної категорії набувають характеру злочинів, що тривають, і які вчиняються з певною періодичністю. Для визначення зґвалтувань серійними (тобто вчиненими однією особою), важливо враховувати, що наявність повторюваних елементів (наприклад, місця і способу нападу, знаряддя злочину і т.д.) не повинно бути визначальним і обов’язковою ознакою серійності. Необхідно брати до уваги те, що це повністю залежить від психологічних особливостей злочинця, який, удосконалюючи механізм нападу з метою полегшення його скоєння, більш умілого приховування слідів або з метою посилення статевого збудження, може змінити і місце, і спосіб, і знаряддя злочину. Але при цьому він у той самий час, наприклад, продовжує нападати на певну вікову категорію потерпілих і це вже дає підстави для припущення про серійність зґвалтувань.

Серійність зґвалтувань, що вчиняються шляхом нападу на жертву, яку підстерігають в певному місці або вистежують, є криміналістично значущою, оскільки обумовлює можливість проведення у кримінальних провадженнях комплексу слідчо-розшукових дій (тактичної операції), який дозволяє виявити і затримати злочинця.

Обстановка (місце, час, умови) вчинення. Особливості обстановки зґвалтувань, що вчиняються незнайомою потерпілій особою, обумовлюються розглянутими вище способами дій злочинця. Більшість зґвалтувань осіб, не пов’язаними певними відносинами зі злочинцем, вчиняються на безлюдних, відкритих ділянках місцевості (ліс, пустир, поле, лісопарк, будівельні майданчики) (77,2 %). Таким чином, місце вчинення зґвалтувань характеризується такими особливостями:

- абсолютна або відносна ізольованість або віддаленість від контакту з людьми;
- сприятливі умови для здійснення раптового нападу;
- наявність доступних злочинцеві шляхів для непомітного підходу або відходу з місця зґвалтування.

Разом із тим, мають місце випадки вчинення зґвалтувань цієї класифікаційної групи і в приміщеннях (підсобне приміщення дискотеки, нічного клубу, під'їзд, підвал, горище тощо) або за місцем проживання злочинця (гуртожиток, квартира, будинок), куди він заманює потерпілу особу. Але і в цьому випадку для місця злочину характерною є ізольованість або віддаленість від контакту з людьми. Переважна більшість зґвалтувань раніше незнайомих злочинцям жертв за даними кримінологів вчиняється у темний час доби (найчастіше з 18.00 до 24.00 год.) [117, с. 112; 7, с. 348]. Ця обставина пояснюється прагненням злочинців здійснювати напади у темний час з метою уникнення або утруднення запам'ятовування їх зовнішності з боку потерпілих і можливих свідків.

Сліди зґвалтування. Зі способами дій злочинця і обстановкою нерозривно пов'язаний механізм слідоутворення, типові сліди злочину та їх локалізація. Сліди зґвалтувань, вчинених незнайомою потерпілій особою, як і сліди інших злочинів, можна розділити на дві великі групи. Першу групу складають матеріальні сліди (внесені в оточуючу обстановку зміни), до якої належать:

1) сліди злочинця на місці очікування жертви (сліди взуття, транспортних засобів, затоптана рослинність, недопалки цигарок, залишки їжі, обгортки від цукерок, залишки насіння тощо);

2) сліди злочинця і потерпілої особи на місці вчинення зґвалтування, що вказують на їх перебування там разом (сліди взуття, сліди боротьби на ґрунті під час нападу, залишені чи загублені предмети тощо);

3) сліди перебування злочинця на місці вчинення зґвалтування, які залишаються на його одязі та взутті у вигляді мікрочастинок речовин, що знаходяться на місці події (мікрочастинки ґрунту, рослин, фарби тощо);

4) сліди взаємного фізичного контакту злочинця і потерпілої особи на їх одязі (мікрочастинки одягу);

5) сліди застосування злочинцем фізичного насильства з метою упередження або подолання опору потерпілої особи (різного роду тілесні ушкодження на тілі потерпілої особи);

6) сліди опору потерпілої особи (різного роду тілесні ушкодження на руках, обличчі і тілі злочинця);

7) сліди здійснення статевого акту на тілі та одязі потерпілої особи і злочинця (стан статевих органів, залишки сперми, сліди крові та інших виділень, волосся тощо);

8) тілесні ушкодження на тілі потерпілої особи, заподіяні злочинцем під час статевого акту, які можуть свідчити про наявність у нього певних психічних і статевих аномалій (сліди здавлювання окремих частин тіла, укусів, порізів, уколів та інші ознаки знущання).

Таким чином, сліди зґвалтування залишаються на таких об'єктах, які потребують ретельного огляду під час кримінального провадження: місце події (ділянка місцевості або приміщення); тіло та одяг потерпілої особи; тіло та одяг гвалтівника. Певні сліди підготовки до злочину можуть знаходитися й у помешканні насильника (ознаки підготовки знаряддя, яке використовувалося під час вчинення злочину; ведення щоденника із записами і малюнками тощо).

Другу групу слідів зґвалтування складають так звані ідеальні сліди (утворюються у пам'яті людей, які сприймали подію і запам'ятали її в цілому або окремі фрагменти у вигляді образів), до якої належать:

1) образи події та зовнішності злочинця у пам'яті потерпілої особи;

2) образи події та зовнішності злочинця у пам'яті свідків (могли бачити підозрюваного у вчиненні зґвалтування перед вчиненням злочину або після нього).

Ідеальні сліди злочину матеріалізуються у вигляді задокументованих показань (свідчень), які відіграють значну роль у встановленні, розшуку та ідентифікації злочинця і взагалі в процесі доказування у кримінальному провадженні.

Наведена класифікація слідів зґвалтування зорієнтована на можливість відображення злочину в оточуючій обстановці, але далеко не завжди реально існують зазначені різновиди слідів у кожному конкретному випадку.

Особливості потерпілої особи. У цій категорії зґвалтувань більшість потерпілих становлять жінки, які мають позитивну побутову і моральну характеристику. Вони стають жертвами гвалтівника випадково, через об'єктивні фактори:

- проживання у криміногенному районі міста чи іншого населеного пункту;
- знаходження місця їх роботи або навчання у віддаленому регіоні, з-за чого вони змушені рано виходити з дому і пізно повертатися;
- шлях їх пересування проходить через малолюдні місця (пустирі, кар'єри, лісопарки тощо).

Іноді такі жінки опиняються у небезпечному місці у темний час доби (поза населеним пунктом, у парку, на малолюдній вулиці тощо) з-за збігу певних негативних обставин і стають жертвами злочинців зі статевими і психічними аномаліями. Певною мірою можуть зіграти негативну роль необачність, довірливість та недосвідченість у статевих стосунках з боку жертв.

Але з криміналістичної точки зору важливими є не лише особистісні риси потерпілих, але й їх поведінка під час здійснення на них сексуального нападу. Без аналізу поведінки потерпілих осіб неможливо зрозуміти і встановити механізм вчинення зґвалтування. Потрібно зазначити, що названа категорія потерпілих у багатьох випадках не чинить активного опору і не кличе на допомогу. Це має місце з огляду на психологічні особливості окремих категорій потерпілих жінок (особливо неповнолітніх), які лякаються погроз

гвалтівника (заподіяння тілесних ушкоджень, спотворення обличчя, вбивства) і виконують всі його вимоги. Така поведінка потерпілої особи використовується підозрюваним під час кримінального провадження для обґрунтування заяви (показань) про те, що статевий акт був вчинений за згодою. Наприклад, відчуття безпомічності може виникнути у жінки-потерпілої в результаті вчинення зґвалтування групою осіб. За даними авторів, які проводили дослідження взаємозв'язків «жертва і злочинець» у таких справах, більше 43 % потерпілих не чинили опору [6, с. 6]. Подібна поведінка є найбільш характерною для неповнолітніх потерпілих. Так, дослідження зґвалтувань потерпілих від 10 до 17-ти років, які до моменту вчинення злочину були незайманими і психічно здоровими, виявило, що для більшості з них саме загроза побиття була тим фактором, який припиняв їх опір. Страх перед фізичною розправою ставав сильнішим від небезпеки бути збещещеною. У більшості випадків загрози сприймалися і оцінювалися як реальні і досить ймовірні, переживання страху смерті (погрози вбивством) позбавляли їх прагнення до активного опору, виникав стан байдужості, покірності, що проявлялося в пасивному виконанні всіх дій, які вимагали насильники [150, с. 367].

Але мають місце й окремі випадки провокуючої чи аморальної поведінки з боку потерпілих у кримінальній ситуації. Кримінологи виділяють такі віктимологічні суб'єктивні ознаки, до яких відносять:

1) психологічні особливості майбутніх жертв (легковажність, довірливість, підвищена сугестивність, пасивна покірливість, психічні аномалії і т.д.);

2) систематичні або одномоментні (стійкі або випадкові) поведінкові прояви (необережні, необдумані вчинки, пов'язані зі вживанням алкоголю, наркотиків, нерозбірливість у статевих зв'язках і т.д.) [137, с. 109].

Такі особистісні ознаки потерпілих можуть бути пов'язані як з віком неповнолітніх дівчат, так і з цілком сформованими життєвими установками дорослих жінок. Наприклад, потерпіла своїм легковажним поведінням

(фривольне спілкування з незнайомими чоловіками, згода на розпивання спиртних напоїв у безлюдному місці в незнайомій компанії і т. п.) може притягнути до себе увагу і спровокувати певну особу з маргінальними рисами на злочин. Такі віктимологічні прояви мають значення не лише в кримінологічному аспекті (попередження злочинів), але й у криміналістичному – для встановлення обставин вчинення зґвалтування, визначення тактики проведення слідчо-розшукових дій.

Але все ж основна «провина» потерпілих зазначеної категорії зґвалтувань обумовлюється лише тим, що вони виявилися на шляху насильника, який «полював» на жертву, а не її неналежним минулим або «провокуючою» поведінкою в сьогоденні. Поведінкові особливості потерпілих, які були незнайомі з насильниками, відрізняються або нейтральним, або необережним характером на стадії потрапляння в небезпечну ситуацію. Необачність і довірливість в діях притаманні здебільшого цій категорії потерпілих. Багато потерпілих в своїх свідченнях відзначали той факт, що вони помічали переслідування їх чоловіком задовго до безпосереднього місця нападу, тобто ще в тій ситуації, коли обстановка цілком дозволяла не допустити злочин. Проте потерпілі, не зумівши критично оцінити ситуацію, продовжували рухатися, не вживаючи жодних заходів, і самі себе «доставляли» до місця найімовірнішого нападу (безлюдний парк, під'їзд тощо).

У той самий час мають місце випадки, коли потерпіла жінка чинить дуже активний опір і, дякуючи цьому, їй вдається уникнути зґвалтування. Наприклад, В., маючи умисел на насильницьке задоволення статевої пристрасті, підстеріг у лісопосадці на шляху від м. Херсона до селища Степанівка молоду жінку і напав на неї. Він кілька разів ударив її кулаком по голові та обличчю і, погрожуючи ножем, зажадав зняти одяг, після чого проти волі потерпілої намагався вчинити з нею статевий акт. Однак жінка здійснила активний фізичний опір, а саме, скориставшись ситуацією, коли гвалтівник випустив ніж з руки, вона, вхопивши той ніж, вдарила ним нападника в живіт.

Після цього злочинець змушений був припинити насильство і, вхопившись за рану, зник з місця події [209].

Узагальнюючи викладене, слід підкреслити, що зґвалтування, вчинені незнайомою потерпілій особою, мають суттєво відмінний механізм від зґвалтувань, що вчиняються особою, яка знаходиться у соціальному зв'язку із жертвою злочину. І ця обставина знаходить відображення у всіх елементах криміналістичної характеристики зазначених злочинів.

1.4 Криміналістична характеристика зґвалтувань, вчинених знайомою потерпілій особою

Зґвалтування, вчинені знайомою потерпілій особою, відрізняються від попередньої групи цих злочинів тим, що злочинцем для здійснення статевих зносин, певним чином використовуються вже існуючі соціальні зв'язки між ним і жертвою насильства. При цьому, ним також застосовується і фізичне насильство або погрози ним.

Характер соціальних зв'язків між гвалтівником і його жертвою може бути різним. Це можуть бути родинні зв'язки, сумісна праця чи навчання, сусідство, відносини подружжя чи колишнього подружжя або особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах тощо. Такі зв'язки полегшують (вмотивовують) зловмиснику вихід на контакт з жінкою у відлюдному місці, або у випадку групового зґвалтування – заманювання жертви до місця знаходження злочинної групи (характерно для неповнолітніх). Ця обставина суттєво впливає на механізм вчинення зґвалтування і в подальшому на його розслідування з точки зору встановлення характерних обставин (тактичних завдань), перевірки версій, що покладаються в основу позиції сторони захисту у кримінальному провадженні. Типовими для цієї групи зґвалтувань є такі характеристики.

Особа злочинця. Ще З. Фрейд звертав увагу на те, що існує багато людей, які є ненормальними в сексуальному житті, але по всіх інших пунктах

вони відповідають середній людині і не відстають від людського культурного розвитку. Лише сексуальність залишається їх слабким пунктом [229, с. 15–16]. З соціальної точки зору серед гвалтівників зустрічається саме така категорія осіб, для якої є характерним пошук сексуального об'єкта в своєму близькому оточенні. Характерним для цих злочинців є стійка життєва позиція щодо прийнятності насильницького задоволення своїх потреб сексуального характеру.

Злочинці, які здійснюють насильницькі статеві зносини стосовно осіб з кола своїх знайомих, зустрічаються серед різних соціальних груп людей і можуть мати різний соціальний статус, і різний вік. Ними можуть бути представники як низького і середнього, так і вищого прошарків суспільства.

Серед злочинців цієї категорії залежно від характеру соціального зв'язку з потерпілою особою можна виділити таких осіб:

- 1) особа, яка є членом сім'ї потерпілої жінки чи дівчини (дід, чоловік, батько, вітчим, брат);
- 2) особа, яка є родичем (дядько, племінник, двоюрідний брат тощо);
- 3) особа, знайома потерпілій особі за місцем навчання чи роботи;
- 4) особа, знайома потерпілій особі за місцем проживання (сусід);
- 5) особа, з якою потерпіла жінка чи дівчина познайомилася для встановлення дружніх чи інтимних стосунків, створення сім'ї.

Знайомство з потерпілою особою використовується гвалтівником для досягнення злочинної мети – насильницького задоволення статевої потреби, що визначає способи його дій.

Способи підготовки, вчинення і приховування зґвалтування. Факт знаходження у певному соціальному зв'язку з потерпілою особою може свідомо використовуватися гвалтівником, з одного боку, для створення довірливих відносин і залучення жертви до зручного для зґвалтування місця, а з іншого – для створення захисної оболонки від можливого притягнення до відповідальності. Це обумовлює, як правило, складений спосіб його дій (підготовки, вчинення, приховування). Як показує практика, цим створюються

для органу досудового розслідування і в цілому для сторони обвинувачення досить великі проблеми у доказуванні факту здійснення насильницького статевих акту, особливо у ситуаціях, коли жертва не чинила активного опору.

Як відзначалося, зґвалтування включає в себе вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. Перелічені сексуальні дії визнаються неправомірними, якщо вони вчиняються за відсутності добровільної згоди потерпілої особи, якою й обумовлюється факт зґвалтування. Наприклад, дії особи, яка домоглася згоди від іншої особи на сексуальні дії шляхом настирливого вимагання вступити у статеві зносини або шляхом обману чи зловживання довірою (освідчення у коханні, завідомо неправдива обіцянка укласти шлюб, сплатити за сексуальну послугу тощо) можуть бути кваліфіковані як зґвалтування, якщо буде встановлено, що згода не була вільним волевиявленням особи, а була результатом введення її в оману.

Як вже підкреслювалося, факт знайомства злочинця з потерпілою особою суттєво впливає на способи його дій щодо підготовки і вчинення зґвалтування. У таких діях можна виокремити три складові:

1) обрання жертви сексуального насильства зі свого оточення, яку буде легко заманити в місце, зручне для здійснення статевих акту (з цієї точки зору вивчаються знайомі жінки і дівчата і перевага віддається довірливим не досвідченим, або з легковажною поведінкою);

2) продумування і вироблення способу створення ситуації, сприятливої для зґвалтування, чи заманювання обраної жертви з урахуванням її особистості в місце, зручне для здійснення статевих акту;

3) здійснення дій сексуального характеру в умовах, які, на думку зловмисника, виключають звернення потерпілої до правоохоронних органів.

Обрання жертви сексуального насильства та її заманювання в місце, зручне для здійснення статевих акту здійснюється зловмисником з урахуванням її особистості (довірливості, неосвіченості в статевих стосунках,

схильності до вживання алкоголю, психічного захворювання тощо). Зокрема, як привід може бути використано запрошення у гості на день народження, святкування певної події, на пікнік у знайомій компанії та ін.

Як умова здійснення насильницького статевого акту, яка б виключала, на думку злочинця, звернення потерпілої до правоохоронних органів, можуть використовуватися погрози фізичної розправи, розповсюдження відомостей, які ганьблять потерпілу та інші вже названі засоби психологічного тиску. Як один із варіантів дій злочинця може бути використання ним безпорадного стану потерпілої, до якого її планується довести в результаті введення в її організм алкоголю, снодійних або сильнодіючих препаратів, психотропних речовин, наркотиків.

Таким чином, при зґвалтуванні знайомих осіб злочинці застосовують:

- залучення (заманювання) потерпілої особи в місце, зручне для здійснення насильницького статевого акту;
- фізичне насильство для подолання опору під час статевих зносин;
- висловлення різного роду погроз з метою попередження (унеможливлення) звернення потерпілої до правоохоронних органів;
- введення потерпілої особи в оману різного роду обіцянками;
- використання безпорадного стану жертви, яка може бути обумовлена хворобою, введенням в організм алкоголю, сильнодіючих препаратів, снодійного.

Ця категорія зґвалтувань також може вчинятися як одноосібно, так і групою насильників. Слідчо-судовій практиці відомі такі способи зґвалтувань, що вчиняються одноосібно.

1. *Чоловік, знайомий з жінкою за місцем проживання, випадково зустрівши її, запрошує провести з ним певний час (прогулятися, випити горілки) в усамітненому місці, де твалтує її.* Так, Ф., знаходячись біля автовокзалу м. Овруч, близько 21.00 год. зустрів свою знайому мешканку с. Білка, якій запропонував прогулятись, на що вона погодилась, оскільки у неї ще був час до автобуса. При розмові Ф. сказав, що придбає пляшку горілки, щоб випити разом, на що вона погодилась. Після того як Ф. придбав пляшку

горілки в кафе і закуску, вони пішли в напрямку колишньої військової частини, неподалік від якої зупинились і присіли вдвох на траву. Після вживання горілки і спілкування, Ф. сказав жінці, що потрібно розрахуватись за пригощання її горілкою і щоби вона знімала з себе одяг, але вона відмовилася це робити. Тоді Ф. завдав потерпілій декілька ударів кулаком руки в обличчя, удар ногою в живіт, від чого остання впала на землю, де Ф. її роздягнув і здійснив статевий акт. Після цього Ф., усвідомлюючи, що потерпіла добре його знає, і, побоюючись, що вона звернеться до поліції, вирішив її убити. Для цього він вирвав з кофти жінки мотузку, накинув їй на шию і почав душити, але мотузка обірвалася, а потерпіла вирвалася і втекла [205].

2. *Чоловік, який є родичем потерпілої жінки, знаючи, що вона проживає одна, приходить до неї у гості і твалтує її.* Так, неодноразово раніше судимий мешканець селища Кислицьке Томашпільського району Вінницької області Б., прийшов у гості до своєї тітки З. Тітка виявила нетверезого «гостя» на своєму подвір'ї, коли поверталася з магазину. Коли вона зайшла до хати, Б. одразу ж зайшов за нею, зачинивши за собою входні двері з середини. Жінка намагалася вибігти з будинку, однак Б. наздогнав її, зловив за верхній одяг та затягнув до однієї з кімнат будинку, зачинивши за собою двері. У кімнаті почав знімати з неї верхній одяг, а потім і білизну, при цьому шарпаючи її за тіло, штовхаючи в область живота, брав також за шию та залякував, погрожуючи фізичною розправою. Завдавши потерпілій ще декілька ударів, Б. пояснив потерпілій, що бажає вступити з нею у статеві зносини. З. не погодилася на це та намагалася вирватися, однак не змогла цього зробити через свій похилий вік та безпорадність, після чого Б. затягнув її на диван, і здійснив з нею статевий акт проти її волі [200].

3. *Дорослий чоловік «приручає» малолітніх дітей, пригощаючи їх солодощами (обіцяючи подарунки, цікаві ігри тощо), після чого запрошує їх до себе в помешкання або в інше місце і там твалтує.* Так, житель селища Бистріївка Ружинського району Житомирської області Ч., маючи умисел на насильницьке задоволення статевої пристрасті, запросив до себе в житловий

будинку малолітню доньку своєї сусідки, обіцяючи показати «цікаві речі». Використовуючи внаслідок малолітства її безпорадний стан, внаслідок якого вона не могла розуміти характер та значення вчинюваних з нею дій та чинити опір, почав роздягати малолітню, а потім роздягнувся сам та почав демонструвати статеві органи. Після цього Ч. поклав потерпілу на ліжко в спальній кімнаті і утримуючи її вагою власного тіла в лежачому положенні, вчинив статевий акт [196].

4. Молодий чоловік, отримавши відмову знайомої дівчини при залицянні до неї, обирає зручний момент і з метою помсти заманює дівчину у безлюдне місце, де твалтує її. Так, мешканець с. Роздольне Каховського району Херсонської області Ч., маючи симпатії без взаємності до неповнолітньої Г., яку знав зі школи, згвалтував її при таких обставинах. Г., поверталася додому з селищної дискотеки близько 24.00 год., її зустрів Ч. і запропонував провести її до хати. Коли вони проходили повз селищну школу, Ч. запропонував зайти на її територію, але Г. відмовилася. Тоді Ч. силоміць затягнув її за шкільний туалет, що знаходився на вулиці, вдарив по обличчю і почав душити, погрожуючи розправою. У подальшому, використовуючи пригнічений стан неповнолітньої потерпілої, викликаний застосуванням насильства та погрозами його застосування, діючи проти волі останньої, зняв з неї верхній та нижній одяг і вчинив насильницький статевий акт [192].

5. Батько (вітчим) потерпілої особи, навмисно залишається вдома удвох з неповнолітньою чи малолітньою дочкою (падчеркою), спочатку затіває гру, яка переходить у розбещені дії, а потім твалтує її, погрожуючи, щоб вона нікому не розповідала (зазвичай акти насильства повторюються і виявляються випадково, наприклад, при виявленні ознак вагітності). Наприклад, вчитель музичного мистецтва М., будучи батьком-вихователем дитячого будинку сімейного типу, в одній з кімнат цього будинку, бажаючи задовольнити свою статеву пристрасть, скористався безпорадним станом чотирнадцятирічної вихованки цього дитячого будинку. А саме, усвідомлюючи, що неповнолітня дівчина неспроможна правильно розуміти

характер вчинюваних з нею сексуальних дій та чинити цим діям опір (з-за свого віку, розумових та індивідуально-психологічних особливостей), вчинив з нею природній статевий акт. Протягом місяця М. кілька разів приходив вночі до кімнати неповнолітньої вихованки і мав з нею статеві зносини, а надалі і в інших місцях (на сіннику та веранді будинку). Оскільки він був батьком-вихователем дитячого будинку, потерпіла вважала, що так і повинно бути і їй навіть не спадало на думку кликати когось на допомогу чи скаржитися комусь із вихователів та вихованців цього будинку. Згвалтування було виявлено лише тоді, коли у лікарні у дівчини було діагностовано ознаки вагітності [190].

6. Чоловік жінки, з якою уже було прийнято рішення про розлучення, проживаючи окремо, прийшов до її помешкання і зажадав статевих зносин, але отримав відмову, після чого він, погрожуючи ножем, згвалтував жінку [158, с. 26].

7. Хлопець, знаючи що в нього закохана одна зі знайомих дівчат, запрошує її на побачення, залучає її в усамітнене місце (на дачу, квартиру, ліс) і там її гвалтує [158, с. 26].

8. Чоловік запрошує знайому жінку до себе у гості, де пригощає її напоями і їжею, в які підмішано снодійні, сильнодіючі препарати чи наркотики, і, використовуючи її безпорадний стан, гвалтує її [158, с. 28].

До категорії згвалтувань, вчинених знайомою потерпілій особою, належать і ті групові злочини, коли хоча б один із насильників був знайомий жертві. Слідчо-судовій практиці відомі такі способи згвалтувань, що вчиняються групою осіб, серед яких хоча б один є знайомим потерпілій особі.

1. Чоловік запрошує знайому жінку під певним приводом (день народження) до себе в квартиру, де знаходиться компанія з кількох чоловіків, і після пригощання жінки алкогольними напоями, її гвалтують (згвалтування може супроводжуватися попереднім приведенням потерпілої особи у безпорадний стан за допомогою сильнодіючих препаратів або наркотиків). Наприклад, Ц. і Д. святкували день народження Ц. в його квартирі, вживаючи алкогольні напої. Через деякий час Д. запропонував Ц. запросити в їх компанію

жінок, на що останній погодився і вийшов у двір багатоповерхового будинку, в якому знаходилася його квартира. Незабаром Ц. повернувся з сусідкою по будинку В., яка спочатку не хотіла сідати з чоловіками за стіл, але її умовили і вона погодилася випити вина за здоров'я іменника. Згодом Д. став вимагати статевих зносин, погрожуючі жінці у випадку відмови заподіяти їй порізи на обличчі й тілі за допомогою бритвеного станка. Потім до нього приєднався і Ц. і вони удвох стали погрожувати В., зокрема тим, що вони зараз викличуть своїх знайомих у кількості 18 чоловік, які будуть її гвалтувати. Ці погрози вони поєднували з погрозами фізичною розправою над її малолітніми дітьми. Таким чином, злочинці подавили волю жінки до супротиву і почергово згвалтували її [199].

2. *Хлопець, знаючи, що є дівчина, якій він дуже подобається (писала йому листи про кохання, але він не відповідав взаємністю), а відтак ставиться до нього з довірою, запрошує її до себе додому, де знаходиться ще один (або більше) чоловік, які гвалтують її.* Так, З. і Ч. спільно знаходилися в будинку, де розпивали спиртні напої. Через деякий час вони вирішили розважитися і задовольнити статеві пристрасті. Для цього З. по мобільному телефону викликав свою знайому П. (ученицю 10-го класу середньої школи) під приводом повернення раніше позичених грошей. Коли П. прийшла до будинку З., зустрів її, завів у приміщення і посадив за стіл. Через певний час П. зрозуміла, що позичених грошей їй не збираються повертати, і намагалася вийти з приміщення. Але З. разом з Ч. утримали її і, завдаючи їй удари, роздягнули та поклали на ліжку, де проти її волі по черзі вчинили статеві акти [202].

3. *Група чоловіків обманним шляхом залучає (приводить) знайому їм жінку в обумовлене місце, де гвалтує її.* Так, під час святкування «Дня вчителя» у будинку культури селища Іванків Андрушівського району Житомирської області пізно ввечері (близько 23.00 год.) група з 3-х чоловіків під час танців запримітила, що шкільна вчителька С. є нетверезою. Вирішивши скористатися цією обставиною для задоволення своїх статевих пристрастей

група домовилася між собою про її зґвалтування. Для цього Р. запропонував учительці під час танцю провести її додому, на що та погодилася. Коли вони вийшли з приміщення, останні двоє чоловіків йшли позаду на певній відстані. Проходячи повз селищну школу, Р. запропонував С. зайти на територію школи і ще раз відмітити свято вчителів горілкою, яка була в неї з собою, на що С. знову погодилася. Вони всі разом пішли до школи, де біля східців, що ведуть до центрального входу школи, стали розпивати горілку. Через деякий час, коли вона відійшла за ріг будівлі школи, до неї підійшов Р., і, сказавши: «Досить ламатись», – штовхнув її, одночасно підставивши ногу, через яку вона перечепилась і впала. Після цього він взяв її руки і, витягнувши їх у бік голови, став їх утримувати, позбавляючи її можливості чинити опір його діям. У цей час підійшли й інші чоловіки, які почали її роздягати. Коли вона стала кричати й звати на допомогу, Р. закрив їй рот рукою і сказав, що, якщо вона не припинить, то вони її сильно поб'ють, але вона продовжувала чинити опір, пручалася. Після цього, утримуючи потерпілу, вони по черзі здійснили з нею статеві акти [208].

4. Група чоловіків, дізнавшись, що знайома їм жінка вступала у статеві зносини із знайомим їм чоловіком, заманюють її в певне місце і вимагають статевих зносин і з ними, а потім твaлтують її, застосовуючи насильство, і, погрожуючи розправою та розголошенням негативних відомостей про неї. Так, Р. і П., знаючи, що В. є «доступною» жінкою, домовилися між собою задовольнити свої статеві пристрасті з нею. Для цього Р. увечері запросив знайому йому В. до кафе, де пригощав її алкоголем. Після того, як за домовленістю до кафе під'їхав на автомобілі П. і приєднався до них, жінці запропонували відвезти її додому, на що вона погодилася. В автомобілі В. задрімала і прокинулася, коли автомобіль зупинився за містом у лісовому масиві (передмістя м. Львів) близько 24.00 год. Після зупинки Р. вивів жінку з автомобіля і зажадав статевих зносин, але В. відмовилася. Тоді Р. з метою подолання опору потерпілої, завдав їй рукою сильний удар в обличчя і, погрожуючи заподіянням тілесних ушкоджень, роздягнув і зґвалтував її кілька

разів (стоячи, на землі, в салоні і на капоті автомобіля). Після закінчення статевого акту Р. запропонував П. вступити в статеві зносини з потерпілою, який погодився на таку пропозицію та двічі вступив з жінкою всупереч її волі в статеві зносини природнім способом. Після закінчення статевих актів, які продовжувалися приблизно з 24.00 до 03. 00 год., чоловіки відвезли потерпілу додому і пригрозили побиттям і розголошенням негативних про неї відомостей серед знайомих, якщо вона звернеться до правоохоронних органів [203].

Потрібно зауважити, що мета приховування зґвалтувань, що вчиняються знайомою потерпілій особою, на відміну від попередньо розглянутої категорії цих злочинів ґрунтується не лише на загрозі застосування фізичної розправи. Досить часто після закінчення насильницького статевого акту із застосуванням фізичного насильства і погроз ним, злочинець використовує й інші погрози. Наприклад, такі як розповсюдження негативних відомостей про потерпілу особу.

У зв'язку з цим доречним є звернення до тлумачення поняття погрози фізичним насильством, надане у вже згаданій постанові Пленуму Верховного Суду України. Зокрема, там зазначено, що погрозою застосування фізичного насильства як способу подолання чи попередження опору потерпілої особи слід вважати залякування її застосуванням такого насильства до неї і (або) до іншої людини, доля якої потерпілій не байдужа (родича, близької особи), що може полягати у висловлюваннях, жестах, демонструванні зброї або предметів, що можуть бути використані для завдання тілесних ушкоджень, предметів, що імітують зброю, які потерпіла особа сприймає за справжню зброю, чи інших діях. Інші види погроз, зміст яких не передбачає застосування фізичного насильства до потерпілої особи чи іншої людини (наприклад, погроза знищити або пошкодити майно потерпілої особи чи її родичів, розголосити відомості, що ганьблять їх честь і гідність), не дають підстав розглядати вчинені з використанням таких погроз статеві зносини чи дії сексуального характеру як зґвалтування або насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним

способом. Тобто йдеться про погрозу застосування фізичного насильства *як способу подолання чи попередження опору потерпілої особи*.

Що ж стосується приховування зґвалтування, то в цьому випадку, окрім погроз фізичного насильства, злочинець використовує й інші погрози, які вже не впливають на кваліфікацію вже вчиненого насильства. Сутність цих погроз може бути різною, але всі вони спрямовані на переконання злочинцем потерпілої жінки в безглуздісті чи навіть шкідливості для неї звернення до правоохоронних органів. Досягається це створенням у потерпілої враження, що, наприклад, негативні результати розголосу факту вчинення з нею насильницького статевого акту є більш значимими для неї, ніж бажання покарати насильника. Окрім того, суттєву роль може зіграти й недовіра до місцевих правоохоронних органів, про негативні прояви діяльності яких, їх корумпованість відомо місцевому населенню (про це може нагадувати жертві злочинець). Мають значення й погрози фізичної розправи.

Таким чином, для приховування зґвалтувань, що вчиняються знайомою потерпілій особою, злочинцем можуть використовуватися і використовуються такі заходи (дії) злочинця:

- введення потерпілої при довірливих відносинах у стан безпорадності за допомогою алкоголю або сильнодіючих препаратів, коли вона повністю втрачає свідомість або не розуміє сутності події, що відбувається, чи втрачає можливість чинити активний опір;
- створення такої ситуації зґвалтування, яка б сприяла утворенню у потерпілої відчуття, що вона «сама винна»;
- вчинення під час зґвалтування цинічних, надзвичайно принизливих і сороміцьких для потерпілої дій, про які доведеться розповідати під час звернення до правоохоронних органів;
- погрози гвалтівника не лише фізичною розправою, але й розголосом серед знайомих принизливих і сороміцьких для потерпілої дій, які нібито вчинялися з нею;

- погрози фізичної розправи з близькими родичами потерпілої (дітьми, старими чи хворими батьками);
- повідомлення потерпілій, що у гвалтівника чи його родичів існують зв'язки з керівниками правоохоронних органів чи інші важелі впливу на них;
- знищення слідів вчиненого зґвалтування на власному тілі та одязі (слідів крові, сперми, вагінальних виділень на своєму тілі й одязі тощо).

Слід звернути увагу на те, що Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 р. № 5 зазначив, що зґвалтування (ст. 152 КК України) та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України) слід визнавати вчиненим із застосуванням фізичного насильства і тоді, коли таке насильство застосовувалося не до самої потерпілої особи, а з метою подолання чи попередження її опору до іншої людини, доля якої їй не байдужа (родича, близької особи). Погрозою застосування фізичного насильства як способу подолання чи попередження опору потерпілої особи слід вважати залякування її застосуванням такого насильства до неї і (або) до іншої людини, доля якої потерпілій не байдужа (родича, близької особи), що може полягати у висловлюваннях, жестах, демонструванні зброї або предметів, що можуть бути використані для завдання тілесних ушкоджень, предметів, що імітують зброю, які потерпіла особа сприймає за справжню зброю, чи інших діях (п. 3, 4) [167].

Обстановка (місце, час, умови) вчинення. Найбільша кількість злочинів цієї категорії вчиняється у приміщенні (квартирах і будинках), як правило, за місцем проживання винного чи потерпілої особи, пов'язаних родинними, шлюбними, сусідськими, подружніми стосунками (56,7 %). Іноді такі зґвалтування вчиняються і на лоні природи (наприклад, під час пікніків). Зазвичай зґвалтуванню, що вчиняються знайомою потерпілій особою, передуює сумісне вживання алкоголю, який, з одного боку, знижує контроль за своєю поведінкою, і, таким чином, створює передумови для протиправних дій, а з

іншого – може бути умисно передбачений злочинцем як необхідний засіб створення ситуації для отримання вимушеної згоди на сексуальні дії.

Як правило, зґвалтування вчиняються у темний час доби (пізно ввечері або вночі). Але певна частина зґвалтувань вчиняється і в денний час, наприклад, насильницькі статеві акти з малолітніми дівчатами з боку їхніх членів сім'ї або інших родичів.

Переважна частина зґвалтувань знайомих злочинцям жертв відбувається при відсутності сторонніх осіб. Але мають місце випадки, коли зґвалтування здійснюється у групі знайомих між собою неповнолітніх, в яку входять дівчата (організатори, підбурювачі, пособники), які провокують хлопців на зґвалтування своїх, на їхню думку, занадто скромних і порядних подруг, або просто знайомих дівчат. При цьому певна частина присутніх хлопців може і не брати участі у насильницьких діях, а лише спостерігати їх. При цьому потерпіла особа може сприймати велику кількість оточуючих людей як реальну загрозу фізичної розправи і безглуздості вчинення активного опору з її боку.

Сліди зґвалтування. У цій категорії зґвалтувань сліди перебування насильника на місці події не мають того значення, як у провадженнях щодо зґвалтувань попередньої класифікаційної групи, оскільки тут відсутнє завдання розшуку та ідентифікації цієї особи. На те, що зґвалтування було вчинено саме конкретною (знайомою) особою, вказує, перш за все, сама потерпіла в своєму зверненні у правоохоронні органи у подальших показаннях. Тому пріоритетного значення набувають інші сліди, які дозволяють встановити насильницький характер здійсненого статевого акту, наявність відповідного умислу і мотивації. Зокрема, такими слідами можуть бути відображення вчинків, які, з одного боку, передували статевим зносинам, а з іншого – відбулися після їхнього здійснення.

Зважаючи на те, що показання потерпілої особи можуть бути обмовою у вчиненні злочину, її показання повинні знайти підтвердження іншими

джерелами. Зокрема, це можуть бути свідки з найближчого оточення потерпілої особи і підозрюваного, яким було відомо про:

- характер стосунків між підозрюваним і потерпілою особою;
- про факт їх зустрічі у певному місці;
- обставини, які передували цій зустрічі;
- події, які відбулися після цієї зустрічі.

Поряд з матеріальними слідами здійснення насильницького статевого акту (тілесних ушкоджень, виділень сперми, крові тощо) показання свідків про наведені обставини можуть мати значення непрямих доказів у кримінальному провадженні.

Особливості потерпілої особи. Найчисельнішу групу потерпілих складають жінки та неповнолітні дівчата, з якими гвалтівник певний час був знайомий і мав певні стосунки. Як вже відзначалося, рівень знайомства може бути різним. За цією ознакою в цій групі можна виділити три підгрупи, які суттєво відрізняються одна від одної:

1) потерпілі, які знали злочинця раніше, але не мали з ним стійких стосунків або познайомилися з ним напередодні зґвалтування і після певного часу спілкування стали жертвою злочину (зазвичай, це молоді недосвідчені дівчата, які необачно погоджуються на контакти з малознайомими чоловіками, наприклад, покататися на дорогому автомобілі, піти у гості, вживати алкогольні напої і т.п.);

2) потерпілі, які знаходилися зі злочинцем в тривалих побутових стосунках (родичі, сусіди, колеги по роботі чи навчанню, друзі), і які в силу довірливих родинних чи дружніх стосунків потрапили у криміногенну ситуацію;

3) потерпілі, які знаходилися зі злочинцем в тривалих, в тому числі інтимних стосунках (подружжя, співмешканці, закохані певний час тощо).

Усі три підгрупи потерпілих, знайомих злочинцю, можуть стати жертвою зґвалтування при різних обставинах і різній їхній поведінці. Зважаючи на те, що у кримінальних провадженнях зазначеної категорії нерідко підозрювані

(обвинувачені), підтримувані своїми захисниками, не визнають себе винними у зґвалтуванні і заявляють про здійснення статевого акту за згодою або взагалі про обмову, дослідженню підлягають обставини, які передували зґвалтуванню і ті, що настали після нього.

Зокрема, така ситуація складається, коли потерпілі, які знали злочинця раніше, але не мали з ним стійких стосунків (перша група), а також потерпілі, які знаходилися зі злочинцем в тривалих побутових стосунках (друга група), під час зґвалтування не чинили активного опору злочинцеві чи групі злочинців. Це нерідко відбувається під впливом погроз з боку злочинця (злочинців) фізичною розправою (і навіть вбивством) як щодо самої потерпілої особи, так і її близьких. Ця обставина може бути використана стороною захисту для заяви, що підозрюваний (обвинувачений) розцінював поведінку жінки, як згоду на статеві зносини.

Але найбільше складнощів виникає, коли потерпілі знаходилися зі злочинцем у тривалих інтимних стосунках. Ця категорія жінок і неповнолітніх дівчат заслуговує ретельного дослідження стосовно їх поведінки як до вчинення статевого акту, так і після нього. Сексологи звертають увагу на те, що передчасне статеве дозрівання у дівчат часто обумовлює їх підвищену статеву активність. Досить поширена також практика обмов, коли гіперсексуальні дівчата звинувачують знайомих, родичів, друзів у зґвалтуванні або розпусних діях. Дівоча пліва при огляді може бути пошкоджена (результат мастурбації або добровільних статевих зносин), що надає вигляду правдивості слів «постраждалої». Майстерність вимислу в результаті сексуальної обізнаності та безпосередність у суді, завдяки істеричності часто призводять до трагічних наслідків для обвинувачених [235, с. 24–25].

Неповнолітні і малолітні дівчата, проявляючи підвищену статеву активність, часто говорять неправду про свій вік і стають ініціаторами статевих зв'язків з дорослими чоловіками. При цьому останні і не підозрюють про справжній вік спокусниці, оскільки зовні вона виглядає як повнолітня жінка. В юридичному ж сенсі чоловік стає злочинцем. Так, Ц. був засуджений за

згвалтування малолітньої особи (ч. 4 ст. 152 КК України) за таких обставин. Будучи мешканцем с. Гать Берегівського району Закарпатської області, Ц. познайомився біля церкви з привабливою дівчиною Л., яка мешкала разом з батьками у цьому ж селищі. Оскільки йому вона дуже сподобалась, він запитав її, чи може піти до неї додому в гості, на що остання погодилася. Вже вдома у Л. він познайомився з її батьками та запитав у них, чи відпустять вони дочку ввечері разом з ним на дискотеку. Батько категорично відмовив, оскільки не хотів, щоб з нею щось сталося. Після цього Ц. разом з батьками розпив два літра вина, яке він приніс з собою. Увечері того ж дня він зустрів на вулиці Л. з її братом та разом вони пішли на дискотеку в с. Дерцен. Протягом вечора він разом з Л. та її братом випили по декілька пляшок пива. Далі він з Л. вийшли на подвір'я біля дискотеки, почали цілуватися, обніматися, після чого Ц. вступив з нею в статеві зносини природнім шляхом, під час чого він ніякого насильства до дівчини не застосовував. Після цього, вони повернулися на дискотеку і вже там йому стало відомо під час розмови з Л., що вона є малолітньою.

Надалі події розвивалися так. Через кілька місяців до Ц. прийшов батько Л. і сказав, що його дочка завагітніла від нього і нехай він дає гроші на аборт. На це він відповів, що поки він точно не буде знати, що Л. завагітніла саме від нього ніяких грошей йому він не дасть. Через кілька днів після цієї події до Ц. прийшли працівники поліції, які його затримали за підозрою у згвалтуванні за заявою батьків Л. На досудовому слідстві і у суді Ц. дав покази про вчинення статевих зносин з Л. за згодою і не знав, що Л. малолітня. Допитана на досудовому слідстві і у суді Л. показала, що вона не хотіла мати ніяких статевих зв'язків з Ц., оскільки раніше цього ніколи не робила, але той наполягав. Ц. її роздягнув, поклав на землю і здійснив статевий акт, опору вона не чинила. Після статевого акту вони вдяглися і пішли на дискотеку шукати її брата. Суд визнав Ц. винним у згвалтуванні малолітньої особи (ч. 4 ст. 152 КК України) і засудив до 10-ти років позбавлення волі [191].

Дорослі жінки також можуть використовувати свою сексуальність для маніпулювання чоловіками з метою досягнення певної своєї мети (отримати гроші за секс, відбити у іншої жінки, схилити до шлюбу, помститися, шантажувати тощо). Зокрема, досить поширеними є прагнення заробити на любовних відносинах, що є величезним стимулом людської поведінки [247, с. 419]. Ознаками сексуальної маніпуляції з боку жінок можуть бути особливі рухи тіла жінки, максимальне наближення до чоловіка, погляд в очі і часта посмішка, дотики до частин тіла, сексуальні натяки. Подібний нав'язливий вид поведінки збуджує чоловіків сексуально, але викликає емоційне відторгнення такої жінки [14, с. 264–265]. З урахуванням схильності окремих жінок до подібної поведінки є висока вірогідність їх звернення у правоохоронні органи із заявою про зґвалтування, коли витрачені зусилля щодо сексуальної маніпуляції чоловіком не досягли поставленої мети.

Слідчо-судовій практиці відомі випадки, коли обвинувачені на стадії судового розгляду справи визнавалися невинними у зґвалтуванні саме з-за маніпуляцій з боку потерпілої особи. Так, мешканець, с. Калинівка Макарівського району Київської області гр-н О., знаходячись в селищному кафе зі своїм товаришем М., зустрівся з дівчиною Н. Спочатку О. пригощав дівчину у кафе, потім вони цілувалися, а потім О. запропонував їй вступити з ним у статеві відносини за 100 гривень, на що вона погодилася, хоча спочатку він пропонував їй 80 гривень. На прохання О., його товариш М. відігнав свій автомобіль за приміщення кафе в темне місце, де О. в автомобілі вступив з потерпілою в статеві зносини – природним і неприродним способом. За сексуальні послуги О. заплатив Н. 100 гривень. Коли вони від'їжджали від кафе, то Н., яка сиділа в нього на колінах, попросила зупинитися, як він зрозумів, вона захотіла до туалету. Після того, як потерпіла вийшла з автомобіля, він, дістаючи з кишені цигарки, виявив, що в нього зникли гроші в сумі 300 гривень. Коли він вийшов з автомобіля, то побачив, що Н. швидко стала переходити через автодорогу на протилежну сторону. Він покликав її по імені, але вона не відзивалася. Після цього О. разом з М. побігли за дівчиною,

наздогнали її і намагалися обшукати, але вона почала кричати, тому вони повели її під руки до автомобіля, щоб там обшукати. Коли до автомобіля залишилося 20 метрів, Н. вирвалася і побігла в бік лісу, що розташований вздовж дороги. Вони наздогнали її вже в лісі і коли вона впала, О. вдарив її декілька разів кулаком по обличчю (за те, що вкрала гроші і тікала). Гроші він виявив затиснутими у кулаку Н.

Наступного дня після цієї події до О. прийшли працівники поліції, які його затримали за підозрою у зґвалтуванні за заявою Н. Йому було повідомлено про підозру у зґвалтуванні Н. і задоволенні статевої пристрасті неприродним способом в лісі біля автодороги (коли він наздогнав Н.). На досудовому слідстві О. заявляв, що в статеві зносини з Н. він вступив в автомобілі біля кафе за її згодою і за гроші. У подальшому ніяких інтимних стосунків з потерпілою не мав. Але на його показання не було звернуто увагу, досудове слідство було закінчено і обвинувальний акт було направлено до суду. Під час розгляду справи суд покази потерпілої Н. визнав такими, що спростовуються іншими дослідженими в суді доказами і виключив з обвинувачення вчинення підсудним О. злочинів передбачених ч. 3 ст. 152 і ч. 2 ст. 153 КК України [195].

Наведені приклади зі слідчо-судової практики свідчать про те, що при розслідуванні зґвалтувань, вчинених знайомою потерпілій особою, ретельному дослідженню підлягає не лише сам факт вчинення статевого акту, але й обставини, пов'язані з поведінкою потерпілої особи і підозрюваного, які передували статевим зносинам, а також події, які відбулися після них.

Висновки до розділу 1

Для розуміння сутності зґвалтування та механізму його вчинення, важливого для розслідування, необхідно враховувати біологічний і соціологічний аспект цього злочину. Біологічний аспект зґвалтування полягає у тому, що воно ґрунтується на сексуальності людини, яка є вродженою

потребою і функцією людського організму, програма якої закладена і спрямована на продовження роду на рівні інстинкту. Соціологічний аспект зґвалтування полягає у виході особою за межі «норми» сучасної сексуальної поведінки, що проявляється у застосуванні фізичного насильства, погрози його застосування або безпорадного стану потерпілої особи для задоволення статевої потреби.

З об'єктивної сторони зґвалтування проявляється у вчиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. Відсутність добровільної згоди визначається з урахуванням супутніх обставин, які могли негативно вплинути на волевиявлення особи.

Ознакою зґвалтування при вчиненні дій сексуального характеру є їх здійснення всупереч волі потерпілої особи або її ігнорування, що може проявлятися:

- у застосуванні фізичного насильства або погрози його застосування (з метою пригнічення волі);
- у використанні безпорадного стану потерпілої особи (внаслідок малолітнього чи похилого віку, фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану особи, або з інших причин вона не могла розуміти характеру та значення вчинюваних з нею дій або не могла чинити опір);
- у використанні матеріальної або психологічної залежності потерпілої особи (перебування у сімейних або близьких відносинах);
- у використанні службової залежності потерпілої особи;
- у використанні обману з метою отримання згоди на сексуальні дії.

Потерпілою особою від зґвалтування може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі, але, зазвичай, нею виступає жінка, що обумовлено низкою чинників, які можуть розглядатися в статевому, фізичному і психологічному аспектах. Поведінка жінки у зазначених аспектах є одним із найважливіших

елементів у механізмі вчинення зґвалтувань, що повинно знаходити відображення у криміналістичній характеристиці цих злочинів.

Зґвалтування належать до найбільш складних у розслідуванні злочинів, що обумовлено різноманіттям зв'язків і взаємовідносин людей у статевих стосунках. Зокрема, встановленню підлягають обставини, перелік яких залежить від наявності соціальних зв'язків між злочинцем і потерпілою особою, у зв'язку з чим актуальною є розробка криміналістичної класифікації зґвалтувань. Використовуючи цей фактор, доцільним є виділення двох класифікаційних груп зґвалтувань: 1) зґвалтування, вчинені незнайомою потерпілій особою (відсутність будь-яких соціальних зв'язків); 2) зґвалтування, вчинені знайомою потерпілій особою. Наявність соціального зв'язку між потерпілою особою і насильником обумовлює певне місце та обстановку вчинення злочину, характер дій злочинця, відповідні сліди та ін. Це створює підстави для розроблення щодо вказаних класифікаційних груп зґвалтування окремих криміналістичних характеристик.

Криміналістична характеристика зґвалтувань, вчинених незнайомою потерпілій особою, стосується тих злочинів, які вчиняються шляхом нападу на жертву з метою здійснення насильницьких статевих зносин, та охоплює такі випадки: 1) зґвалтування незнайомої особи; 2) зґвалтування, вчинене після нетривалого спілкування з потерпілою особою; 3) зґвалтування потерпілої особи, з якою гвалтівник короткотривало проводив вільний час. Спільним для наведених різновидів злочину є те, що потерпіла особа після звернення у правоохоронні органи в кращому випадку може назвати лише ознаки зовнішності та ім'я гвалтівника, що ставить завданням його розшук та ідентифікацію.

Типовими для зазначеної групи зґвалтувань є такі характеристики:

- особа злочинця – переважно молодий чоловік з маргінальними рисами і патологічними проявами статевого потягу (у т.ч. раніше судимий);
- способи вчинення характеризуються очікуванням, вистежуванням жертви і здійсненням нападу або заманювання жертви після короткочасного

знайомства в місце, зручне для нападу, що поєднується з придушенням волі до опору або подоланням опору потерпілої особи;

- обстановка зґвалтування – найчастіше безлюдна ділянка місцевості (ліс, пустир, будівельний майданчик) і темний час доби;

- матеріальні сліди зґвалтування – сліди злочинця і потерпілої особи на місці вчинення зґвалтування, що вказують на їх перебування там разом, а також сліди їх взаємного контакту на тілах та одязі (у т.ч. тілесні ушкодження), сліди здійснення статевого акту;

- потерпіла особа – переважно жінки, які мають позитивну побутову і моральну характеристику (стають жертвами гвалтівника випадково), але можуть мати місце й певні віктимологічні суб'єктивні ознаки.

Криміналістична характеристика зґвалтувань, вчинених знайомою потерпілій особою стосується злочинів, які вчиняються особою з використанням вже існуючих соціальних зв'язків між ним і жертвою насильства. Типовими для цієї групи зґвалтувань є такі характеристики:

- особа злочинця характеризується підвищеною сексуальною потребою для задоволення якої використовується жертва з близького оточення (член сім'ї, родич, сусід, колега за місцем навчання чи роботи);

- способи вчинення: обрання жертви сексуального насильства, яку буде легко заманити в зручне місце; створення ситуації, сприятливої для зґвалтування і такої, що виключає звернення потерпілої до правоохоронних органів;

- обстановка зґвалтування – найчастіше вчиняється у приміщенні (квартирах і будинках), як правило, за місцем проживання винного чи потерпілої особи, пов'язаних родинними, шлюбними, сусідськими, подружніми стосунками, іноді на лоні природи за відсутності інших осіб;

- матеріальні сліди зґвалтування – сліди біологічного походження, які дозволяють встановити факт здійснення сексуальних дій між конкретними особами без наявності добровільної згоди чи використання безпорадного стану потерпілої;

- потерпіла особа: 1) особа, яка знала злочинця раніше, але не мала з ним стійких стосунків або познайомилися з ним напередодні; 2) особа, яка знаходилися зі злочинцем в тривалих побутових стосунках (родичі, сусіди, колеги по роботі чи навчанню, друзі; 3) особа, яка знаходилася зі злочинцем в тривалих, у тому числі в інтимних стосунках.

РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ І ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ

2.1 Процесуальні і тактичні особливості відкриття кримінального провадження

Завдання кримінального судочинства можуть бути успішно вирішені, а права громадян – захищені, за умов, що кожному факту кримінального правопорушення надається оцінка і встановлюється точна відповідність складу кримінального правопорушення конкретному діянню, котре мало місце в реальній дійсності. До системи загальних умов проведення досудового розслідування відносяться, зокрема, своєчасний початок досудового розслідування та його індивідуалізація. Таким чином, важливе місце у структурі діяльності органу досудового розслідування займає процедура і зміст відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування за заявами чи повідомленнями про злочин.

Досудове розслідування починається зі стадії, яка називається «початок досудового розслідування» (ст. 214 КПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24-х годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування.

Процесуальне значення цієї стадії полягає в тому, що початок досудового розслідування є підставою для переходу кримінального провадження до проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і створює правову основу для застосування заходів процесуального примусу.

Початок досудового розслідування – це не лише процесуальне рішення, не лише правовий інститут, це, перш за все, етап, який завжди існує, якщо має місце кримінальне провадження. Процесуальна діяльність починається з появи приводу для початку досудового розслідування – повідомлення про кримінальне правопорушення [226, с. 4; 249, с. 339].

Але потрібно звернути увагу на те, що КПК України 2012 р. щодо відкриття кримінального провадження містить низку прогалин, чим ставить перед слідчими та прокурорами чисельні проблеми, розв'язання яких має велике значення для забезпечення прав сторін у кримінальному провадженні. Як зауважив Ю.П. Аленін, удосконалення регулювання потребують такі питання початку досудового розслідування:

- порядок прийняття, реєстрації заяв (повідомлень) про кримінальні правопорушення;
- встановлення строків їхнього розгляду;
- закріплення можливості їхньої перевірки та визначення процесуальних засобів такої перевірки;
- оформлення процесуального рішення про початок досудового розслідування або відмову в його початку шляхом винесення постанови;
- визначення обставин, що виключають досудове розслідування;
- закріплення права на оскарження рішень про початок досудового розслідування або про відмову в ньому [3, с. 202–203].

Зазначені проблемні питання та окремі їх аспекти знайшли подальше дослідження в наукових працях багатьох учених процесуалістів та криміналістів, пропозиції яких, на наш погляд, мають сенс у справі вдосконалення правового регулювання відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування [44; 32; 227; 24; 49; 220; 157; 72; 224; 11; 236; 10].

Окремі прогалини КПК України щодо відкриття кримінального провадження були усунуті підзаконними нормативними актами. Так, окремі правила прийняття заяви (повідомлення) про вчинене кримінальне

правопорушення були визначені в «Положенні про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань», затвердженому наказом Генерального прокурора України від 17 серпня 2012 р. № 69, а також в «Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події», затвердженій наказом МВС України від 6 листопада 2015 р. № 1377 (далі – Інструкція). У зазначеній Інструкції визначено, що джерелом інформації про вчинені кримінальні правопорушення та інші події є: 1) повідомлення осіб, що надходять до органу поліції, або особи, уповноваженої здійснювати досудове розслідування; 2) самостійно виявлені слідчим або іншою посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини кримінальних правопорушень; 3) повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу на місці вчинення кримінального правопорушення [163].

Повідомлення осіб, які звертаються із заявою (повідомленням) про вчинене кримінальне правопорушення, можуть бути письмовими чи усними. Відповідно до п. 6 розділу 2 Інструкції, усні заяви про вчинення кримінального правопорушення вносять до протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення або таке, що готується, який мають підписати заявник та посадова особа, котра прийняла заяву [163]. Письмова заява має бути підписана особою, яка її подає. Повідомлення підприємств, установ, організацій і посадових осіб повинні надаватись у письмовій формі та містити відповідні реквізити. До повідомлення може бути додано документи й предмети, що підтверджують обставини, викладені в заяві чи повідомленні.

Під час прийняття заяви (повідомлення) про вчинені кримінальні правопорушення осіб, які звернулись із такими заявами (повідомленнями), необхідно попередити про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 383 КК України. Попередження заявника про кримінальну відповідальність є гарантією правдивості повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення. Окрім цього, відповідно до п. 1.4 розділу 2 Положення про порядок ведення ЄРДР, з моменту попередження особи про кримінальну відповідальність заява

чи повідомлення про кримінальне правопорушення вважаються поданими (окрім випадків, коли таке попередження не можливо зробити з об'єктивних причин: надходження заяви, повідомлення поштою або іншими засобами зв'язку, неприйнятний стан заявника, відрядження тощо) [162].

Відкриття кримінальних проваджень щодо зґвалтування має свої особливості [60]. Відповідно до ст. 477 КПК України кримінальні провадження за ч. 1 ст. 152 (зґвалтування без обтяжуючих обставин) можуть бути розпочаті слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого. Тобто кримінальні провадження щодо вказаних різновидів зґвалтувань віднесено до категорії таких, що здійснюються у формі приватного обвинувачення. Щодо зґвалтувань, вчинених групою осіб або зґвалтувань неповнолітніх чи малолітніх осіб, або таких, що спричинили особливо тяжкі наслідки, кримінальні провадження відкриваються на загальних підставах.

Положення щодо початку кримінального провадження за ч. 1 ст. 152 КК України лише на підставі заяви потерпілої особи є реалізацією кількох загальних засад кримінального провадження. Зокрема, відповідно до принципу диспозитивності особа є вільною у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених законодавством. Це стосується як початку кримінального провадження, так і його закриття. Так, відмова потерпілого, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення (ст. 26 КПК України). Видається, що тут відіграє свою роль й принцип невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя (ст. 15 КПК України).

У більшості випадків саме звернення потерпілої жінки і повідомлена нею інформація про вчинення насильства над нею є підставою для початку кримінального провадження про зґвалтування (84,7 % вивчених кримінальних проваджень). У зв'язку з цим потрібно зазначити, що виключне право потерпілої особи ініціювати початок кримінального провадження за ч. 1 ст. 152 КК України має не лише процесуальний аспект, але й суттєво впливає на формування методичних положень розслідування цих злочинів і вимагає

вирішення певних тактичних завдань. Це обумовлено тим, що звернення (заява) потерпілої особи у правоохоронні органи та її свідчення є важливим чинником, який обумовлює певну послідовність у рішеннях і діях органу досудового розслідування.

Таким чином, при прийомі заяви про вчинення зґвалтування слідчому протягом 24-х год. потрібно попередньо визначити наявність ознак цього злочину і внести відповідні відомості до ЄРДР і розпочати досудове розслідування. Відповідно до вимог п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК України, до ЄРДР має бути внесено короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела. Видається, що ключовими тут будуть такі факти:

1) вчинення щодо особи, яка звертається із заявою (або щодо якої отримано інформацію), дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в її тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета;

2) вчинення цих дій у той час і при обставинах, які зазначено у заяві;

3) вчинення дій сексуального характеру без добровільної згоди особи щодо якої ці дії вчинено.

Звичайно, відомості про вчинення зґвалтування, що вносяться до ЄРДР, повинні бути достовірними. Але тут існують певні труднощі, які пов'язані саме зі специфікою таких злочинів як зґвалтування. Як зазначалося, зґвалтування є особливим злочином, що обумовлюється специфікою людських сексуальних відносин та їх впливу на вчинки людей. Статева поведінка як жінки, так і чоловіка визначається соціальним розвитком конкретної особистості, її рівнем пристрастності (сексуальності) та морально-етичними уявленнями при задоволенні статевої потреби. І нюансів проявів такої поведінки та її оцінки може бути слище, скільки існує людей. Відтак, звернення у правоохоронні органи із заявою про зґвалтування може ґрунтуватися на помилковому особистому уявленні про сутність цього злочину, а іноді обумовлено і неправомірною метою такого звернення. У більшості випадків заява про

згвалтування відповідає сутності події, що відбулася. Але, як раніше було помічено, іноді потерпілі жінки звертаються із заявою про згвалтування з наступних мотивів:

- прагнення виправдати себе перед близьким оточенням або членами сім'ї, якщо добровільний статевий зв'язок з певною особою став надбанням близьких людей (батьків, чоловіка);
- поступаючись тиску родичів і знайомих та усвідомлюючи, що фактично насильства не було (статевий акт був добровільним);
- прагнення спонукати чоловіка (хлопця) до певних дій (примус до укладення шлюбу, вимагання грошей тощо);
- прагнення скомпрометувати когось із помсти чи інших низьких спонукань;
- прагнення притягти особу до кримінальної відповідальності при неправильній юридичній оцінці обставин вчинення статевого акту (статевий акт під впливом обіцянки прийняти на роботу чи погрози звільнити з роботи, погрози знищення майна, зваблення, обіцянки одружитися тощо).

Таким чином, звернення у правоохоронні органи із заявою про згвалтування може бути пов'язане як зі свідомою обмовою, так і з неправильною юридичною оцінкою обставин статевих зносин. Це зумовлює необхідність для слідчого проведення попередньої перевірки відомостей, про які заявляє особа, що звертається у правоохоронний орган. Для встановлення достовірності відомостей про вчинення згвалтування (і, таким чином, досягнення обґрунтованості початку досудового розслідування), що повідомляються особою-заявником, рекомендується проводити такі перевірочні дії:

- 1) отримання детального пояснення від особи-заявника про обставини вчиненого насильства;
- 2) огляд місця події;
- 3) отримання пояснень (опитування) від очевидців певних подій.

Отримання детального пояснення від особи-заявника про обставини вчиненого насильства. Отримання пояснення здійснюється відразу після надходження письмової заяви про зґвалтування або під час прийняття усної заяви з метою отримання достатніх і достовірних даних про ознаки зґвалтування. Рекомендується це здійснювати у формі бесіди з потерпілою особою, під час якої необхідно створити атмосферу доброзичливості та взаємної довіри. У той самий час потрібно звернути її увагу на наслідки неправдивої заяви про зґвалтування, зокрема необхідно попередити про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 383 КК України. Також їй треба роз'яснити наслідки, які можуть настати для особи, щодо якої вона подає скаргу (у випадку, коли ця особа є їй знайомою).

У поясненні (протоколі прийому усної заяви) повинні бути відображені основні питання, що дають можливість робити висновок про факт та обставини зґвалтування (або замаху на нього):

- факт вчинення щодо особи, яка звертається із заявою, дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, час і місце вчинення злочину;
- характер застосованого фізичного насильства чи погрози його застосування або інших засобів впливу;
- чи не знаходилася потерпіла особа у безпорадному стані з огляду на хворобу, вік, приймання сильнодіючих препаратів тощо;
- наслідки насильницьких дій для потерпілої;
- прізвище, ім'я, по батькові злочинця (якщо він відомий потерпілій), його місце проживання і роботи;
- до кого зверталася за допомогою, чи розповідала про вчинене насильство.

Наведена інформація про обставини вчиненого насильства є важливою для його кримінально-правової оцінки (кваліфікації), зокрема з точки зору відмежування зґвалтування від інших злочинів проти статевої свободи та

статевої недоторканості особи. Окрім того, ці відомості мають суттєве значення для орієнтації слідчого щодо обставин, які підлягають доказуванню, та оцінки достовірності повідомлених відомостей.

Огляд місця події є слідчо-розшуковою дією, яка відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України може бути проведена у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду. У справах про зґвалтування проведенням огляду місця події у цей момент кримінального провадження вирішуються два завдання. З одного боку, слідчий повинен невідкладно виявити, зафіксувати і вилучити сліди вчиненого насильства, які можуть бути пошкоджені або знищені зі згаянням часу. А з іншого боку він зіставляє реальну обстановку заявленого місця події і відомості, що викладені у зверненні потерпілої особи (протоколі прийому усної заяви). Виявлення явних і суттєвих невідповідностей між ними може вказувати на неправдиве повідомлення про вчинення злочину. У практиці мають місце випадки, коли в такій ситуації особа-заявник відмовлялася від своєї заяви про вчинення зґвалтування або суттєво змінювала обставини вчинення насильницьких дій.

Отримання пояснень (опитування) від очевидців певних подій. Здійснення цієї перевіркової дії є доцільним, зокрема у випадку виявлення при проведенні огляду місця події невідповідностей, про які зазначалося, та появи сумнівів щодо правдивості заяви. Пояснення доцільно отримувати від близьких людей потерпілої особи, зокрема членів її сім'ї й друзів або людей, з якими потерпіла контактувала одразу після вчинення насильства (наприклад, надавали допомогу). Предметом пояснень є події, які могли бути пов'язаними зі вчиненням злочину, зокрема які передували у часі вчиненню насильства, супроводжували його, а також події, що мали місце після нього. Такі відомості можуть зіграти важливу роль в уточненні обставин вчиненого злочину, що має значення для його кримінально-правової кваліфікації, або допомогти встановити факт неправдивого повідомлення про вчинення злочину.

Але потрібно зазначити, що для проведення зазначених перевірочних дій в повному обсязі є суттєва перешкода – для цього ст. 214 КПК України передбачається лише 24 год. (з яких половина – нічний час). М.А. Погорецький звертає увагу на те, що за чинним КПК України 24-годинний термін – це не перевірка заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення, а лише внесення відповідних відомостей до ЄРДР. На думку вказаного вченого, 24-годинний термін для внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР є цілком обґрунтованим та не потребує збільшення. А для перевірки заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення після внесення відповідних відомостей до ЄРДР чинний КПК допускає проведення за наявності відповідних приводів та підстав усього комплексу процесуальних засобів: слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних [157, с. 101].

Таким чином, М.А. Погорецький вважає, що перевірка заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення до внесення відповідних відомостей до ЄРДР взагалі не потрібна, її потрібно робити після початку досудового розслідування. Тут, на наш погляд, доцільно звернути увагу на те, що проведення слідчих (розшукових) дій (наприклад, експертиз) вимагає значно більших витрат часу і сил у порівнянні з перевірочними діями, що обумовлює, зокрема, перевантаження слідчих.

Тому ми схильні підтримати позицію вчених, які пропонують збільшення часу для перевірки заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення до внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Ю.П. Аленін цілком обґрунтовано зазначив, що для того, щоб було розпочато кримінальне провадження, потрібна наявність не лише приводів до його початку, а й підстава – достатні дані, які вказують на наявність ознак кримінального правопорушення. Проте визначений у наведеній вище нормі порядок початку досудового розслідування фактично скасовує так звану «дослідчу перевірку за заявами та повідомленнями про вчинення кримінального правопорушення». Тому усе процесуальне навантаження щодо перевірки таких заяв і повідомлень автоматично покладається на слідчого [3, с. 201–202]. Л.Д. Удалова,

підтримуючи збільшення часу для перевірки заяв та повідомлень, наводить статистичні дані Генеральної прокуратури України, відповідно до яких переважна більшість розпочатих кримінальних проваджень закривається за відсутності події чи складу кримінального правопорушення [224, с. 234–235].

Підводячи підсумок, зазначимо, що особливості відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування зґвалтувань обумовлені тим, що кримінальні провадження за ч.1 ст. 152 КК України можуть бути розпочаті лише на підставі заяви потерпілої особи (здійснюються у формі приватного обвинувачення). Повинно враховуватися і те, що зґвалтування є злочином у сфері сексуальних відносин, де статева поведінка як жінки, так і чоловіка визначається соціальним розвитком конкретної особистості, її рівнем пристрасності та морально-етичними уявленнями при задоволенні статевої потреби. Відтак, заява (повідомлення) про зґвалтування може мати на собі відбиток таких уявлень та особливих неправомірних цілей особи-заявника, що обумовлює необхідність у таких випадках попередньої перевірки до внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Передбачений у ч. 1 ст. 214 КПК України термін (24 год.), може бути недостатнім для встановлення обставин, що свідчать про вчинення саме зґвалтування, і потребує збільшення, але це може бути недостатнім для встановлення обставин, що є ознаками зґвалтування, але це не є перешкодою для початку досудового розслідування [60].

Сфера інтимних відносин, де вчиняється зґвалтування, накладає відбиток і на перелік обставини, що підлягають встановленню. У справах про зґвалтування підлягають встановленню такі обставини:

- чи мав місце факт вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета;

- час і місце вчинення цих дій;

- чи було при цьому застосовано насильство і в якій конкретно формі воно проявлялося (побиття, погрози вбивством, приведення в безпорадний стан) чи були застосовані інші засоби впливу на потерпілу особу;

- дані про потерпілу особу: стан здоров'я, розумовий розвиток, чи не є вона фізично або психічно хворий, досягнення статевої зрілості неповнолітньої;

- хто саме вчинив зґвалтування: вік, спосіб життя, алкоголік, наркоман, чи не скоював він подібних злочинів раніше, чи має судимість (якщо зґвалтування скоєно групою осіб, то яка роль і ступінь вини кожного);

- які наслідки зґвалтування, чи не є вони особливо тяжкими (що спричинило смерть потерпілої, тяжкі тілесні ушкодження, душевне захворювання, венеричні захворювання і т.д.);

- за яких обставин потерпіла особа і насильник опинилися на місці події;

- чи відомий потерпілій особі насильник, якщо відомий, то в яких стосунках вони перебували до злочину;

- які сліди могли залишитися на тілі та одязі насильника;

- кому відомо про те, що сталося;

- чи застосовувалися якісь засоби для приведення жертви в безпорадний стан (алкоголь, наркотики);

- чи мав гвалтівник холодну або вогнепальну зброю, чи інший предмет;

- за яких обставин і коли виник умисел на вчинення насильницького статевого акту;

- яку шкоду було заподіяно потерпілій у результаті зґвалтування;

- які обставини сприяли вчиненню злочину.

Перелічені обставини зґвалтування виступають основою для визначення тактичних завдань розслідування у типових слідчих ситуаціях, їх послідовності та засобів вирішення.

2.2 Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтувань і відповідні тактичні операції

У структуруванні методики розслідування злочинів окремого виду важливу роль відіграють типові слідчі ситуації, особливо на початковому етапі

досудового розслідування. Цей аспект вельми значущим є і в методиці розслідування зґвалтувань, де первинна інформація про злочин може мати неоднозначний характер. Видається, що ситуаційний підхід максимально наближає методичні рекомендації до потреб практики. Але потрібно, перш за все, визначитися зі змістом ключових термінів «початковий етап розслідування» і «слідча ситуація», які іноді по-різному тлумачаться у криміналістичній літературі.

Аналіз публікацій з цього питання дає підстави для висновку про те, що в теорії криміналістики існують «ситуаційний» і «процесуальний» підходи до тлумачення змісту початкового етапу розслідування [39]. Ситуаційний підхід, що історично склався у криміналістиці, полягає у визначенні меж початкового етапу розслідування виконання всіх дій, необхідність яких диктувалася конкретними умовами на момент відкриття кримінального провадження [54, с. 103; 128, с. 86; 103, с. 332–334; 17, с. 302]. Сутність процесуального підходу в тлумаченні початкового етапу розслідування полягає у використанні певних процесуальних рішень, які вказують на вирішення певних тактичних завдань розслідування [52, с. 11; 55, с. 84; 118, с. 14–16]. Видається правильним зауваження А.Ф. Волобуєва і О.Ф. Федорової про те, що ситуаційний підхід не пов'язується з вирішенням завдань початкового етапу розслідування, а спирається лише на формальну ознаку проведення певних слідчих дій (незалежно від їх результату), що диктуються ситуацією. Відтак, ми схильні використовувати процесуальний підхід, відповідно до якого початковий етап розслідування визначається як період часу, що охоплює проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів з моменту внесення відомостей про злочин до ЄРДР до повідомлення особи про підозру у вчиненні злочину [37].

Що стосується категорії «слідча ситуація», то в криміналістичній літературі також немає повної єдності щодо її змісту. Аналіз публікацій з цього питання показує, що тут існують два варіанти тлумачення цього поняття – у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні зміст слідчої ситуації розглядається як відносно повна картина розслідування, яка склалася на

певний його момент. Вона включає у себе певну сукупність різноманітних умов [243, с.157; 21, с.137; 135 с. 141–142]. Р.С. Белкін ці умови розподілив на: умови психологічного характеру (результат конфлікту між слідчим і особами, що протистоять йому; прояви психологічних властивостей слідчого та цих осіб); умови інформаційного характеру (обізнаність слідчого та осіб, що проходять за кримінальною справою, про обставини вчинення злочину; наміри слідчого); умови процесуального і тактичного характеру (можливість застосування запобіжного заходу, ізоляції один від одного осіб, що проходять за справою; можливість проведення конкретної слідчої дії тощо); умови матеріального та організаційно-технічного характеру (наявність зв'язку між черговою частиною та СОГ; можливість маневрування наявними силами і засобами тощо) [21, с.136–137]. Усі названі елементи (умови) визначають індивідуальність слідчої ситуації в певний момент розслідування та її зміст [66; 149; 22]. Таким чином, визначаються індивідуальні особливості конкретної слідчої ситуації, яка склалася на певний час розслідування. Такий підхід до визначення змісту слідчої ситуації можна назвати багатокomпонентним.

Сутність вузького розуміння змісту слідчої ситуації полягає у визначенні слідчої ситуації, як сукупності умов, що обумовлюють специфічність обстановки, що визначає черговість та особливості проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів. У цьому сенсі слідча ситуація є сукупністю відомостей про злочин та умови його розслідування на певному етапі, що обумовлюють вибір методів і засобів встановлення істини у справі. Такий підхід до визначення змісту слідчої ситуації є значно звуженим, оскільки акцент робиться лише на інформаційній складовій. Таким чином, підкреслюється, що наявність (чи відсутність) інформації про певні обставини вчинення злочину обумовлює необхідність вирішення тих чи інших завдань розслідування. Саме цей підхід використовується багатьма вченими-криміналістами при розгляді змісту методик розслідування злочинів окремих видів, оскільки допомагає типізувати слідчі ситуації [47, с.90–94; 228, с. 23–27; 188, с. 15–19; 40, с. 29–30; 79, с. 61].

На наш погляд, доцільність «інформаційного» підходу до змісту слідчих ситуацій у методиках розслідування обумовлюється тим, що він дозволяє залежно від отриманої первинної інформації про злочин, визначити типові слідчі ситуації з самого початку кримінального провадження. У той же час використання «багатокомпонентного» підходу до визначення змісту слідчих ситуацій (виділення психологічних, матеріально-технічних, організаційних та інших умов) робить фактично неможливою їх типізацію. Це обумовлено тим, що кожна із зазначених окремих умов може мати багато зв'язків з іншими умовами в різних варіаціях, що і робить практично неможливою їх типізацію. Використання ж звуженого підходу надає можливість відповідно до кожної ситуації визначити перелік типових завдань слідства і сформулювати певні рекомендації щодо їх вирішення. Саме це є найбільш цінним у криміналістичній методиці з практичної точки зору.

У підручниках з криміналістики стосовно типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування зґвалтувань викладено досить різні положення. Так, В.М. Шевчук розглядає зміст початкового етапу розслідування через призму трьох типових ситуацій: 1) коли злочинець знайомий заявнику або встановлений слідством; 2) коли зґвалтування вчинено невідомим злочинцем, потерпіла особа незнайома з насильником; 3) коли зґвалтування вчинено відомим злочинцем, проте він зник з місця події [111, с. 311–314]. Неважко помітити, що наведені слідчі ситуації визначено з використанням різних ознак (знайомство злочинця і потерпілої, встановлення особи злочинця слідством, зникнення злочинця), що не сприяє логічності викладення.

В.В. Пясковський відзначає, що початок розслідування зґвалтування ситуаційно залежить від фактору попередніх стосунків між потерпілою особою та гвалтівником і наводить такі типові слідчі ситуації:

а) потерпіла особа знайома з гвалтівником;

б) потерпіла особа не знайома з гвалтівником, але запам'ятала його зовнішність і зможе його впізнати;

в) потерпіла особа не знайома з гвалтівником і впізнати його не зможе внаслідок раптовості нападу або вжитих ним заходів маскуванню.

Вказаний автор наводить й іншу групу типових слідчих ситуацій, яка віднесена ним до категорії зґвалтувань, що вчиняються групою осіб:

а) у разі зґвалтування групою осіб потерпіла знає одного з учасників злочину, а інших – ні;

б) один з учасників зґвалтування, вчиненого групою осіб, залишившись віч-на-віч з потерпілою особою, відмовився від вчинення злочину, виявив почуття жалю, турботливості, намагався надати допомогу;

в) потерпіла особа добровільно погодилась на статеву близькість зі знайомим, але він, скориставшись цим, привів її туди, де чекала група осіб, які й вчинили групове зґвалтування [109, с. 468].

Але, на жаль, В.В. Пясковський не висвітлив особливостей наведених ним типових слідчих ситуацій і тих завдань, які вирішуються у відповідних умовах за допомогою слідчо-розшукових дій.

Ю.П. Аленін у методиці розслідування статевих злочинів виділяє особливості початку кримінального провадження та дії слідчого на початковому етапі розслідування, а потім розглядає його дії в ситуаціях, коли: 1) гвалтівник невідомий потерпілій; 2) гвалтівник відомий потерпілій [110, с. 397–413].

В окремих криміналістичних дослідженнях проблематики розслідування зґвалтувань наводиться набагато ширший спектр типових слідчих ситуацій. Так, російська вчена Л.В. Пономарьова запропонувала наступну досить розгалужену класифікацію слідчих ситуацій зґвалтувань, побудовану за різними підставами.

1. За джерелом вихідної інформації:

а) затримання підозрюваного «по гарячих слідах»;

б) отримання інформації про зґвалтування від потерпілої особи (або її родичів);

в) повідомлення з лікарні, куди було доставлено потерпілу особу;

г) виявлення зґвалтування працівниками поліції під час перевірки матеріалу про інші злочини.

2. За обсягом і змістом інформації:

а) у повідомленні про злочин міститься достатньо інформації про місце, час та інші обставини зґвалтування;

б) у повідомленні про злочин відсутні відомості про особистість винної особи та окремі обставини насильства.

3. За суб'єктами злочину:

а) отримано дані про вчинення насильства однією особою;

б) у повідомленні про злочин вказано на вчинення зґвалтування групою осіб;

в) зґвалтування вчинено підлітком;

г) зґвалтування вчинено дорослим суб'єктом;

д) злочин вчинено групою осіб, в яку входили дорослі, неповнолітні і навіть малолітні, жінки.

4. За кількістю і віком потерпілих:

а) є повідомлення про вчинення злочину стосовно однієї жінки;

б) нападу і зґвалтуванню було піддано кілька жінок;

в) потерпілими від злочину є: малолітні, дорослі, неповнолітні або жінки похилого віку, жінки-інваліди.

5. За характером повідомленої первинної інформації та умов (часу) її отримання:

а) інформація про зґвалтування надійшла після закінчення тривалого часу з моменту вчинення акту насильства (потерпілу особу після зґвалтування було вбито, батьки, родичі неповнолітньої чи малолітньої особи через якісь причини не заявили про злочин у правоохоронні органи, наприклад, у випадку співмешкання вітчима (батька) з падчеркою (дочкою) та ін.);

б) у повідомленні про злочин міститься мінімальний обсяг відомостей про особистість нападаючого та обставини вчинення зґвалтування (після раптового нападу потерпіла особа втрачала свідомість або перебувала у стані

сильного сп'яніння, нападу було піддано малолітню або неповнолітню особу, або особу з психічним захворюванням та ін.).

б. Особливий вид слідчих ситуацій під час розслідування призупинених кримінальних справ та кримінальних справ, що були повернуті судом для додаткового розслідування, а також необґрунтовано припинених кримінальних справ:

а) обвинувачений зник від слідства і суду, або коли за інших причин не встановлено його місце перебування (у випадках групового зґвалтування один або кілька насильників не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за вказаними причинами);

б) психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого;

в) невстановлення особи, яка підлягає притягненню обвинуваченням;

г) зміна показань потерпілої в судовому засіданні на користь підсудного;

д) неповнота попереднього слідства (при груповому зґвалтуванні не всі насильники притягнуті до кримінальної відповідальності, в судовому засіданні стали відомі обставини, які не було досліджено в процесі попереднього слідства та ін.);

є) припинення кримінальної справи за відсутністю в діянні складу злочину тоді, коли факт зґвалтування мав місце та інше [158, с. 96–98].

Українська дослідниця А.Ю. Лісова підтримала ідею розгалуженої системи слідчих ситуацій, відзначивши, що методика досудового розслідування зґвалтування залежить від того, чи відома особа гвалтівника потерпілій, чи невідома. Але, на її думку, важливе значення має також аналіз ситуацій залежно від джерела вихідної інформації, від її обсягу та змісту, давності її отримання, кількості та віку потерпілих, тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілій особі, очевидності, серійності тощо [124, с. 15].

На наш погляд, виділення слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів за різними підставами має сенс лише тоді, коли такі ситуації суттєво впливають на визначення тактичних завдань розслідування і відповідні їм

засоби вирішення – слідчо-розшукові дії та їх комплекси, викладені у формі певних програм організації розслідування. У зв'язку з цим, звертає на себе увагу те, що Л.В. Пономарьова не використовує наведену нею систему слідчих ситуацій зґвалтувань з цією метою. Вона формулює «цільові програми організації розслідування зґвалтувань» за довільним комплексом різнорідних ознак злочину, орієнтуючись на конкретні приклади із слідчої практики [158, с. 99–119]. У зв'язку з цим зазначимо, що в реальній дійсності може бути безліч різноманітних слідчих ситуації, що включають у себе фактори, які в тій чи іншій мірі впливають на прийняття процесуальних і тактичних рішень та їх реалізацію. Але провести їх типізацію вкрай важко, оскільки, як зазначалося, в широкому розумінні слідча ситуація включає в себе як об'єктивні фактори, так і низку суб'єктивних, які взагалі не піддаються практично значимій типізації. Тому видається, що в методиці розслідування злочинів варто головну увагу зосереджувати на такій ознаці (компоненті) слідчої ситуації, яка: 1) має ключове значення для визначення найважливіших тактичних завдань досудового розслідування; 2) піддається типізації. Такою ознакою, на наш погляд, є інформація про особу злочинця, яка вказує на факт існування чи відсутності певних соціальних відносин між ним і потерпілою особою.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень, аналіз наукових праць щодо проблематики розслідування зґвалтувань, дає підстави для виділення певних типових слідчих ситуацій початкового етапу досудового розслідування, побудованої на характері первинної інформації про злочин. Зокрема, це стосується інформації про наявність чи відсутність соціального зв'язку між потерпілою і насильником, що, на наш погляд, є найважливішим для визначення тактичних завдань розслідування і засобів їх вирішення. Виходячи з того, що зазначений чинник значною мірою обумовлює предмет доказування (місце та обстановку вчинення злочину, характер дій злочинця, відповідні сліди та інші обставини зґвалтування) вважаємо його ключовим у застосуванні ситуаційного підходу. Це обґрунтовується й попередньо дослідженою нами класифікацією зґвалтувань залежно від наявності чи відсутності особливих

відносин між потерпілою особою і злочинцем. Наведені класифікаційні групи цього злочину мають особливі криміналістичні характеристики (підрозділи 1.3., 1.4.), що є також важливим з цієї точки зору.

Таким чином видається, що найбільш продуктивно типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтувань пов'язувати із наявністю інформації про характер стосунків між потерпілою особою і злочинцем чи їх відсутністю [147]. Інформація про особу гвалтівника при відкритті кримінального провадження і початку досудового розслідування міститься, як правило, у заяві і показаннях потерпілої особи, що вказує на відносини знайомства між ними чи відсутність таких.

Ситуація 1. Досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування незнайомою потерпілій особою (36,7 % вивчених проваджень). Тут можна виділити два різновиди такої ситуації, що детермінують певні особливості тактичних завдань розслідування і проведення слідчо-розшукових дій:

а) потерпіла особа запам'ятала зовнішність гвалтівника і може його впізнати (це характерно, наприклад, при нетривалому спілкуванні насильника з жінкою перед нападом на неї);

б) потерпіла особа не запам'ятала зовнішність гвалтівника (через раптовість нападу, маскування зовнішності, втрату свідомості) і впізнати його не зможе (але могла запам'ятати, наприклад, одяг чи взуття нападника).

Наведені різновиди зазначеної слідчої ситуації є характерними як для зґвалтувань, вчинених одноосібно, так і для зґвалтувань, що вчиняються групою осіб. Спільним для наведених різновидів слідчої ситуації є те, що потерпіла особа після звернення у правоохоронні органи із заявою про вчинення злочину не вказує на відому їй конкретну особу гвалтівника (не називає ім'я та прізвище, місце проживання чи роботи, його родичів чи знайомих та ін.), а в кращому випадку повідомляє про ознаки його зовнішності та ім'я гвалтівника, яким він представився під час короткочасного знайомства (воно може бути вигаданим). Відтак, на початковому етапі розслідування орган

досудового розслідування має своїм першочерговим завданням встановлення, розшук та ідентифікацію підозрюваного. Це тактичне завдання на тлі встановлення всіх обставин вчинення зґвалтування для свого вирішення вимагає проведення комплексу слідчо-розшукових дій.

Комплекси слідчо-розшукових дій, спрямовані на вирішення тактичного завдання розслідування, що не може бути вирішене шляхом проведення окремої слідчої дії, в криміналістиці отримали назву ТО. В узагальненому вигляді ТО – це ситуативно обумовлений комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, спрямований на вирішення певного тактичного завдання розслідування злочину [242]. У криміналістичних дослідженнях проблематики розслідування зґвалтувань категорія тактичних операцій використовується, але не завжди, у поєднанні з ситуативним підходом. Так, О.В. Ляліна розглядає зміст ТО «Розшук і затримання» без орієнтації на відповідну слідчу ситуацію [133, с. 93–116].

На початковому етапі розслідування зґвалтування у ситуації вчинення його незнайомою потерпілій особою проводиться ТО, яку умовно можна назвати «Розшук та ідентифікація гвалтівника». Інформаційною основою для здійснення такої ТО є положення криміналістичної характеристики зґвалтувань щодо особи злочинця. Відповідно до них зґвалтування, які вчиняються шляхом раптового нападу на потерпілу особу, зазвичай здійснюють особи з маргінальними рисами: низький соціальний статус; агресивна поведінка, статева розбещеність, психічні аномалії, наявність судимості тощо (див. підрозділ 1.3).

Тактична операція «Розшук та ідентифікація гвалтівника» включає в себе такий комплекс слідчо-розшукових дій:

- огляд місця події з метою виявлення слідів гвалтівника, які дозволять його ідентифікувати;
- допит потерпілої особи про обставини зґвалтування з визначенням особистісних рис насильника і складанням його суб'єктивного портрета, необхідного для розшуку;

- встановлення і допит свідків, які могли бачити гвалтівника (перед зґвалтуванням, під час його вчинення або після нього);

- оперативно-розшукові заходи в місцях можливої появи злочинця з використанням його суб'єктивного портрета з наступним пред'явленням для впізнання затриманої особи.

Разом із ТО щодо розшуку та ідентифікації гвалтівника проводиться й ТО «Ознаки насильницького статевого акту у потерпілої», метою якої є встановлення факту здійснення з потерпілою особою насильницького статевого акту у зазначений нею час. Ця тактична операція включає в себе такий комплекс слідчо-розшукових дій:

- вилучення та огляд одягу, білизни, інших речей потерпілої особи, на яких можуть бути сліди злочинця і вчинених ним дій;

- призначення судово-медичної експертизи потерпілої і речових доказів;

- встановлення і допити свідків, які контактували з потерпілою зразу після вчинення зґвалтування (зокрема, батьків, подруг, сусідів тощо).

При встановленні підозрюваного та його затриманні окрім пред'явлення для впізнання щодо нього проводиться комплекс слідчо-розшукових дій, який можна назвати ТО «Ознаки статевого акту у підозрюваного», метою якої є отримання доказів нападу і вчинення статевого акту з потерпілою саме затриманою особою:

- допит підозрюваного;

- особистий обшук підозрюваного та обшук за місцем його проживання з метою вилучення одягу, білизни, взуття, інших речей зі слідами злочину, а також інших речей, у тому числі тих, які належать потерпілій (її прикрас, білизни);

- призначення судово-медичної експертизи підозрюваного і вилучених при обшуку речових доказів зі слідами біологічного походження;

- призначення криміналістичної експертизи одягу потерпілої і підозрюваного з метою встановлення факту їх контактування між собою (мікрочастинок);

- пред'явлення для впізнання речей, які належали потерпілій і були вилучені у підозрюваного.

Таким чином, метою проведення зазначених ТО є з'ясування обставин нападу і зґвалтування, встановлення підозрюваного та його ідентифікація, отримання доказів вчинення саме ним насильницького статевого акту та можливих інших дій. Потрібно звернути увагу на те, що завдання, які вирішуються наведеними тактичними операціями фактично пронизують зміст всіх слідчо-розшукових дій, що проводяться на зазначеному етапі розслідування.

Ситуація 2. Досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування знайомою потерпілій особою (63,3 % вивчених проваджень). Характерною особливістю цієї ситуації є те, що потерпіла особа мала певні стосунки (відносини) до злочину з особою, на яку вона вказує як на насильника. Це стосується й випадків, коли потерпіла знає лише одну чи декількох осіб з учасників групового зґвалтування. Ця обставина вносить суттєві корективи у визначення тактичних завдань розслідування і засоби їх вирішення.

З одного боку, зазначена ситуація є найбільш сприятливою для розслідування у зв'язку з наявністю відомостей не лише про місце, обставини зґвалтування і можливих свідків, але й про гвалтівника та можливе місце його перебування (місце проживання, роботи чи навчання). З іншого боку, в цій ситуації є й суттєві труднощі, пов'язані з необхідністю встановлення нюансів особистих відносин між людьми (у тому числі інтимних), що нерідко пов'язано з певною протидією з боку сторін, яка ґрунтується на морально-етичних уявленнях. Тому основними тактичними завданнями, що постають перед слідством, є, по-перше, встановлення наявності ознак у потерпілої особи здійснення статевого акту проти її волі, по-друге, – встановлення причетності до його вчинення особи, на яку вказує заявник (потерпіла особа), по-третє, встановлення характеру стосунків потерпілої і підозрюваного.

Для вирішення першого завдання проводиться ТО «Ознаки насильницького статевого акту у потерпілої», зміст якої розглядався вже у попередній слідчій ситуації. Але у цьому випадку проведення такої ТО здійснюється на тлі потреби щодо врахування можливого неправдивого звинувачення у зґвалтуванні (статевий акт міг бути за добровільної згоди особи), що обумовлює певні особливості в проведенні такого комплексу слідчо-розшукових дій:

- огляд місця події з метою встановлення обстановки і слідів здійснення насильницького статевого акту (сліди рук гвалтівника, залишені ним предмети та інші його сліди тут не мають того значення, яке вони мають у попередньо розглянутій ситуації);

- допит потерпілої особи про обставини зґвалтування;

- вилучення та огляд одягу, білизни, інших речей потерпілої, на яких можуть бути сліди особи біологічного походження, які вказують, що статевий акт було здійснено і саме ним;

- призначення судово-медичної експертизи потерпілої і речових доказів.

Для вирішення другого тактичного завдання – встановлення причетності до насильницького статевого акту особи, на яку вказує потерпіла, потрібен комплекс слідчо-розшукових дій під умовною назвою «Ознаки статевого акту у підозрюваного»:

- допит підозрюваного про обставини перебування у певному місці і здійснення статевого акту з потерпілою особою;

- особистий обшук підозрюваного та обшук за місцем його проживання з метою вилучення одягу, білизни, взуття, інших речей зі слідами статевого акту і насильницьких дій (наприклад, пошкоджених речей в результаті спротиву потерпілої, якщо він мав місце);

- призначення судово-медичної експертизи підозрюваного і вилучених при обшуку речей зі слідами біологічного походження з метою ідентифікації підозрюваного як «партнера» статевих зносин з потерпілою.

Потрібно зазначити, що підозрюваний може не заперечувати факт статевих зносин з потерпілою, але посилатися при цьому на їх погодженість (добровільність). Не дивлячись на це, наведений комплекс слідчо-розшукових дій потрібно проводити, оскільки підозрюваний надалі може змінити свої покази. При цьому потрібно направити зусилля на виявлення (перевірку) ознак застосування підозрюваним під час здійснення статевого акту фізичного насильства, погрози ним або доведення потерпілої до безпомічного стану (наприклад, шляхом введення в організм потерпілої алкоголю, сильнодіючих препаратів або наркотиків).

Для вирішення третього тактичного завдання – встановлення характеру стосунків потерпілої і підозрюваного, також може бути рекомендований комплекс слідчо-розшукових дій під умовною назвою ТО «Характер стосунків потерпілої і підозрюваного»:

- допит потерпілої особи про характер відносин з підозрюваним;
- допит підозрюваного про відносини з потерпілою особою;
- допити свідків, які володіють інформацією про взаємовідносини потерпілої і підозрюваного та контактували з потерпілою відразу після вчинення зґвалтування.

Зазначені допити мають взаємний перевірочний характер і спрямовані на встановлення мотивів, з одного боку, можливих насильницьких дій підозрюваним, а з іншого – можливих мотивів неправдивої заяви про зґвалтування з боку потерпілої особи.

Підсумовуючи викладене, потрібно відзначити, що, звичайно, наведені ТО за своїм змістом (слідчо-розшуковими діями) перетинаються між собою – одними і тими ж діями встановлюються різні обставини. Але видається, що виділення окремих тактичних операцій є доцільним, оскільки дозволяє певним чином алгоритмізувати розслідування. Зокрема, цим звертається увага на необхідність вирішення таких завдань розслідування, які не можуть вирішуватися окремою дією, а вирішуються лише комплексом слідчо-розшукових дій, який обумовлюється особливостями типової слідчої ситуації.

2.3 Версії при розслідуванні зґвалтувань

Окрім врахування слідчих ситуацій у розслідуванні зґвалтувань, які дозволяють визначити тактичні завдання і засоби їх вирішення, важливим для планування та організації розслідування цих злочинів є версії. Справа у тім, що розслідуванню зґвалтувань притаманні, як і розслідуванню інших злочинів, певні закономірності пізнавального процесу. Своєрідність процесу пізнання при розслідуванні злочинів полягає, насамперед, у тому, що предметом його є суспільно небезпечні й протиправні вчинки, а їх дослідження у більшості випадків ускладнюється відсутністю повної картини вчинення злочину на початок кримінального провадження. Злочин як об'єкт пізнання є подією минулого, яка відображається в оточуючому середовищі фрагментарно – зазвичай у розпорядженні слідчого є лише окремі сліди, аналізуючи які, він повинен відновити повну картину події у всій її складності й визначити її сутність у кримінально-правовому значенні. Крім того, пізнавальний процес відбувається в умовах протидії не лише з боку винної особи, але іноді й з боку інших осіб. У кримінальних провадженнях про зґвалтування навіть потерпіла особа не завжди готова сприяти у встановленні окремих фактів її життя і вчинків, які їй не подобаються. Тому в діяльності слідчого важливе місце займає гіпотетичний шлях пізнання, який у судочинстві отримав назву версійного – пізнання фактів минулого здійснюється шляхом побудови гіпотез (версій).

Версія є важливим інструментом пізнання при розслідуванні злочинів, якому у криміналістичній літературі завжди приділялася значна увага, у тому числі, на монографічному рівні [211; 155; 121; 122; 9; 12]. Версія – це обґрунтоване припущення про наявність певних обставини розслідуваної події, дії конкретних осіб і наявність у цих діях складу певного злочину. Цей метод розслідування злочину передбачає, як правило, спочатку оцінку події, що розслідується, в цілому, і висунення загальних версій, кожна з яких потім деталізується, розділяється на низку окремих за окремими обставинами, що

охоплюються цією загальною версією. Версійний метод забезпечує переростання вірогідного знання у достовірне і достатнє [16, с. 111–125]. Але пізнавальна роль слідчої версії полягає не лише в тому, що вона здатна пояснити відомі слідству обставини злочину, але і в тому, що з її допомогою відкриваються нові обставини і факти, невідомі слідчому до моменту побудови версії.

Зважаючи на складність статеких взаємовідносин і поведінки чоловіка і жінки, при відкритті кримінального провадження за ознаками зґвалтування потрібно виходити з двох загальних версій, які передбачають два можливих варіанти пояснення подання заяви (звернення) до правоохоронних органів про сексуальне насильство.

Версія 1. Зґвалтування мало місце (заява потерпілої особи відповідає дійсності). Таке припущення ґрунтується, зазвичай, на наступних типових початкових даних:

- заява надходить відразу після вчинення насильства або через незначний проміжок часу;
- заявниця перебуває у пригніченому емоційному стані;
- у заявниці є характерні для зґвалтування тілесні ушкодження та інші наслідки, що є ознакою насильницького статевого акту;
- за заявою насильство вчинено незнайомою потерпілій особою.

Версія 2. Зґвалтування не було (заява є неправдивою). Це припущення ґрунтується, зазвичай, на наступних типових вихідних даних:

- заява надходить набагато пізніше після зґвалтування (через кілька днів чи тижнів);
- за заявою дії сексуального характеру вчинені знайомою потерпілій особою (вказується конкретна особа);
- заявниця зовні перебуває у нормальному емоційному стані;
- у заявниці відсутні тілесні ушкодження та інші наслідки, характерні для зґвалтування.

Що стосується наведених вихідних даних, то вони можуть мати змішаний характер, але потрібно брати до уваги те, що під час проведення досудового розслідування і судового розгляду сторона захисту буде займати позицію відповідно до другої версії. При перевірці наведених двох загальних версій потрібно враховувати ступінь їх вірогідності. І тут існує велика соціальна проблема неправдивих заяв про зґвалтування, що суттєво відображається на діяльності правоохоронних органів не лише в Україні, а й у багатьох інших європейських країнах.

Так, гучними скандалами стали кримінальні провадження, відкриті проти відомих спортсменів за звинуваченнями у зґвалтуванні (Неймара, Роналду, МакГрегора, Порзінгіса). Наприклад, футболіста Неймара звинуватили у зґвалтуванні, яке нібито мало місце 15 травня 2019 р. в Парижі. За даними ЗМІ, Неймар познайомився з дівчиною через Instagram, після чого через свого друга зробив їй необхідні документи, щоб вона могла прилетіти до нього в Париж. 15 травня, коли вона перебувала у паризькому готелі Sofitel Paris Arc de Triomphe, до неї ввечері прийшов Неймар, який був нетверезим. Після обміну ласками, футболіст проявив агресію та заволодів жінкою силою. Після цього жінка повернулася до Бразилії 17 травня. Але через страх та потрясіння не одразу звернулася до поліції, а зробила це згодом. Неймар не став заперечувати сексуального контакту з жінкою, але відкинув версію про зґвалтування. При цьому він опублікував інтимні фото дівчини, які вона йому надсилала. А згодом стало відомо, що дівчина не переконана у зґвалтуванні – вона підтвердила, що «сексуальні відносини з Неймаром були за обопільною згодою, але під час процесу він виявив жорстокість і бив її». На її думку, за це він повинен нести цивільну і кримінальну відповідальність, оскільки проявив фізичне насильство. Справу поки що розслідує поліція [254].

Потрібно підкреслити, що проблема неправдивих заяв про зґвалтування є надзвичайно актуальною, про що свідчить і те, що в соціальних мережах вона активно обговорюється і у «Вікіпедії» міститься її тлумачення [126].

Перевірка версії про те, що зґвалтування не було, а заява є неправдивою, постійно присутня в ситуації, коли обвинувачується особа, яка є знайомою для заявника (особливо, коли між ними існували достатньо близькі відносини). Зокрема, така позиція є характерною для сторони захисту, що робить необхідним дослідження зазначеної проблеми.

Потрібно зазначити, що складність у розслідуванні зґвалтувань значною мірою обумовлена «закритістю» інтимної сфери життя людей, різними стереотипними уявленнями у суспільстві щодо «правильної» статевої поведінки та задоволення статевої потреби. Зокрема, значущим фактором є поведінка потерпілої особи, віктимність якої надає підстави для побудови типової версії про «винуватість» потерпілої [99]. Саме такі соціальні стереотипи, як відзначають вчені-соціологи, мають суттєвий вплив, як на правоохоронців (поліцейських слідчих, експертів-криміналістів, потерпілих, прокурорів), так і на адвокатів і суддів. Вони зміцнюють необ'єктивне і упереджене ставлення до тих чи інших вчинків людей, що торкаються сексуальної поведінки [168, с. 6–7].

Відповідно до цих «народних» стереотипів описується суспільний стандарт «справжнього» зґвалтування. Найбільш поширеними серед людей є такі уявлення про ознаки зґвалтування:

- потерпіла особа і підозрюваний незнайомі один з одним;
- злочин вчинено із застосуванням зброї та / або фізичного насильства;
- на тілі жертви присутні фізичні ушкодження;
- жертва перебуває в істеричному стані і заявляє в поліцію при першій же можливості;
- безпосередньо перед актом насильства жертва не скоювала якісь засуджувані у суспільстві вчинки чи небезпечні дії;
- жертва ніколи до цього не заявляла в поліцію про сексуальне насильство;
- підозрюваний є ненормальним або взагалі хворою людиною, а не шанованим членом суспільства, який викликає довіру або симпатію.

Відповідним є й уявлення про характерну поведінку потерпілої особи під час кримінального провадження:

- наявність чисельних тілесних ушкоджень, що підтверджують обвинувачення;
- потерпіла активно співпрацює зі слідством і судом;
- потерпіла не змінює своїх показань;
- потерпіла абсолютно впевнена у всіх деталях того, що сталося;
- потерпіла не відкликати заяву і не відмовляється від наданих раніше свідчень;
- у свідченнях потерпілої все, до останньої деталі, відповідає дійсності і при перевірці отримує підтвердження.

Але на практиці лише дуже невеликий відсоток справ відповідає цьому стереотипу (переважно у ситуації, коли зґвалтування вчинене незнайомою потерпілій особою, і то не завжди). Насправді:

1) переважна більшість актів сексуального насильства вчиняється знайомою жертві особою без застосування зброї або фізичного насильства (не залишає тілесних ушкоджень);

2) потерпілі дуже рідко звертаються в поліцію відразу після зґвалтування (як правило, вони зважуються зробити офіційну заяву лише набагато пізніше (через кілька днів, тижнів, місяців і навіть років);

3) у багатьох випадках у справі фігурує безліч факторів, які можуть негативно позначитися на довірі до жертви: вона може бути занадто юною, бездомною, з ментальними або психічними розладами, агресивною, перебувати під впливом алкоголю або наркотиків тощо;

4) потерпілі часто пропускають, перебільшують або вигадують окремі деталі своїх свідчень, вони можуть і зовсім відмовитися від раніше даних ними свідчень;

5) підозрювані, які є знайомими потерпілій особі, практично ніколи не відповідають загальноприйнятому стереотипу «насильника».

З цього можна зробити висновок, що виявлення окремих обставин, що «насторожують», не можна оцінювати як «гарантовану» ознаку неправдивості заяви і свідчень про зґвалтування. Але це потрібно розглядати як можливий індикатор неправдивої заяви. Як відзначають американські дослідники, прокурори часто розуміють реальну динаміку сексуального насильства, але також знають, що наведений стереотип найсильнішим чином впливає на уми суддів і присяжних та на їх рішення. Таким чином, прокурори можуть вважати, що вони не мають морального права звинувачувати в судовому порядку у випадках, які дуже відрізняються від загальноприйнятого стереотипу, оскільки суд присяжних, швидше за все, закінчиться виправданням. Таким чином, незважаючи на те, що багато з «насторожуючих» характеристик є типовими для сексуального насильства, їх наявність може значною мірою ускладнити слідчий і судовий процеси [168, с. 8].

Виходячи з цього, логічним буде визнавати, що неправдивою є така заява про акт сексуального насильства, якого ніколи не було в дійсності (тобто ніколи не було скоєно ні самого акту сексуального насильства, ні спроби його здійснення). Але такий висновок не може ґрунтуватися лише на виключно особистому уявленні слідчого (прокурора) про особу потерпілої особи, підозрюваного і достовірність їх показань.

Висновок щодо неправдивості заяви не може ґрунтуватися лише на тому, що справа містить «насторожуючі» чинники. Визначення заяви неправдивою у цьому відношенні може бути зроблено лише при наявності достатньої кількості доказів, що встановлюють факт, що сексуальне насильство (статевий акт або спроба) ніколи не мало місця. Це не поширюється на випадки, коли слідство не змогло довести вчинення акту сексуального насильства — у цьому випадку злочин вважається нерозкритим або недоказаним. Також це не поширюється на випадки, в яких підозрюваний з яких-небудь причин не зміг завершити розпочатий акт сексуального насильства — цей випадок повинен кваліфікуватися як спроба здійснення зґвалтування. Таким чином, як відзначають британські дослідники цієї проблеми Ліз Келли (Liz Kelly), Джо

Ловетт (Jo Lovett) і Лінда Ріган (Linda Regan), для визнання заяви неправдивою слідство повинно отримати або ясне і таке, що заслуговує довіри, визнання цього з боку заявника, або вагомі фактичні докази [253].

У ракурсі зазначеної проблематики потрібно звернути увагу на причини того, що заява жінки-потерпілої про зґвалтування містить у собі ознаки неправдивості. Наприклад, потерпіла може надавати суперечливу або неправильну інформацію внаслідок сильної моральної травми і дезорганізації розумової діяльності. Зазнавши такої травми, вона не завжди здатна ясно мислити і надавати стовідсотково повний і точний звіт події. Ця проблема особливо актуальна для жертв, які піддавалися сексуальному насильству не в перший раз, оскільки деталі останнього зґвалтування для них можуть плутатися з деталями попереднього. Потерпіла також може мати невиразні й неповні спогади через те, що на момент нападу вона перебувала в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Нерідко потерпілі можуть давати неповні або неправильні показання через почуття дискомфорту і сорому, викликаного певними деталями акту сексуального насильства. Багато з них надають неповний, суперечливий або неправильний звіт про хід подій, що передували зґвалтуванню, через страх, що їм не повірять або що їх самих звинуватять у тому, що сталося. Так, наприклад, вони можуть замовчувати деталі, які, на їхню думку, можуть викликати недовіру до них, наприклад, вживання алкоголю чи наркотиків, заняття проституцією, або інші соціально осудливі або нелегальні аспекти поведінки. І зрозуміло, потерпіла також може замовчувати деталі щодо власної незаконної діяльності з страху бути притягнутою до відповідальності.

Можуть мати місце ситуації, коли потерпілі применшують серйозність того, що сталося або змінюють певні деталі розповіді для того, щоб захистити злочинця. Таке трапляється тоді, коли жертва і злочинець перебувають у певних близьких відносинах, коли жертва залежить від злочинця фінансово або емоційно, а також коли жертва боїться занадто сильно (на її погляд) нашкодити злочинцеві. Це може бути характерним для осіб, які є приналежними до певної

соціальної культурної групи – вони можуть бути особливо схильні до сумнівів щодо того, чи заявляти в поліцію, якщо злочин було скоєно іншим членом тієї ж групи, оскільки подібна дія може бути розцінена як зрада їх спільноти. Такі сумніви можуть бути багаторазово посилені, якщо у цій групі побутують уявлення про існування особливої несправедливості до них з боку правоохоронних органів.

Але однією з найбільш частих причин, за якими потерпілі змінюють, вигадують або опускають окремі деталі того, що сталося, є бажання представити свої показання, дедалі переконливішими і яким би напевно повірили. Це може бути викликано почуттям провини, сорому або страхом бути обвинуваченою у брехні. Живучи в суспільстві, жертва прекрасно знає стереотипні уявлення про «справжнє зґвалтування» і може змінювати певні аспекти своєї розповіді для того, щоб наблизити її до цього стереотипу. Так, наприклад, жертва може вказати у заяві, що була зґвалтована незнайомцем, у той час як насправді вона знала насильника і, можливо, раніше була у сексуальних відносинах з ним. Жертва також може заявити про застосування щодо неї погроз, зброї або фізичного насильства, хоча насправді нічого цього могло і не бути. Тобто потрібно брати до уваги, що потерпіла особа теж знаходиться під тиском стереотипів зґвалтування, які є панівними у суспільстві. Але в більшості випадків такі прояви сприймаються правоохоронцями доказами «неправдивого обвинувачення». Коли ж ретельно проаналізувати цю плутанину, неточність і прогалини в показаннях потерпілої і встановити їх дійсні причини, то заява про зґвалтування може постати цілком достовірною.

І хоча в дійсності відсоток неправдивих заяв про сексуальне насильство відносно невеликий, тим не менш, не можна заперечувати їх реальність. У всякому випадку, висування версії про неправдивість заяви про зґвалтування при наявності наведених підстав є необхідним, як є необхідною і її перевірка.

Потенційні ознаки неправдивої заяви про зґвалтування. У результаті аналізу публікацій, в яких розглядається проблема неправдивих заяв про

згвалтування, можна сформулювати приблизний перелік типових (потенційних) ознак цього явища. Якщо відійти від стереотипного набору ознак «справжнього згвалтування», який міцно закріплений у суспільній свідомості (і раніше описаного), то реалістичними ознаками неправдивої заяви можуть бути такі:

1) гвалтівником називається незнайомець або розпливчасто описаний знайомий, чиє ім'я так і залишається неназваним (переважна ж більшість сексуальних насильників у реальності знайомі з потерпілою особою, але люди, які подають неправдиву заяву про згвалтування, часто не хочуть, щоб хтось був заарештований за вигаданий ними злочин);

2) ймовірна жертва стверджує, що відчайдушно відбивалася від сексуального насильства (реально, у більшості випадків, жертви зовсім не чинять фізичного опору через те, що були розгублені, оскільки довіряли злочинцю, або через страх бути побитою, покаліченою чи навіть убитою);

3) імовірна жертва вказує на погрози зброєю та побиття, яке нібито застосовував гвалтівник (реально ж, більшість згвалтувань знайомими особами вчиняється без застосування зброї або завдання побоїв, в окремих випадках жінки навіть завдають самі собі видимі тілесні ушкодження, щоб підкріпити правдивість своєї заяви);

4) імовірна жертва описує сексуальне насильство лише як вагінальний статевий акт у той час, коли за місцем його вчинення і тривалістю більш вірогідним є й учинення інших сексуальних дій (справжні жертви сексуального насильства найчастіше піддаються й іншим видам сексуального насильства, сфабриковані ж заяви зазвичай включають лише «класичну» форму згвалтування).

Інші індикатори неправдивості заяви про згвалтування можуть ґрунтуватися на способі життя або особливості біографії заявниці, як, наприклад:

- наявність постійних грошових проблем у житті заявниці (може бути підґрунтям корисливого мотиву подання неправдивої заяви про згвалтування);

- безладність статевих відносин з певним колом чоловіків (з оточенням з низькими моральними стандартами у поведінці);
 - наявність у заявниці минулих історій (скандалів), пов'язаних із сексуальним насильством;
 - повторювання у заяві деталей широко відомої справи про зґвалтування.
- Мотивами ж неправдивої заяви про зґвалтування можуть бути:
- намагання приховати добровільний статевий акт з певною особою від родичів або чоловіка;
 - пояснення довгої відсутності в квартирі вночі;
 - корислива мета, наприклад, вимагання грошей у заможного (але необачливого) чоловіка;
 - несплата грошей за послуги сексуального характеру;
 - помста за побої, образи, а іноді й за дії правомірного характеру (наприклад, за повідомлення в правоохоронні органи про заняття проституцією або зберігання наркотичних засобів).

Потрібно підкреслити, що наведені індикатори можуть викликати сумніви в істинності заяви, але жоден з них не повинен вважатися хоч трохи значущим значущим сам по собі, у відриві від іншої інформації. Взагалі-то, деякі з цих факторів особливо складні, оскільки вони безпосередньо пов'язані як з підвищеною ймовірністю певної особи стати об'єктом сексуального насильства (наприклад, з ментальних і моральних проблем), так і з більш високою ймовірністю звернення в поліцію дійсно за фактом вчиненого зґвалтування (зґвалтування незнайомцем, зґвалтування із застосуванням фізичного насильства).

І тому заяву може бути визнано підозрілою, лише якщо в ній присутні відразу кілька наведених ознак. І навіть в цьому випадку заяву можна кваліфікувати як неправдиву лише і виключно за наявності доказів, отриманих під час слідства, які спростовують свідчення жертви і встановлюють, що ймовірний акт сексуального насильства ніколи не мав місця. Наприклад, відсутність ознак фізичної боротьби або пошкодження там, де вони, за логікою,

повинні бути. Або, якщо заявниця стверджує, що її «ударили по голові бейсбольною битою і вона втратила свідомість» або була «порізана ножем», і в той же час не має ніяких слідів подібного поранення. Можуть бути навіть знайдені докази того, що потерпіла сама купувала матеріали, використані в уявному нападі або написала записку або лист, приписуваний підозрюваному. Таким чином, визначити, чи є заява неправдивою, можна лише склавши разом всі деталі справи.

У будь-якому випадку виявлення наведених індикаторів неправдивості заяви про зґвалтування вимагає проведення низки слідчих (розшукових) дій, спрямованих на перевірку існування в реальності наслідків, виведених з версії про сфабриковане звинувачення. У цьому зв'язку цікавими є рекомендації адвокатів, які мають досвід участі у досудових розслідуваннях і судових провадженнях у справах про зґвалтування. Так, особам, які потрапили в подібну ситуацію і стали об'єктом надуманого звинувачення, рекомендується під час досудового розслідування звертатися з клопотаннями до слідчого (прокурора) щодо перевірки наступних обставин.

1. Проаналізувати особистість потерпілої. Особистість потерпілої є поверхневою ознакою, однак, якщо провести всі відповідні процедури, такий аналіз дасть певний результат. Обставини неправдивої заяви можуть бути виявлені шляхом допиту свідків (якщо такі є), запиту докладної деталізації SMS - повідомлень потерпілої і проведення психолого-психіатричної експертизи, оскільки жінки – це вразливі істоти, схильні до фантазування, що й підтверджує чимало психологів. Дуже важливо проаналізувати міжособистісні відносини потерпілої з її оточенням і підозрюваним, з'ясувати причини заяви, і все це зробити з певним завданням: переконати потерпілу зізнатися в обмові.

2. Плутанина в показаннях. З точки зору чоловіків, важко чітко вловити всі факти тих фатальних подій, але жінки трохи по-іншому влаштовані. Їм властиво пам'ятати навіть найнезначніші деталі. Про неправдиву заяву може прямо говорити розбіжність між показаннями і результатом медобстеження.

3. *Обстеження місця вчинення злочину.* Відразу після отримання відомостей про зґвалтування оперативна група обстежує територію його здійснення. Як правило, вони шукають сліди боротьби – частини нижньої білизни, пошкоджені меблі, зім'яту траву. А також зламані гілки, відбитки пальців. Крім того, враховуються прямі докази, що підтверджують статеві зносини – кров, сперму і т.п. Якщо подібних фактів не виявлено, це вагома обставина, що підтверджує помилкове звинувачення в зґвалтуванні.

4. *Огляд речей, одягу, тіла.* Поряд із вивченням території вчинення зґвалтування, здійснюється огляд особистих речей, одягу та тіл потерпілої і підозрюваного, при якому можуть бути виявлені сліди сперми, крові і т.д. Специфіка подібної категорії діянь, таких як зґвалтування, передбачає обов'язковий опір жертв, виражений у зовнішніх ознаках у вигляді подряпин, гематом, синців, а також у розірваному одязі та інших пошкодженнях обстановки в приміщенні або на природі. Всі ці сліди злочину, пов'язані з ознаками опору і боротьби, повинні бути присутніми як на тілі потерпілої, так і насильника.

5. *Мікроаналіз.* Багато що може показати й аналіз мікрочастинок у вигляді виявлення волосся, залишків нігтів в результаті боротьби. Аналіз ДНК, часто вживаний, наприклад, у США, вже досить довгий час дає можливість чоловікові довести, що його обмовили.

6. *Відсутність свідків.* Як правило, в цих справах слідчі органи визначають дві групи свідків. Перша – очевидці подій (зустрічаються рідко). Другу групу складають родичі і близькі друзі як підозрюваного, так і потерпілої. Саме вони дають об'єктивну характеристику їхньої поведінки напередодні злочину. Відсутність свідків подій є безумовним доказом невинуватості чоловіка.

7. *Особистість підозрюваного.* І нарешті, докладному аналізу повинна піддатися сама особистість підозрюваного. Як правило, насильники страждають психічними розладами, які виражаються у статевому потязі патологічного характеру або загальному статевому порушенні. Якщо таких

ознак не виявлено, передбачуваний насильник може страждати залежністю від психотропних препаратів або ж у нього є судимості за аналогічною статтею. Тому образ самодостатньої людини рідко поєднується з насильником-рецидивістом [127; 82; 83].

Прикладом недостатньої перевірки (чи взагалі ігнорування) версії про обмову у зґвалтуванні і захоплення обвинувальним ухилом досудового розслідування (коли аргументи сторони захисту не бралися до уваги) може слугувати справа з обвинувачення гр-на С., розглянута Бородянським районним судом Київської області. Кримінальне провадження було розпочато за заявою неповнолітньої О. щодо її побиття і зґвалтування (ч. 3 ст. 152 КК України), вчинене С. З самого початку досудового розслідування сформувалося дві версії події: 1) версія потерпілої О., відповідно до якої вона була зґвалтована С. по дорозі додому після сумісного відпочинку з С. в кафе та спілкування з ним в автомобілі «Таврія»; 2) версія С., відповідно до якої після сумісного відпочинку з О. в кафе він мав з нею статеві зносини за згодою в автомобілі «Таврія» за 100 грн., а побив він її після того, коли вона вийшла з автомобіля з-за того, що вона вкрала у нього 300 грн. (метою побиття було повернення вкрадених грошей у сумі 300 грн.).

Під час досудового розслідування версія підозрюваного С. ретельно не перевірялася. Зокрема при допиті свідків, які перебували в кафе, і свідків, які бачили потерпілу і підозрюваного біля автомобіля і факт переслідування потерпілої підозрюваним на дорозі, вказані обставини не встановлювалися і не аналізувалися. Відтак обвинувальний висновок про вчинене С. зґвалтування містив суттєві прогалини, які було встановлено у суді. Зокрема, суд шляхом допитів підсудного і потерпілої, а також чисельних свідків, аналізу протоколу огляду місця події, висновків судово-медичних експертиз дійшов до висновку про недоведеність вини підсудного С. у зґвалтуванні (він був засуджений за ч.2 ст.125 КК України за заподіяння потерпілій легких тілесних ушкоджень, що спричинило короточасний розлад здоров'я) [195].

Тому потрібно ще раз акцентувати увагу на тому, що слідчі і прокурори в кримінальних провадженнях про зґвалтування повинні брати до уваги версії, що впливають (ґрунтуються) з показань як потерпілої, так і підозрюваного. У той самий час, що стосується версій про обмову у зґвалтуванні, то вони повинні здійснювати будь-які дії за підозрою у сфабрикованості заяви лише в тому випадку, коли ця підозра викликана ґрунтовними доказами, отриманими в під час розслідування. Будь-яка спроба поставити під сумнів обґрунтованість заяви про зґвалтування для реальної жертви може стати важким ударом. Подібне ставлення напевно знищить довірчі відносини, які повинні існувати між слідчим і потерпілою для успішного досудового розслідування і наступного судового процесу. Тому слідчим рекомендується в присутності потерпілої висловлювати лише ті сумніви, які засновані на інформації, отриманій з її ж слів, розмовляючи при цьому спокійним і доброзичливим тоном. Це зменшить імовірність захисної реакції і дозволить продовжити розслідування заяви у випадку, якщо акт сексуального насильства насправді мав місце.

Підсумовуючи викладене, потрібно підкреслити, що при розслідуванні зґвалтувань з самого його початку потрібно керуватися двома названими загальними версіями, які конкурують між собою і фактично відображають лінію обвинувачення і лінію захисту стосовно підозрюваного. Саме використання цих версій, на наш погляд, гарантує ефективне вирішення двоєдиного завдання кримінального провадження – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, але жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

2.4 Проблема протидії розслідуванню зґвалтувань та шляхи її вирішення

Проблема протидії розслідуванню та її нейтралізації (попередження) є відносно не новою в теорії криміналістики. Переважно ця проблема розглядалася через призму дослідження способу підготовки, вчинення і приховування злочину, де дії щодо приховування злочину розглядалися як форма протидії розслідуванню [129, с. 6–10; 21, с. 355–373; 59, с. 6–7]. На сучасному етапі розвитку криміналістики проблема протидії розслідуванню та її подолання пов'язується, перш за все, з вчиненням злочинів організованими злочинними групами [153, с. 284; 42, с. 201]. Не дивлячись на те, що питання вчинення зґвалтувань організованою групою не є таким актуальним, як щодо інших злочинів, проблема протидії в методиці розслідування зґвалтувань, на наш погляд, заслуговує ретельної уваги, що пов'язано зі специфікою злочинів, що стосуються насильницького задоволення статевої потреби.

В одному з сучасних криміналістичних довідкових видань поняття «протидія розслідуванню» визначається як протиправна діяльність зацікавлених у результаті справи осіб, яка виражається в діях, безпосередньо спрямованих на приховування злочину (знищення або зміна слідів злочину і злочинця, різні інсценування злочинів та ін.), на ухилення від відповідальності (неявка за викликом слідчого або суду, виїзд в іншу місцевість, перехід на нелегальне становище й ін.). Вказується також, що протидія розслідуванню може проявлятися у вчиненні тиску на свідків і потерпілих з метою зміни їхніх показань, здійсненні підкупу експертів та інших осіб, що беруть участь у справі, насильницькі дії по відношенню до слідчого, працівників органу дізнання та інших осіб [17, с. 202]. У наведеному визначенні поняття протидії розслідуванню дещо некоректно використано терміни «приховування злочину» і «ухилення від відповідальності», як різні цілі злочинної діяльності. Але ж потрібно звернути увагу на те, що приховування злочину має своєю

найближчою метою перешкоджання виявленню злочину правоохоронними органами, а кінцевою метою є саме ухилення від відповідальності.

Аналіз публікацій свідчить, що при дослідженні зазначеної проблематики використовуються поняття «приховування злочину», «ухилення від відповідальності», «протидія розслідуванню» [84; 119; 46; 19; 213; 240; 58; 61; 36; 56; 177; 169]. Це пов'язано, на наш погляд, з тим, що акцент робиться на особі злочинця (організованій групі злочинців), метою якого, як слушно звернув увагу П.Г. Великородний, є уникнення відповідальності за вчинений злочин, ухилення від покарання [33, с. 82].

Так, А.Ф. Волинський і В.П. Лавров протидію розкриттю й розслідуванню злочинів визначають як сукупність протиправних та інших дій злочинців і пов'язаних з ними осіб, спрямованих на перешкоджання встановленню істини правоохоронними органами в їх діяльності з виявлення, розкриття та розслідування злочинів [46, с. 93]. О.Л. Стулін також під протидією розуміє будь-яку протиправну діяльність обвинуваченого (підозрюваного) та осіб, які йому сприяють, з метою ухилення від відповідальності або максимального її пом'якшення [213, с. 26]. Формальний акцент на злочинцях та пов'язаних з ними осіб у протидії розслідуванню дав підстави О.І. Ромціву звернути увагу на те, що не лише підозрювані (обвинувачені) можуть бути суб'єктами протидії, але й свідки і потерпілі, які через страх перед обвинуваченим дають неправдиві свідчення на допиті [177, с. 116]. У зв'язку з цим зауважимо, якщо свідок або потерпіла особа в результаті залякування з боку підозрюваного (або інших осіб, пов'язаних з підозрюваним) на допиті дає неправдиві свідчення, то суб'єктом протидії все-таки є підозрюваний. Але ситуація міняється, коли перешкоди слідству створює, наприклад, потерпіла особа, маючи на меті свої особисті протиправні цілі.

У кримінальному провадженні свої особисті інтереси має не лише підозрюваний (обвинувачений) та особи, які його підтримують (родичі, товариші, керівники за місцем роботи). Свої особисті цілі, які не завжди

збігаються із завданнями кримінального провадження, може мати й потерпіла особа і, щоб досягти їх, може вдаватися до протидії розслідуванню у встановленні певних обставин події, яка розслідується. З урахуванням цього видається доцільним під протидією розслідуванню розуміти умисні дії певних осіб, спрямовані на перешкоджання вирішенню завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України. Кримінальні провадження про зґвалтування належать саме до такої категорії, де протидія розслідуванню може проявлятися як з боку підозрюваного, так і з боку особи, яка має статус потерпілої [145].

Протидія розслідуванню з боку підозрюваного. З боку гвалтівника, який є незнайомим потерпілій особі, протидія розслідуванню може здійснюватися шляхом приховування зґвалтування (створення перешкод для звернення потерпілої до правоохоронних органів) або створенням перешкод у встановленні обставин злочину після відкриття кримінального провадження.

Приховування зґвалтування:

1) раптовий напад на обрану жертву і введення її в непритомний стан шляхом завдання ударів, стискування (перекриття) дихальних шляхів тощо (гвалтівник має на меті вчинення насильства при обставинах, які виключають запам'ятовування його зовнішності, а відтак його розшук та ідентифікацію);

2) знищення або маскування залишених слідів (слідчій практиці відомі випадки, коли злочинець посилав місце нападу біля непритомної жертви тютюном);

3) напад на обрану жертву із використанням засобів маскування зовнішності (маски, респіратора, капюшона тощо);

4) погроза розправою (вбивством, тілесними ушкодженнями), якщо потерпіла вирішить звернутися до правоохоронних органів із заявою про зґвалтування.

Створення перешкод у встановленні обставин зґвалтування після відкриття кримінального провадження:

1) зникнення з місця проживання (роботи) і переховування після звернення потерпілої особи до правоохоронних органів (наприклад, при появі відповідних публікацій у ЗМІ);

2) здійснення впливу на потерпілу особу шляхом погроз з метою спонукання її до відмови від звинувачення у зґвалтуванні;

3) здійснення впливу на свідків шляхом погроз або підкупу з метою спонукання їх до відмови від даних показань або до надання свідчень, які ставлять під сумнів достовірність відомостей, вже зібраних слідчим;

4) намагання вплинути на експерта, слідчого шляхом погроз або підкупу з метою спонукання їх до прийняття незаконних рішень у кримінальному провадженні.

Заходи протидії розслідуванню з боку гвалтівника, який є знайомим потерпілій особі, можуть дещо відрізняються від попередніх. Так, з метою *приховування зґвалтування* він може вдаватися до таких заходів:

- введення потерпілої особи перед зґвалтуванням до непритомного (безпорадного) стану за допомогою алкогольних напоїв, наркотиків чи сильнодіючих препаратів (гвалтівник розраховує, що потерпіла не зможе відтворити всі обставини здійсненого насильства);

- передача потерпілій певної суми грошей (в кишеню, у сумочку) або речей;

- залякування потерпілої поряд з погрозами фізичної розправи і погрозами розповсюдження серед спільних знайомих відомостей про «аморальну» поведінку.

Дії «знайомого» гвалтівника характеризуються тим, що він прагне обставити зґвалтування так, щоби зробити малоімовірним або безперспективним звернення потерпілої до правоохоронних органів. У літературі описано випадок зі слідчої практики, коли жінку було зґвалтовано у квартирі чоловіка, який запросив її пізно ввечері у гості випити кави. До кави було підмішано сильнодіючий препарат, який викликав втрату свідомості у жінки. До того вона прийшла рано-вранці від холоду, оскільки знаходилася на

старому дивані повністю оголеною в одній із кімнат квартири, в якій робився ремонт. Зрозумівши, що вона була зґвалтована, жінка виявила, що знаходиться у пустій квартирі одна без одягу. Лише у передпокої на вішалці висіла стара солдатська шинель і лежали ласти для підводного плавання. Потерпіла вирішила іти додому. Оскільки на вулиці було холодно (вранці спостерігалися приморозки), жінка вдягла шинель, наділа ласти і вийшла рано-вранці на вулицю, де намагалася зупинити супутний транспорт. Жінці пощастило, оскільки в цей час поверталася з чергового виїзду слідчо-оперативна група, яка і доставила її до райвідділу міліції. У райвідділі довго не могли повірити в пояснення обставин вчиненого насильства, але в кінцевому результаті було відкрито кримінальне провадження і проведено операцію щодо затримання підозрюваного [85, с. 56–62].

Потрібно зазначити, що особливістю протидії розслідуванню з боку знайомого потерпілій особі злочинця, є те, що він поряд із заходами, властивими «незнайомому» ґвалтівникові, може використовувати і й заходи, обумовлені наявністю у нього певних соціальних зв'язків з потерпілою особою. Після відкриття кримінального провадження про зґвалтування підозрюваним можуть використовуватися такі заходи протидії:

- заперечення статевого акту між ним і потерпілою особою;
- давання неправдивих показань про добровільність статевого акту та його обставини;
- здійснення впливу на потерпілу особу шляхом погроз з метою спонукання її до відмови від звинувачення у зґвалтуванні;
- здійснення впливу на свідків шляхом погроз або підкупу з метою спонукання їх до відмови від даних показань або до надання свідчень, які ставлять під сумнів достовірність відомостей, вже зібраних слідчим;
- розповсюдження відомостей, які компрометують потерпілу (аморальна поведінка, заняття проституцією тощо);

- намагання вплинути на експерта, слідчого шляхом погроз або підкупу з метою спонукання їх до прийняття незаконних рішень у кримінальному провадженні.

Потрібно підкреслити, що протидія з боку підозрюваних у зґвалтуванні може здійснюватися не лише особисто, але й з використанням «допомоги» родичів і друзів, або найнятих для цього людей (наприклад, погроз по телефону, вистежування і побиття, підпалу майна тощо). Тому під час досудового розслідування тактичне завдання щодо нейтралізації можливої протидії розслідуванню з боку підозрюваного повинно постійно бути в полі зору слідчого.

Протидія розслідуванню з боку потерпілої особи. Це особлива проблема досудового розслідування зґвалтувань, яка пов'язана зі специфікою сфери статевих стосунків людей. Статева поведінка чоловіка і жінки визначається соціальними умовами, в яких вони формувалися як особистості і сприймали правила сексуальної поведінки. І варіанти такої поведінки і обумовлені нею вчинки базуються на відповідних морально-етичних уявленнях конкретної людини. Як показує практика, нерідко зустрічаються випадки, коли жінки ініціюють відкриття кримінального провадження за неправдивою заявою, свідомо вводячи в оману орган досудового розслідування. На поширеність такого явища вказують дослідники проблематики розслідування злочинів у сфері статевої свободи і статевої недоторканості Кімберлі Ей Лонсвей, Джоанна Арчемб та Девід Лисак у статті, написаній на замовлення Дослідницького інституту американської прокуратури (American Prosecutors Research Institute) і призначеної для працівників прокуратури, які ведуть справи про сексуальне насильство. Автори відзначають, що в США проблема неправдивих заяв є, можливо, однією з найбільших серйозних перешкод у справі розслідування і успішного судового процесу у справах, порушених за заявою про сексуальне насильство, особливо у випадках, коли злочинець знайомий із жертвою [87].

Протидія правоохоронним органам полягає у тому, що під час слідства повідомляється вигадана або перекручена інформація про нібито зґвалтування, якого фактично не було. Така поведінка «потерпілої» може бути викликана прагненням скомпрометувати певну особу через помсту чи інші низькі спонукання, шантаж її з корисливою (вимагання грошей) або іншою метою. Наприклад, мотивом може бути несплата грошей за послуги сексуального характеру партнером. Може бути й прагнення виправдати себе перед близьким оточенням або членами сім'ї, якщо добровільний статевий зв'язок з певною особою став надбанням близьких людей (батьків, чоловіка). Нерідко жінки мстяться чоловікам за побої, образи, а іноді й за дії правомірного характеру. Наприклад, за повідомлення в правоохоронні органи про заняття проституцією або зберігання наркотичних засобів. Нерідко причиною наклепу є звичайні ревності чи образа.

У подібних випадках під час проведення розслідування з боку потерпілої здійснюється протидія кримінальному провадженню, зокрема у виконанні одного з його завдань – жоден невинуватий не повинен бути обвинувачений або засуджений, що може мати такі прояви:

- повідомлення неправдивої інформації потерпілою особою на допитах, відповідно до якої певна особа обвинувачується у зґвалтуванні;
- інсценування (створення несправжньої обстановки) місця зґвалтування;
- заподіяння потерпілою особою собі тілесних ушкоджень;
- умовляння (підкуп) свідків до давання неправдивих свідчень.

Як вже відзначалося, існує кілька обставин, які можуть вказувати на безпідставне обвинувачення в зґвалтуванні, що розцінюється як протидія органу досудового розслідування, і обумовлює необхідність вирішення специфічних тактичних завдань розслідування.

Негативні результати огляду зазначеного місця вчинення злочину. Відразу після отримання відомостей про зґвалтування місце події повинно бути ретельно оглянуте. Як правило, відшукуванню підлягають сліди боротьби і сліди, що вказують на здійснення статевого акту – кров, сперма, частини

нижньої білизни тощо. Якщо таких даних під час найретельнішого огляду виявити не вдалося, то це може бути ознакою неправдивих свідчень про нібито скоєне зґвалтування.

Негативні результати огляду речей потерпілої. Поряд з оглядом місця події обов'язково проводиться огляд особистих речей потерпілої з метою виявлення слідів статевого акту (сперми, крові), слідів їх контакту з речами, одягом гвалтівника, а також слідів перебування на зазначеному нею місці події. Якщо такі сліди відсутні, то це може вказувати на неправдивість обвинувачення у зґвалтуванні.

Негативні результати дослідження мікрочастинок на одязі потерпілої і зразків, вилучених з місця події. Їх дослідження здійснюється в межах криміналістичної чи судово-біологічної експертизи. Встановлення відсутності на одязі і взутті потерпілої однорідних з місцем події мікрочастинок може також вказувати на неправдивість показань потерпілої особи.

Суперечності в показаннях потерпілої особи. Встановлення на допитах потерпілої суперечностей щодо обставин зґвалтування (його місця і часу, способах дій насильника, його погроз тощо), неодноразової зміни показань у вказаних деталях може з великою ймовірністю вказувати на неправдивість показань потерпілої особи. Жінки, як правило, дуже добре запам'ятовують дрібні деталі статевих зносин, і наявність суперечностей в їх свідченнях, наданих в різний час, є досить вірогідною ознакою неправдивості. Особливо, якщо ці суперечності поєднуються з негативними результатами оглядів та медичного обстеження.

Негативні результати медичного обстеження потерпілої. Медичне обстеження потерпілої, яке проводиться в межах судово-медичної експертизи, є виключно важливим для перевірки позазначеної заяви про зґвалтування і наступних деталізованих показань. Наприклад, відсутність на тілі потерпілої тілесних ушкоджень, характерних для здійснення насильницького статевого акту (про який було заявлено на допиті), є типовою ознакою несумлінності потерпілої.

Відсутність свідків не лише самого зґвалтування, але й свідків, які б могли підтвердити обставини, що передували зґвалтуванню, а також тих, що настали після його вчинення. Як правило, після зґвалтування потерпілі звертаються про допомогу, зокрема до близьких людей (подруг, родичів), або розповідають їм про здійснене щодо них насильство. Відсутність же таких людей може вказувати на нещирість потерпілої та її намагання ввести слідство в оману для досягнення якихось своїх неправомірних цілей.

Наявність відомостей про негативні риси та поведінку потерпілої. Такими відомостями можуть бути дані про статеве розпутство, зловживання алкоголем поєднане з неодноразовими намаганнями шантажу окремих представників чоловічої статі, які проявили необережність у своїх інтимних контактах. Отримання таких відомостей саме по собі не може розглядатися як підстава для недовіри до потерпілої. Але разом з іншими даними вони можуть розглядатися як підстава для припущення про можливість протидії у кримінальних провадженнях зазначеної категорії. Тут дуже важливо проаналізувати міжособистісні відносини жертви з її оточенням і підозрюваним, з'ясувати причини звернення до правоохоронних органів.

При вирішенні завдань, які впливають з наведених обставин, слідчому потрібно перевіряти ймовірність протидії з боку потерпілої, перевіряючи, по суті версію про неправдивість заяви про зґвалтування. Тобто вирішення проблеми протидії при розслідуванні зґвалтувань полягає у ретельному дослідженні й перевірці заявлених позицій з боку потерпілої і підозрюваного (версій потерпілої і підозрюваного). Ці версії можуть стосуватися місця і часу передбачуваного злочину, характеру конкретних дій з того чи іншого боку та інших конкретних обставин події.

Зокрема, важливе значення має висунення і перевірка версій, що стосуються суб'єктивної сторони в діях заявниці (заявника) та підозрюваного, а саме:

- чи усвідомлювалися можливі наслідки зустрічі наодинці з підозрюваним у певному місці (пізно ввечері у безлюдному місці, у квартирі при вживанні алкоголю тощо);
- чи можна було передбачити домагання з його боку у цих конкретних умовах;
- чи міг підозрюваний у цих умовах адекватно сприймати і оцінювати справжні наміри партнера (партнерки);
- чи робилися практичні кроки, щоб уникнути або реально припинити спроби до статевого зближення;
- чи усвідомлював підозрюваний, що своїми діями грубо зневажає волю потерпілої, здійснює їх насильно.

Як зазначалося, у слідчій практиці факти обмови у згвалтуванні зустрічаються нерідко і можуть розглядатися як одна з форм протидії у кримінальному провадженні. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є встановлення можливих мотивів обмови. Як показує слідчо-судова практика такими мотивами бувають:

- вплив батьків і родичів, що характерно для випадків, коли уявна жертва порівняно молода, живе на утриманні батьків і перебуває під їх сильним впливом;
- загострення відносин заявниці зі співмешканцем з огляду на такі причини як відмова від вступу в шлюб, зрада, образа, ревності тощо;
- побоювання жінки (чоловіка) засудження з боку близьких оточуючих осіб за позашлюбний зв'язок;
- прямий шантаж з метою змусити уявного насильника до сплати грошей і здійснення інших дій на користь заявника.

Перш за все, з'ясувати ці обставини можна під час детального допиту потерпілої та підозрюваного з наступною ретельною перевіркою отриманих показань іншими джерелами доказів. Тому встановлення і затримання підозрюваного в найкоротший термін з моменту відкриття кримінального провадження є одним із головних завдань початкового етапу розслідування.

Висновки до розділу 2

Кримінальні провадження про зґвалтування мають низку особливостей, які суттєво впливають на формування методичних положень розслідування цих злочинів і вимагають вирішення певних тактичних завдань. Перш за все, чинним КПК України передбачено, що кримінальні провадження цієї категорії (ч. 1 ст. 152 КК України) за загальним правилом можуть бути розпочаті лише на підставі заяви потерпілої особи, відомості з якої вносяться до ЄРДР і повинні бути достовірними. Але зґвалтування є злочином у сфері сексуальних відносин, де статеве поведінка як жінки, так і чоловіка визначається багатьма специфічними чинниками, що вимагає попередньої перевірки, до якої доцільно віднести: 1) отримання детального пояснення від особи-заявника про обставини вчиненого насильства; 2) огляд місця події; 3) отримання пояснень (опитування) від очевидців певних подій, що передували, супроводжували або настали після зґвалтування. Зважаючи на тривалість цих заходів передбачений термін (24 год.), часто є недостатнім, але це не є перешкодою для початку досудового розслідування.

Оскільки методика розслідування зґвалтувань має ситуаційний характер, доцільним є виділення типових ситуацій за ключовою ознакою – існування чи відсутності певних соціальних відносин між підозрюваним і потерпілою особою (корелюється із запропонованою криміналістичною класифікацією цих злочинів):

1) досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування незнайомою потерпілій особою;

2) досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування знайомою потерпілій особою.

Щодо наведених типових слідчих ситуацій доцільним є проведення комплексів слідчо-розшукових дій – ТО «Розшук та ідентифікація гвалтівника», «Ознаки насильницького статевого акту у потерпілої», «Ознаки

статевого акту у підозрюваного», «Характер стосунків потерпілої і підозрюваного».

Суттєвим елементом розслідування зґвалтувань є використання версій, які дозволяють уникнути юридичних помилок. Особливо проблемною є ситуація, коли гвалтівник є знайомим потерпілій особі. Тому доцільним є вже при відкритті кримінального провадження за ознаками зґвалтування виходити з двох загальних версій, які передбачають два можливих варіанти пояснення подання заяви до правоохоронних органів про сексуальне насильство: 1) зґвалтування мало місце (заява потерпілої особи відповідає дійсності); 2) зґвалтування не було (заява є неправдивою).

Проблема неправдивих заяв про зґвалтування значною мірою обумовлена існуванням у суспільстві певних стереотипів, що суттєво впливає на діяльність правоохоронних органів. Перевірка неправдивості заяви про зґвалтування повинна здійснюватися особливо тактовно – здійснювати будь-які дії за підозрою у сфабрикованості заяви про зґвалтування можна лише в тому випадку, коли цю підозру викликано ґрунтовними доказами. Будь-яка спроба поставити під сумнів обґрунтованість заяви про зґвалтування для реальної жертви може стати важким ударом, що напевно знищить довірчі відносини, які повинні існувати між слідчим і потерпілою особою для успішного розслідування.

Окремою проблемою у розслідуванні зґвалтувань є проблема своєчасного виявлення і подолання протидії розслідуванню. З боку гвалтівника, який є незнайомим потерпілій особі, протидія може здійснюватися шляхом приховування зґвалтування (створення перешкод для звернення потерпілої до правоохоронних органів) або створенням перешкод у встановленні обставин злочину після відкриття кримінального провадження (зникнення з місця проживання і переховування, намагання вплинути на потерпілу і свідків та ін.). Заходи протидії розслідуванню з боку гвалтівника, який є знайомим потерпілій особі, дещо відрізняються – він використовує заходи, обумовлені наявністю у нього певних соціальних зв'язків з потерпілою.

«Знайомий» злочинець прагне обставити зґвалтування так, щоби зробити малоймовірним або безперспективним звернення потерпілої до правоохоронних органів (введення потерпілої до безпорадного стану за допомогою алкогольних напоїв, наркотиків чи сильнодіючих препаратів; залякування потерпілої погрозами розповсюдження серед спільних знайомих відомостей про її «аморальну» поведінку; посилення на добровільність статевих відносин та ін.).

З боку потерпілих протидія розслідуванню має місце у випадках, коли вони ініціюють відкриття кримінального провадження за неправдивою заявою, свідомо вводячи в оману орган досудового розслідування. Протидія полягає у тому, що під час слідства повідомляється вигадана або перекручена інформація про нібито зґвалтування, якого фактично не було. Така поведінка «потерпілої» може бути викликана прагненням скомпрометувати певну особу через помсту чи інші низькі спонукання, шантаж її з корисливою або іншою метою (повідомлення неправдивої інформації про обставини статевих зносин, інсценування місця зґвалтування, заподіяння потерпілою особою собі тілесних ушкоджень та ін.).

Для подолання протидії розслідуванню важливо вчасно виявити її ознаки і залежно від її характеру вжити відповідних заходів. Загальним правилом у цій справі є постійне керування двома загальними типовими версіями, які впливають з повідомлення про зґвалтування та виявлені під час розслідування обставини: 1) зґвалтування або інше сексуальне насильство було вчинено; 2) зґвалтування не було. У межах цих загальних версій повинні висуватися і перевірятися окремі версії, що стосуються обставин здійснення сексуальних дій, їх усвідомлення потерпілою особою і підозрюваним.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ

Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні згвалтувань обумовлені специфікою механізму їхнього вчинення, в якому проявляється, з одного боку, задоволення природних сексуальних потреб людини (біологічний аспект), з іншого – порушення суспільних правил сексуальної поведінки (соціологічний аспект). Названі фактори впливають як на утворення слідів згвалтування, так і на поведінку учасників кримінального провадження при проведенні слідчих дій.

3.1. Особливості проведення огляду

Згвалтування, як і кожен злочин при його вчиненні, вносить певні зміни в оточуючу обстановку та залишає сліди на окремих предметах. Однією зі слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення матеріальних слідів злочину, є огляд. У частині 1 ст. 237 КПК України вказується, що з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Фактичними підставами для проведення огляду є наявність достатніх даних вважати, що на конкретному місці (приміщенні) чи окремому об'єкті можуть бути виявлені відповідні сліди злочину чи встановлені інші обставини, які мають значення для кримінального провадження. Такі підстави, як правило, містяться у заяві (повідомленні) про згвалтування.

Залежно від об'єкта в криміналістиці розрізняють огляди місця події, речових доказів, тіла людини (освідування) [76].

Огляд місця події. Огляд місця події традиційно розглядається як невідкладна слідча (розшукова) дія, що спрямована на встановлення, фіксацію і

дослідження обстановки місця, де розгорталася подія кримінального правопорушення, залишених слідів та інших фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження [109, с. 333; 112, с. 278; 110, с. 253]. Як правило, для забезпечення невідкладності огляду місця події він проводиться черговою слідчо-оперативною групою (СОГ).

У КПК України не надається визначення поняття місця події, але зазначається, що його огляд може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214). Місцем події виступає ділянка місцевості чи приміщення, де були виявлені певні об'єкти, що містять ознаки (сліди) злочину. Таким чином огляд місця події включає в себе не лише огляд певного місця, але й усіх об'єктів, які там перебувають (речі, документи, труп) і мають значення для кримінального провадження. Характерною особливістю такого огляду, що визначає його унікальність, є те що, як зазначав професор В.П. Колмаков [95, с. 52–53], слідчий за допомогою власних органів чуття безпосередньо сприймає інформацію про наслідки кримінального правопорушення, що настали на місці його вчинення (готування, приховування). Саме безпосереднє сприйняття слідчим обстановки на місці події, окремих її об'єктів не лише дозволяє виявити та вилучити відповідні сліди як джерела доказів, але і тут же змодельовати подію кримінального правопорушення і попередньо встановити характерні ознаки особи злочинця та сформувати орієнтовний його соціально-психологічний портрет [5].

Що стосується особливостей огляду місця події у кримінальних провадженнях про зґвалтування, то вони визначаються механізмом вчинення цього злочину і, зокрема, механізмом утворення слідів, які використовуються як джерела доказів. Важливою у цьому плані є й та обставина, що огляд місця зґвалтування доцільно проводити відразу після подання заяви (повідомлення) про вчинене насильство до моменту внесення цих відомостей до ЄРДР. Обумовлюється це не лише прагненням виявити і зафіксувати сліди, які можуть швидко зникнути або бути знищеними, але й метою перевірки

достовірності позазначеної заяви про злочин. Адже реально існує проблема неправдивих заяв про сексуальне насильство, наукове дослідження якої виявляється досить складним. Так, за даними американських дослідників Кімберлі Ей Лонсвей (Kimberly A. Lonsway), Джоанни Арчембо (Joanne Archambault), Девіда Лисака (David Lisak) оцінка відсотка неправдивих заяв зводиться до діапазону 2–8 %, хоча серед працівників поліції й прокуратури, які проводять розслідування справ про сексуальне насильство, є й інші міркування [168, с.3]. У будь-якому випадку, в практичному аспекті, при отриманні відповідної заяви огляд місця події за участі потерпілої особи (заявника) є досить важливим засобом встановлення достовірності повідомлення про злочин і виявлення його слідів.

При згвалтуванні місце події значною мірою визначається, як вже підкреслювалося, фактором наявності чи відсутності соціального зв'язку (знайомства) між злочинцем і жертвою. Так, при відсутності такого зв'язку місцем події, як правило, є відкрита місцевість (певна ділянка), а злочин вчиняється шляхом підстерігання або переслідування з наступним нападом та здійсненням сексуального насильства. При наявності знайомства злочин вчиняється, зазвичай, у приміщенні (досить часто приналежному підозрюваній особі), куди потерпіла особа заманюється з використанням існуючого знайомства і довіри. Ця обставина суттєво впливає на проведення огляду місця події.

Огляд ділянки місцевості, де за повідомленням особи-заявника відбувся напад і згвалтування незнайомою особою, проводиться за загальними правилами виїзду чергової СОГ на місце події. Іноді буває так, що потерпіла не може точно вказати місцезнаходження зазначеної ділянки – в цьому випадку потрібні аналітичні пошукові дії, які включають опитування потерпілої про ознаки ділянки місцевості, визначення її місцезнаходження на мапі та виїзд на ймовірне місце за участю потерпілої. При остаточному визначенні місця події проводиться його огляд, при якому вирішуються такі завдання:

- встановлюється факт орієнтування потерпілої в обстановці місця події відповідно до попередньо заявлених обставин вчиненого сексуального насильства;

- встановлюється місце нападу, а також місце очікування (підстерігання) злочинцем потерпілої та шлях її переслідування (якщо воно було);

- встановлюються ознаки обстановки, які відповідають характеру події, наприклад, сліди боротьби (зім'ята трава, порушення поверхового шару ґрунту, зламані кущі тощо);

- виявляються сліди¹ злочинця і потерпілої особи, що вказують на їх перебування там разом (сліди взуття, загублені предмети тощо);

- виявляються сліди злочинця на місці очікування жертви (сліди взуття, транспортних засобів, недопалки сигарет, залишки їжі, обгортки від цукерок, залишки насіння тощо);

- виявляються речі зі слідами біологічного походження, що вказують на ознаки сексуального насильства (крові, сперми);

- визначаються сліди (мікрочастинки), які могли залишитися на одязі і взутті злочинця в результаті його знаходження на даному місці;

- відбираються зразки ґрунту і рослинності, мікрочастинки яких могли залишитися на одязі і взутті злочинця;

- встановлюється ймовірна можливість бачити подію або чути її кимось із людей (наприклад, якщо потерпіла кричала і кликала на допомогу) з урахуванням часу, особливостей зазначеного місця та прилеглої території;

- встановлюється ймовірність знаходження поблизу місця події камер відеоспостереження і потрапляння в їх поле зору події злочину.

Виявлені сліди фіксуються, вилучаються і пакуються за загальними правилами. Зокрема, з об'ємних слідів на ґрунті виготовляються гіпсові чи силіконові зліпки. Оскільки під час огляду місця події у справах про зґвалтування виконується завдання щодо виявлення, фіксації і вилучення слідів

¹ *Примітка:* поняттям «виявлення слідів» позначено весь комплекс дій щодо виявлення, фіксації, попереднього дослідження і вилучення слідів.

біологічного походження у рідкому чи сирому стані (крові, сперми), то необхідно забезпечити наявність відповідних засобів їх вилучення (бинта, тампонів) і пакування (пакетів). Для можливості використання таких слідів, як джерел доказів, необхідно не лише їх виявити і зафіксувати, але й зберегти криміналістично значущу інформацію неспотвореною чи зіпсованою на всіх етапах роботи з речовими доказами, зокрема для експертного дослідження. Вилученню і пакуванню біологічних слідів варто приділяти не меншу увагу, ніж їх виявленню. Для цього необхідно суворо дотримуватися правил, що гарантують збереження слідів у тому вигляді, в якому вони були виявлені. Предмети зі слідами рідкої крові і сперми вилучаються у натуральному вигляді, якщо це неможливо – зазначені сліди вилучаються на бинт чи тампон, які перед пакуванням повинні бути висушені при кімнатній температурі (для уникнення можливого гниття при зберіганні до проведення експертизи). Як пакувальний матеріал для таких об'єктів слід використовувати щільні паперові конверти (але не поліетиленові). Усі ці чинники суттєво впливають на подальше експертне дослідження, особливо у випадку ідентифікації особи методом ДНК-аналізу [217, с. 18–20; 151, с. 19; 136, с. 103–110].

Як зазначає Є.Д. Лук'янчиков, у процесі огляду місця події – ділянки місцевості, потрібно звертати увагу на можливість утворення на одязі, взутті і тілі гвалтівника нашарувань ґрунтових забруднень і рослинних частинок. У зв'язку з цим потрібно з місця події взяти відповідні зразки для експертних досліджень [131, с. 69].

Для полегшення вирішення завдання відшукування залишених слідів злочину в криміналістичній літературі рекомендується використовувати такий тактичний прийом огляду як уявне моделювання події, що розслідується [159, с. 16–17; 239, с. 148]. Відтворення подумки механізму вчинення зґвалтування на місці його вчинення дозволяє не лише пояснити появу певних уже виявлених слідів, але й встановити місцезнаходження інших ще не виявлених слідів злочину.

Виходячи із перерахованих завдань зазначеного різновиду огляду, визначенню та обстеженню повинні піддаватися три фрагменти певної ділянки місцевості:

- 1) місце, де було вчинено напад і дії сексуального характеру;
- 2) місце, де злочинець очікував (підстерігав) жертву;
- 3) шлях (маршрут), яким злочинець рухався, переслідуючи жертву.

Названі фрагменти місця події визначаються на основі розповіді потерпілої, яка присутня при проведенні огляду, та використання аналітичних прийомів, виходячи з характеру події та особливостей місцевості. Відповідно до ч. 4 ст. 237 КПК України заяви (повідомлення) потерпілої особи в присутності якої проводиться огляд, підлягають занесенню до протоколу огляду.

Типовими слідами, придатними для ідентифікації, що виявляються і вилучаються при огляді такого місця події як ділянка місцевості, є такі:

- об'ємні сліди взуття злочинця і потерпілої на вологому ґрунті, сліди-відбитки кистей рук, колін та інших частин тіла;
- речі потерпілої (частини верхнього одягу і білизни, гудзики, сумочка та її вміст тощо);
- речі гвалтівника (частини одягу, гудзики, кашкет тощо);
- речі, що злочинець використовував як засіб для вчинення насильницьких дій (ніж, кастет, шматок арматури, мотузка, дріт тощо).

Названі сліди (речові докази) використовуються для встановлення особистісних рис підозрюваного, організації його розшуку, затримання та ідентифікації. Потрібно зазначити, що на виявлених предметах можуть залишитися й сліди рук гвалтівника, які значно полегшують вирішення такого завдання.

Але потрібно зазначити, що результативність огляду такого місця події як ділянка місцевості значною мірою залежить від часу, який пройшов з моменту вчинення зґвалтування. Буває так, що потерпіла особа звертається у правоохоронні органи через кілька днів, що суттєво ускладнює проведення

огляду оскільки обстановка місця події може бути суттєво змінена сторонніми людьми, а сліди – пошкоджені або навіть знищені умисно чи з необережності або в силу природних факторів (вітер, дощ, сніг). Але все одно відмовлятися від проведення огляду місця події навіть у такій ситуації через значний проміжок часу не допустимо.

В окремих випадках гвалтівник заволодіває речами потерпілої (грошима, мобільним телефоном, косметичними засобами тощо). У такому випадку виявлення цих речей у підозрюваного є доказом сукупності вчинених ним злочинів (зґвалтування і пограбування). Наприклад, у справі з обвинувачення гр-на О. було встановлено, що він, окрім нападу і зґвалтування гр-ки В. після вчинення насильницького статевого акту вийняв з кишені її куртки мобільний телефон марки «Нокія–1280», після чого зник з місця події. Під час досудового розслідування мобільний телефон зазначеної марки було виявлено у гр-ки П., яка пояснила, що купила телефон у О., який сказав їй, що то його власний телефон (телефон був виданий органу досудового розслідування). Зазначений речовий доказ зіграв важливу роль не лише у доказуванні пограбування, але й у викритті О. у зґвалтуванні, який не визнавав свою вину ні під час досудового розслідування, ні в судовому провадженні [201].

Після проведення огляду місця події – ділянки місцевості черговим слідчим відомості про вчинення зґвалтування вносяться до ЄРДР і розпочинається досудове розслідування. Первинний матеріал, як правило, включає у себе заяву і пояснення потерпілої особи, протокол огляду місця події, пояснення встановлених свідків.

Огляд приміщення проводиться, як правило, у кримінальних провадженнях про зґвалтування, вчинене знайомою потерпілій особою. Це обумовлено тим, що зловмисник, будучи пов'язаним з потерпілою особою родинними, шлюбними, сусідськими чи подружніми стосунками, вчиняє сексуальне насильство за місцем проживання потерпілої, або спільних знайомих, або безпосередньо у своєму житлі, попередньо заманивши туди жертву.

При прийнятті рішення щодо проведення огляду приміщення, де за заявою потерпілої особи відбулося зґвалтування, потрібно визначити статус цього приміщення. Це потрібно для того, щоб окрім фактичних підстав отримати також і правові підстави для його огляду. Під правовими підставами проведення огляду, розуміється сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом умов, що надають слідчому право проводити цю слідчу дію з метою одержання інформації, що має значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні [76, с. 374]. Тут потрібно керуватися ст. 233 КПК України, відповідно до якої ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків, пов'язаних з урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

Практика свідчить, що приміщення може стати місцем події зґвалтування у таких варіантах: приміщення належить потерпілій особі; приміщення належить знайомій потерпілої особи (наприклад подрузі, у якої відбувалася вечірка); приміщення належить підозрюваному. Розглянемо детальніше особливості огляду таких приміщень.

У випадку, коли місцем події є житло потерпілої особи, огляд проводиться відразу після подання заяви за згодою цієї особи і в її присутності. Як показує практика, такі випадки не є рідкістю. Наприклад, у с. Давидівка Новосанжарського району Полтавської області мешканець цього села П. після святкування Нового року прийшов до будинку своєї сусідки Ф. Скориставшись тим, що жінка була вдома одна, П. запропонував їй вступити з ним у статеві зносини, на що отримав відмову. Але П., використавши фізичну силу (завдав удари кулаками рук у ділянку обличчя та тулубу, утримував за горло), повалив Ф. на ліжко і, долаючи опір потерпілої, скоїв насильницький статевий акт природним способом [204].

Огляд такого місця події (житла потерпілої) проводиться з метою виявлення і вилучення речових доказів, які вказують на факт вчинення в приміщенні насильницького статевого акту конкретною особою, на яку вказує потерпіла. У першу чергу, це сліди сперми, крові, вагінального вмісту, пошкоджені предмети жіночої білизни тощо. Такі сліди можуть бути виявлені на поверхні, де вчинялися насильницькі статеві зносини, а також на хустках, рушниках і тому подібних речах. Так, у наведеному прикладі при огляді кімнати будинку Ф., де за її заявою відбулося зґвалтування, були виявлені і вилучені:

- простирадло синього кольору з плямами сірого кольору;
- підодіяльник білого кольору з плямами;
- ковдра рожевого кольору;
- два рушники і ганчірка з плямами;
- дві хустки (у клітину та темно-синя з квітами);
- дві хустки (фіолетового та білого кольору з квітами);
- три рушники (два рожевих махрових та один білий «вафельний»);
- пошкоджені жіночі панчохи, майка і носки;
- віконні штори;
- пошкоджена жіноча сукня;
- три жіночі кофти (сірого, темно-зеленого та сіро-зеленого кольору);
- светр фіолетового кольору;
- штани-джинси темно-синього кольору;
- спортивні штани темно-синього кольору зі смужками з написом «Sports»;
- труси блакитно-білого кольору;
- кросівки чорного кольору з білими смужками [204].

Потрібно відзначити, що при огляді приміщення, яке належить потерпілій особі, вилучаються як речі обстановки цього приміщення (простирадла, підодіяльник, штори, рушники), які несуть на собі сліди злочину, так і верхній одяг та білизна потерпілої, які були на ній у момент вчинення

згвалтування. Слід звернути увагу на те, що окрім зазначених речей у приміщенні можуть бути виявлені такі сліди перебування підозрюваного як сліди рук, взуття, приналежні йому речі. Але вони не мають того значення, якого вони набувають при огляді ділянки місцевості, де було здійснено напад незнайомою потерпілій особою, і використовуються для розшуку та ідентифікації гвалтівника. Тут вони мають дещо обмежене значення в доказуванні, оскільки знайомий гвалтівник міг перебувати в приміщенні раніше (до злочину) і залишити там свої сліди.

У випадку, коли місцем згвалтування є житло, приналежне подрузі потерпілої особи, його огляд може бути проведений за згодою цієї подруги (чи іншої знайомої особи, яка є власником цього приміщення). Але, оскільки повної впевненості у цьому бути не може на момент подання заяви про згвалтування, скоріше всього, це можна буде зробити після внесення відомостей про згвалтування до ЄРДР. У такому випадку слідчому потрібно в порядку ст. 159–160 КПК України отримати тимчасовий доступ до речей і документів, для чого потрібно звернутися до слідчого судді із відповідним клопотанням, погодженим з прокурором. І лише на підставі ухвали слідчого судді чи суду слідчий вправі провести огляд приміщення, приналежного третій особі, де було вчинено згвалтування. Особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі (ч. 1 ст. 165 КПК України).

Однак у справах про згвалтування в деяких випадках місце події є досить складною системою ділянок місцевості і приміщень. Наприклад, напад починається на ділянці місцевості, а потім потерпілу із застосуванням насильства приводять до підвалу, хліва, чи в інше приміщення, де вступають з нею в насильницькі статеві зносини. Тому повинні враховуватися пояснення потерпілої про те, де вона зустрілася із суб'єктом злочину, яким шляхом вони рухалися до місця безпосереднього посягання, де було скоєно напад. Для більш

чіткого визначення зазначених місць потрібна участь потерпілої в огляді такого складного місця події. З цих вузлових точок і повинно починатися детальне дослідження обставин зґвалтування.

У випадку, коли місцем події (зґвалтування) є житло або інше володіння (наприклад, гараж), приналежне підозрюваному, його обстеження можливе лише в режимі обшуку в порядку ст. 234 КПК України.

Огляд речових доказів. Огляд речових доказів є складовою частиною огляду місця події, але він може бути і самостійною слідчо-розшуковою дією. Відповідно до ч. 2 ст. 60 КПК України особа-заявник має право подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи, які підлягають оглядові.

У кримінальних провадженнях зазначеної категорії такий огляд є можливим стосовно окремих речей або документів, які утримують на собі певні сліди зґвалтування і можуть бути використані як джерела доказів відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України. Зазначені речі чи документи можуть потрапити в кримінальне провадження й у результаті затримання підозрюваного і вилучення у нього одягу і речей потерпілої особи або його власних одягу і речей.

Огляд одягу і взуття потерпілої і підозрюваного проводиться з метою виявлення на ньому ознак, які можуть вказувати на вчинення зґвалтування (пошкодження, сліди біологічного походження) або знаходження особи в певному місці (наявність частинок ґрунту, рослинності тощо). Поряд з цим, оглядом фіксується факт визнання одягу і взуття речовими доказами, а також їх індивідуальні ознаки, що є важливим в плані подальшого їх направлення на експертне дослідження [219].

Залежно від обставин вчиненого зґвалтування оглядові піддається верхній одяг і взуття, а також білизна потерпілої особи і підозрюваного, які за попереднім припущенням контактували між собою і стали носіями криміналістично значущої інформації. У протоколі огляду фіксуються індивідуальні ознаки цих предметів одягу, сліди пошкодження та можливі нашарування речовин, сліди просочування рідинами, плями тощо. Зокрема,

вказується місцезнаходження пошкодження на одязі, описується його характер та всі елементи, що його характеризують. До них відносяться форма і розмір пошкоджень, характер їх країв, стан крайових ниток на тканинних матеріалах, наявність дефектів тканини і сторонніх нашарувань навколо пошкодження та в його глибині, взаємне розташування пошкоджень [219, с. 41]. Після цього одяг просушується і пакується так, щоби збереглися виявлені при огляді ознаки і сліди (використовуються великі аркуші паперу, пакети, картонні ящики тощо).

Огляд інших предметів. У випадку, якщо гвалтівник у процесі вчинення злочину або після нього контактував з окремими речами потерпілої (наприклад, брав у руки сумочку, косметичку, гаманець, мобільний телефон), вони піддаються окремому огляду. Метою такого огляду є виявлення слідів рук для подальшого їх використання для ідентифікації злочинця. Оглядаються такі речі і після їх виявлення у підозрюваного після його затримання (якщо він заволодів ними) для подальшого пред'явлення для впізнання потерпілій.

Освідування особи. Освідування особи є окремою слідчою дією, хоча за своєю сутністю це все-таки різновид огляду, об'єктом якого є тіло живої людини. Але освідування порівняно з іншими видами огляду має низку особливостей, які, на наш погляд, особливо рельєфно проявляються при розслідуванні зґвалтувань.

Відповідно до ст. 241 КПК України слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Таким чином, рішення про освідування особи приймається виключно прокурором, а відтак, слідчому потрібно готувати відповідне звернення до прокурора та залучати до його проведення в разі необхідності спеціаліста-медика. Порядок проведення встановлено такий – перед початком освідування особі, яка підлягає освідуванню, пред'являється

постанова прокурора, після чого особі пропонується добровільно пройти освідчування, а в разі її відмови освідчування проводиться примусово. Освідчування, яке супроводжується оголенням освідчуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідчується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутніми при освідчуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідчуванню. Не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. Фіксація результатів освідчування здійснюється за загальними правилами, у тому числі з використанням технічних засобів (фотографування, відеозапису чи ін.). Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідчуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що освідчування особи має особливий правовий режим (проводиться лише за постановою прокурора) і вимагає у справах про зґвалтування ретельної підготовки, а відтак, і значного часу. Підготовка включає в себе (окрім готування клопотання до прокурора):

- визначення місця проведення освідчування, зручного (оптимального) для оголення особи;
- визначення і запрошення спеціаліста-медика (судово-медичного експерта або лікаря) для участі в освідчуванні;
- залучення інспектора-криміналіста однієї статі з особою, яка піддається освідчуванню, який буде застосовувати технічні засоби фіксації;
- визначення і запрошення двох незаінтересованих осіб (понятих), однієї статі з особою, яка піддається освідчуванню;
- вироблення порядку проведення освідчування з урахуванням того, що при освідчуванні жінки-потерпілої слідчий-чоловік не вправі бути присутнім при освідчуванні;
- доведення до учасників освідчування порядку його проведення та їх обов'язків (проведення інструктажу).

Потрібно звернути увагу на те, що у кримінальних провадженнях про зґвалтування може виникати необхідність у проведенні освідування як потерпілої особи, так і підозрюваного.

Освідування потерпілої особи. Потрібно враховувати, що у справах про зґвалтування стосовно потерпілої особи завжди призначається судово-медична експертиза, вона є обов'язковою. Тому, на наш погляд, немає сенсу проводити освідування потерпілої, оскільки тут, зазвичай, немає мети виявлення особливих прикмет, а сліди зґвалтування (вчинення насильницьких статевих зносин) на тілі потерпілої мають біологічну (медичну) природу і повністю належать до компетенції судово-медичної експертизи. Тому не можна погодитися з Л.В. Дмитрієвою, яка вважає, що під час розслідування зґвалтування, вчиненого неповнолітніми, може проводитися освідування як потерпілої особи, так і підозрюваного для встановлення наявності або відсутності слідів зґвалтування – тілесних ушкоджень, характерних для зґвалтування або отриманих в результаті спротиву [65, с. 133]. Видається, що відразу після огляду місця події і початку досудового розслідування та огляду речових доказів потрібно призначати судово-медичну експертизу, під час якої буде проведено обстеження і дослідження тіла потерпілої та виявлених слідів для відповіді на запитання, визначені слідчим.

У зв'язку з цим некоректним є і твердження, що проведення освідування потерпілої в окремих випадках допомагає встановити підстави для проведення огляду місця події [65, с. 136], оскільки освідування можливе лише після внесення відомостей про зґвалтування до ЄРДР у той час, коли огляд місця події, як правило, проводиться до цього моменту.

Зважаючи на те, що у справах про зґвалтування завдання, що вирішуються за допомогою освідування, перекриваються обов'язковою судово-медичною експертизою потерпілої, та, враховуючи досить високу трудомісткість освідування для слідчого, доцільним є визначення конкретних ситуацій, коли ця слідча (розшукова) дія дійсно потрібна. На наш погляд, така ситуація складається у випадку, коли потрібно у потерпілої вилучити зразки

для експертиз. Це передбачено ст. 245 КПК України «Отримання зразків для експертизи», в якій, зокрема, зазначається, що відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 цього Кодексу «Освідування особи».

Біологічні зразки у кримінальних провадженнях зазначеної категорії мають ключове значення для призначення судово-медичної експертизи [50, с. 99–107] для вирішення низки питань у справі доказування зґвалтування (ідентифікація підозрюваного, встановлення факту вчинення насильницьких статевих зносин). Такими зразками можуть бути зразки крові потерпілої, слини, волосся, вагінальних виділень (у вагінальних виділеннях можуть бути сліди сперми гвалтівника). Безпосереднє вилучення біологічних зразків у потерпілої особи здійснюється залученим судово-медичним експертом у межах освідування цієї особи, який керується правилами проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях бюро судово-медичної експертизи [165]. Організація ж освідування потерпілої особи цілком покладається на слідчого, який її готує та забезпечує вказаними вище заходами. Але потрібно зазначити, що у судово-медичній літературі отримання біологічних зразків, зокрема, крові, сперми та інших виділень людини у справах про статеві злочини розглядається виключно в ракурсі проведення судово-медичної експертизи. Це, на наш погляд, є цілком логічним з урахуванням необхідних умов, та наявності необхідних засобів та обладнання. Наприклад, М.М. Тагаєв зазначає, що сперма може бути виявлена судово-медичним експертом у піхві, на животі, між молочними залозами, в пахвових впадинах, на лобку, на внутрішній поверхні стегон потерпілої особи. Для її вилучення і отримання у такий спосіб зразків для експертного дослідження експерт використовує тампони, якими потім здійснюються мазки на предметному склі, що висушуються при кімнатній температурі [218, с. 1217].

Окрім отримання суто біологічних зразків для експертизи освідування потерпілої може проводитися з метою вилучення так званого піднігтьового вмісту, який може утримувати у собі як мікрочастинки одягу гвалтівника, так і

мікрочастинки епітелію його шкіри (у випадку чинення опору потерпілою особою), а також частинки крові, сперми, волосся. Відтак, піднігтьовий вміст може слугувати об'єктом як судово-медичних досліджень, так і криміналістичних експертиз.

Освідування підозрюваного. Стосовно підозрюваного проведення освідування у кримінальних провадженнях про зґвалтування також є проблематичним. Адже для встановлення у нього на тілі слідів біологічного походження, які є ознаками здійснення насильницьких статевих зносин з потерпілою особою, також потрібне судово-медичне дослідження (експертиза) і не має, на наш погляд, ніякого сенсу витрачати час на підготовку і проведення освідування. Це положення базується на тому, що судово-медичні дослідження потерпілої і підозрюваного є однотипними і взаємно пов'язаними.

Але освідування підозрюваного може мати сенс, коли потерпіла звертається до правоохоронних органів із заявою про зґвалтування через значний час після цієї події. Це ситуація, коли цей час наслише значний, що сліди статевого акту напевно вже не існують, а тілесні ушкодження в результаті спротиву потерпілої вже загоїлися. Метою ж освідування підозрюваного в такому випадку може бути виявлення у нього на тілі в певних місцях ознак загоювання ран (рубець), про які заявляє потерпіла особа. Таке освідування доцільно проводити за участі судово-медичного експерта або лікаря.

Інший випадок, коли може бути доцільним проведення освідування підозрюваного, – коли зґвалтування вчинено незнайомою потерпілій особою, яка була розшукана поліцією за прикметами зовнішності. Перед тим, як пред'явити запідозрену особу для впізнання потерпілій, слідчий може визнати необхідним спочатку провести освідування з метою виявлення на його тілі особливих прикмет, а можливо і слідів з місця події (частинок ґрунту, рослин тощо). Освідування підозрюваного можливе і при потребі вилучення у нього піднігтьового вмісту, який може утримувати у собі як мікрочастинки одягу

потерпілої і мікрочастинки з місця події (частинки ґрунту, рослинності), так і мікрочастинки виділень потерпілої.

3.2 Особливості тактики проведення допитів

Допити в кримінальних провадженнях про зґвалтування мають свої особливості, які обумовлені колом специфічних обставин у сфері статевих стосунків, що підлягають встановленню, та особистостями людей, які допитуються. Певна інформація про механізм події може бути отримана ще в процесі опитування до початку кримінального провадження (перед оглядом місця події та під час його проведення), але вона має орієнтовне значення і потрібна для внесення суттєвих даних про кримінальне правопорушення в ЄРДР. Тому єдиним способом отримання вербальних джерел доказів – показань є допит.

Хоча ст. 224 КПК України «Допит» не розкриває його сутності, в теорії склалося розуміння допиту як слідчої дії, яка полягає в одержанні слідчим від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження [115, с. 556; 116, с. 374]. З криміналістичної точки зору допит розглядається дослідниками як слідча дія, в основі якої знаходиться спілкування між слідчим і певними учасниками кримінального провадження з усіма психологічними нюансами, характерними для цього процесу, які використовуються слідчим у своїй тактиці [15, с. 5; 98, с. 5–26; 160, с. 16–17; 225, с. 75; 34, с. 60–61; 92, с. 80].

Найінформативнішим джерелом доказів про обставини зґвалтування є показання безпосередніх учасників події – потерпілої особи і підозрюваного, але мають суттєве значення і показання свідків щодо подій, які передували зґвалтуванню, а також щодо обставин, що склалися після його вчинення (очевидці зґвалтування зустрічаються досить рідко). Тактика допитів вказаних осіб має низку особливостей, що заслуговує окремого розгляду.

Допит потерпілої особи. Не дивлячись на те, що потерпілою особою від зґвалтування може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі, як показує слідчо-судова практика в Україні, потерпілою особою, зазвичай, виступає жінка. Жінка, яка стала жертвою сексуального насильства і якій було завдано моральної і фізичної шкоди, звертається у правоохоронні органи з метою захисту її статевої свободи і статевої недоторканості особи. Але існують й випадки, коли жінка подає заяву про зґвалтування, керуючись корисливими мотивами (шантаж), помсти або іншими низькими мотивами. Така поведінка є характерною для ситуацій, коли між жінкою і чоловіком існували певні відносини знайомства. Тому допит потерпілої особи потрібно проводити під кутом зору перевірки двох версій: 1) зґвалтування мало місце (заява потерпілої відповідає дійсності); 2) зґвалтування не було (заява потерпілої є неправдивою або вона помиляється в оцінці події). З цих позицій важливим є попереднє встановлення наявності чи відсутності фактору знайомства між потерпілою особою і гвалтівником. Потрібно враховувати й те, що відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК потерпіла особа має право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати.

Стосовно тактики допиту потерпілої, на наш погляд, важливими є такі положення:

- враховуючи делікатність сфери статевих стосунків між жінкою і чоловіком, доцільним є проведення допиту слідчим – жінкою (на психологічному рівні потерпілій-жінці легше розповідати обставини сексуального насильства слідчому-жінці);

- врахуванню підлягають особистісні характеристики допитуваної жінки (вік, фізичні дані, загальний розвиток, наявність психічних захворювань, фізичних вад тощо) та вживання алкоголю чи наркотиків;

- важливим чинником є наявність стосунків знайомства потерпілої особи з гвалтівником та їх ступінь.

Ґрунтуючись на ст. 91 КПК України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні», можна визначити предмет допиту потерпілої у справах про зґвалтування:

- 1) місце і час вчинення насильницьких дій сексуального характеру;
- 2) різновид насильницьких сексуальних дій, використані предмети;
- 3) вид насильства та його характерні особливості (фізичне насильство, погрози, побої тощо);
- 4) чи вчиняла потерпіла опір і чи кликала на допомогу (якщо так, то хто міг почути її заклики);
- 5) знаряддя, використані насильником при застосуванні фізичного насильства чи погрози його застосування;
- 6) порядок і спосіб дій ґвалтівника;
- 7) використання насильником засобів контрацепції тощо;
- 8) відомості про злочинця (чи злочинців), які залежать від фактору знайомства з ним потерпілої:
 - *щодо знайомого*: прізвище, ім'я, біографічні дані, місце проживання (роботи, навчання), обставини знайомства та стосунків;
 - *щодо незнайомого*: ознаки зовнішності, голосу та одягу (чи зможе впізнати), його стан під час вчинення насильницьких дій;
- 9) події, що передували зґвалтуванню (також залежать від фактору знайомства потерпілої і ґвалтівника):
 - *щодо знайомого*: обставини знайомства, характер стосунків, наявність статевих зносин в минулому, наявність конфлікту, сумісне проведення часу та вживання алкоголю чи наркотиків перед зґвалтуванням;
 - *щодо незнайомого*: що робила потерпіла перед нападом; коли і при яких обставинах звернула увагу на особу ґвалтівника; чи було з його боку стеження (переслідування); чи намагався вступити в контакт (познайомитися) тощо;
- 10) події, що настали після зґвалтування:

- чи мали місце з боку насильника дії, спрямовані на знищення слідів злочину (наприклад, забирання з місця події одягу, використаних знарядь злочину, засобів контрацепції тощо);

- чи мали місце з боку насильника погрози фізичної розправи у випадку звернення потерпілої у правоохоронні органи чи розповіді про злочин своїм близьким і знайомим;

- як саме гвалтівник покидав місце події;

- які дії потерпіла вчинила відразу після скоєння злочину (як і коли покинула місце зґвалтування; що забрала або залишила на місці події);

- до кого зверталася про допомогу і хто її бачив при цьому; кому розповідала про зґвалтування;

- куди пішла після зґвалтування, чи приймала душ і прала свої речі (чи зверталася до лікарні тощо);

11) де могли залишитися сліди зґвалтування, зокрема певні речові докази;

12) хто з свідків може підтвердити певні, названі потерпілою, обставини.

Якщо потерпіла звертається із заявою через деякий час, їй ставлять запитання:

- чим викликана затримка з подачею заяви в правоохоронні органи про вчинений злочин?

- хто спостерігав її стан і зовнішній вигляд, а також сліди насильства на ній після вчинення зґвалтування?

- де, за яких обставин, кому і що саме потерпіла розповідала про подію;

- чи зверталася вона за медичною допомогою і куди, яка допомога їй була надана?

- які одяг і взуття були на потерпілій на місці події, де все це знаходиться в даний час;

- чи не здійснювала вона чистку, прання і лагодження взуття чи одягу?

- чи милася потерпіла і чи здійснювала туалет статевих органів після зґвалтування?

Допит потерпілої доцільно починати з пропозиції розповісти про події, що передували зґвалтуванню, потім перейти до обставин зґвалтування, після чого запропонувати розповісти про події, які настали після цього. Такий порядок допиту сприяє пригадуванню потерпілою послідовних деталей вчиненого злочину і дозволяє слідчому зрозуміти розвиток події, що є досить важливим для оцінки показань і визначення тих елементів, які можна перевірити за допомогою проведення інших слідчо-розшукових дій та отримати нові докази. Вільна розповідь потерпілої може супроводжуватися постановкою уточнюючих чи деталізуючих запитань.

Потрібно зазначити, що при допиті потерпілих в кримінальних провадженнях про зґвалтування, існують певні труднощі у встановленні обставин злочину. Ці труднощі обумовлені такими факторами:

- потерпіла з-за своєї сором'язливості може замовчувати окремі обставини вчиненого зґвалтування;
- при раптовому нападі гвалтівника і нанесенні ним ударів потерпіла може втратити свідомість і тому на допиті не зможе назвати обставин злочину та ознаки зовнішності злочинця (також при використанні злочинцем засобів маскуванню зовнішності);
- знаходячись під впливом насильства, погроз і шоківому стані потерпіла може спотворено сприймати зовнішність злочинця і перебільшувати окремі обставини вчинення злочину (особливо характерно для неповнолітніх потерпілих);
- на сприйнятті потерпілою обставин зґвалтування може позначитися стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння;
- потерпіла з-за своєї віктимної поведінки може замовчувати окремі обставини подій, що передували зґвалтуванню.

З урахуванням зазначених ймовірних труднощів допит потерпілих рекомендується проводити під кутом зору версій: 1) зґвалтування мало місце і

показання потерпілої особи повністю відповідають дійсності; 2) зґвалтування мало місце, але потерпіла приховує окремі його обставини або дає про них неправдиві показання; 3) зґвалтування не було – показання потерпілої є неправдивими з певних мотивів (користь, помста, ревності тощо).

Враховуючи специфічність сфери статевих стосунків та їх індивідуальність, тактика допиту потерпілої особи повинна базуватися на чутливому ставленні до потерпілої (не демонструючи існування певних сумнівів у тій чи іншій частині показань, тим більше засудження її певних вчинків). Окрім того важливим є тактовне пояснення потерпілій важливості проведення допиту та встановлення деталей вчиненого насильства для його правильної кваліфікації та притягнення винного до кримінальної відповідальності, ролі її правдивих і повних показань.

Після вчинення зґвалтувань психічний стан потерпілих, як правило, обумовлений моральними стражданнями (приниженням, образою, соромом), страхом (якщо з боку винного, його родичів, знайомих мають місце різного роду погрози), болем (якщо внаслідок зґвалтування були заподіяні тілесні ушкодження), побоювання наслідків статевих зносин (вагітності, зараження будь-якими захворюваннями), навіюванням з боку оточуючих тощо. Характерними є апатія, байдужість, депресія, дратливість, бажання покінчити з собою, іноді – спроби самогубства. Після звернення у правоохоронні органи психічний стан потерпілих від зґвалтувань може змінюватись під впливом соціальних наслідків злочину (обмеження звичного кола соціальних контактів, неможливості продовження активного громадського та особистого життя у зв'язку з погіршенням стану психічного здоров'я потерпілої, її відлюдністю, неврівноваженістю, дратливістю, депресією, лікуванням, наявністю слідів ушкоджень на тілі і голові).

На допиті повинна бути створена атмосфера довіри, співчутливості, що складає підґрунтя для отримання повних і правдивих показань. Створення такої атмосфери під час допиту у криміналістичній тактиці отримало назву психологічного контакту, який полягає у встановленні найбільш емоційно

сприятливішої психологічної атмосфери спілкування слідчого і допитуваної особи [13, с. 259]. Саме створення такої психологічної атмосфери, яка налаштовує потерпілу на спілкування, дозволяє уникати виникнення конфліктної ситуації, вельми небажаної на першому допиті потерпілої. При цьому потрібно врахувати не лише особливості вчиненого злочину та його наслідки, але й вікові та психологічні особливості потерпілої. Для встановлення психологічного контакту з потерпілою від зґвалтувань доцільно:

- починати допит з бесід на теми, які не стосуються предмету допиту;
- використовувати дані, отримані при вивченні особистості потерпілого;
- спостерігати за невербальними проявами (мімікою, жестами, поведінкою) допитуваного, оперативно корегуючи власну поведінку (особливу увагу приділяти не лише змісту власних реплік, оцінок, але й інтонації, тональності їх висловлення тощо).

В окремих випадках (наприклад, коли потерпіла є емоційно чутливою особою) може бути доцільним для проведення допиту залучати психолога, який допоможе підготувати потерпілу до спілкування і встановити необхідний психологічний контакт.

Допит підозрюваного. Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України підозрюваною є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не було вручено їй внаслідок невстановлення її місцезнаходження, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений для вручення повідомлень.

У кримінальних провадженнях про зґвалтування типовими є два варіанти появи підозрюваного: 1) знайомій потерпілій особі, на яку вона вказала, як на гвалтівника, вручено повідомлення про підозру; 2) незнайому потерпілій особу було розшуковано і затримано за ідентифікаційними ознаками гвалтівника (ознаками зовнішності та одягу, слідами, залишеними на місці події тощо). Допит таких осіб проводиться відразу після вручення повідомлення про

підозру чи затримання, але потрібно зазначити, що у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви (ч. 4 ст. 224 КПК України). Але при повідомленні про це право підозрюваного слідчому доцільно пояснити, що давання показань на допиті є ефективним засобом захисту від необґрунтованих звинувачень з боку потерпілої.

Фактор знайомства підозрюваного і потерпілої суттєво впливає на тактику допиту. Це обумовлено як суттєво різним обсягом предмета допиту, так й особистісними рисами цих двох категорій підозрюваних та характером соціального зв'язку з потерпілою.

Допит знайомого потерпілій підозрюваного. Тактика допиту такого підозрюваного визначається тим, яку позицію він зайняв і характером стосунків з потерпілою. У більшості випадків на першому допиті підозрюваний заперечує факт статевих зносин із заявницею, а в разі його визнання стверджує, що воно мало місце за згодою потерпілої. В окремих випадках підозрюваний стверджує, що знаходиться з заявницею значний час в статевих стосунках. Іноді ж підозрюваний категорично заперечує факт близького знайомства з заявницею, а якщо не заперечує, то заявляє про алібі.

Допит знайомого потерпілій підозрюваного доцільно починати з з'ясування характеру його взаємин з потерпілою. Далі підозрюваному ставляться запитання по суті заяви і показань потерпілої, в яких він обвинувачується у зґвалтуванні. У разі, якщо він визнає факт зґвалтування потерпілої, перед ним ставляться питання про місце, час, обставини злочину, а також про характер застосованого насильства, про його наслідки і характер наданого йому опору. Якщо ж підозрюваний визнає факт статевих зносин із потерпілою, але стверджує, що воно відбулося за її згодою, необхідно з'ясувати:

- як давно він знайомий з потерпілою;
- який характер їх відносин і хто їх може підтвердити;

- чи були між ними статеві зносини раніше (де, коли і при яких обставинах);
- як підозрюваний може пояснити подання заяви про зґвалтування;
- як він може пояснити наявність тілесних ушкоджень на тілі потерпілої (у випадку, коли була встановлена їх наявність).

При запереченні підозрюваним факту статевих зносин з потерпілою у заявлений нею час і місця, а то і просто їх взаємної зустрічі, з'ясовуються взаємовідносини між ними, причини подачі неправдивої заяви потерпілої, а також обставини, які стосуються алібі підозрюваного. Тут же з'ясовується, в якому одязі і взутті був підозрюваний в той час (день, години), коли було вчинено злочин за заявою потерпілої.

Потрібно зазначити, що при підготовці до допиту такого підозрюваного слідчому бажано максимально повно отримати інформацію про його особистість та деталі взаємовідносин з потерпілою. Частково це завдання може бути вирішене при попередньому допиті самої потерпілої.

Допит незнайомого потерпілій підозрюваного. Тактика допиту підозрюваного зазначеної категорії значною мірою ґрунтується на підставах, за якими він був затриманий і визначений саме як підозрюваний у зґвалтуванні. Типовими є ситуації, коли затримання здійснюється за «гарячими слідами» відразу після зґвалтування в результаті переслідування чи інших оперативно-пошукових заходів. Ознаками причетності до зґвалтування можуть бути тілесні ушкодження, характерні для подолання опору потерпілої, пошкоджений одяг, виявлення речей потерпілої тощо.

Підозрювані зазначеної категорії на першому допиті, як правило, заперечують свою причетність до зґвалтування. Допит доцільно починати зі встановлення біографічних даних підозрюваного у тому числі:

- відомості про одруження, наявність дітей;
- якщо не одружений, то з якої причини;
- чи є статеві контакти (коли, з ким);
- чи страждає на яке-небудь захворювання;

- чи притягався раніше до кримінальної чи адміністративної відповідальності (якщо так, то за які правопорушення).

Надалі доцільно запропонувати підозрюваному детально розповісти про свої дії в день злочину:

- де був і у який час, чим займався, кого бачив;
- у чому був одягнений, взутий і де в даний час знаходяться ці речі;
- чи не піддавав одяг та інші речі пранню, чищенню.

Підозрюваний може визнавати факт зустрічі з потерпілою особою, але заперечувати вчинення насильницьких дій. В цій ситуації доцільно дати підозрюваному можливість викласти свою версію події, при цьому максимально деталізувати його показання з усіх основних питань. Щоб позбавити допитуваного можливості в подальшому посилатися на імпотенцію, йому пропонується розповісти про стан його здоров'я, статеве життя. При цьому рекомендується питання формулювати «від зворотного» (наприклад, чи є проблеми у статевому житті), а після одержаної відповіді, встановити знайомих, місце, умови зустрічей тощо. Таким чином, отримані показання підозрюваного можна використати для спростовування можливих неправдивих показань [113, с. 63–64].

Потрібно відзначити, що на першому допиті підозрюваного, який був затриманий і заперечує свою причетність до зґвалтування, слідчим, як правило, не ставиться мета його викриття. Тактика допиту базується на деталізації його показань щодо його власної версії події з метою їх подальшої перевірки за допомогою інших слідчо-розшукових дій (допитів свідків, пред'явлення для впізнання, експертиз). При отриманні доказів, які спростовують показання підозрюваного на першому допиті, слідчому доцільно підготуватися і провести наступний допит, де вже ставиться мета викриття неправдивості показань і викриття у вчиненні зґвалтування.

У випадку, якщо підозрюваний визнає свою вину у зґвалтуванні, потрібно встановити:

- коли виник намір на зґвалтування (готувався до вчинення злочину чи скоїв злочин спонтанно);
- коли, де, за яких обставин, при чиєму сприянні скоїв злочин;
- чи застосовував насильство (якщо так, то в чому воно виразилося, які тілесні ушкодження заподіяв потерпілій, як довго, чим, по яких частинах тіла їх завдавав) та інші обставини.

Допит свідків. У кримінальних провадженнях про зґвалтування свідки виступають важливим джерелом відомостей, які дозволяють об'єктивно оцінити і кваліфікувати обставини події, яка була заявлена потерпілою як зґвалтування. Відповідно до ч. 1 ст. 65 КПК України свідком визнається фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Особливістю досудового розслідування зґвалтувань є те, що для доказування факту вчинення цього злочину важливим є встановлення обставин, які були супутні йому і про які відомо певним особам – свідкам. Залежно від характеру інформації, що стосується вчинення насильницьких статевих зносин, свідки можуть бути поділені на такі групи:

- 1) свідки-очевидці зґвалтування;
- 2) свідки, які володіють інформацією про події, що передували зґвалтуванню;
- 3) свідки, які володіють інформацією про події, що мали місце після зґвалтування;
- 4) свідки, які володіють інформацією про особистість підозрюваного і потерпілої.

Допит свідків-очевидців є найбільш інформативним, оскільки стосується безпосередньо обставин вчинення злочину. Але однією з особливостей зґвалтування є те, що при його вчиненні число свідків-очевидців, як правило, буває вкрай обмеженим. Якщо потерпіла не може нічого повідомити про

свідків-очевидців, слідчий вживає заходів для їх виявлення, даючи доручення і відповідні завдання оперативним працівникам.

Очевидці – це, зазвичай, ті люди, які проживають недалеко від місця події і могли чути крики про допомогу, проходили в момент насильства повз місце події, прибігли на допомогу потерпілій, брали участь у затриманні злочинця. Потерпіла особа і підозрюваний можуть навіть не припускати присутності на місці події або біля нього таких свідків. При їх допиті з'ясовується:

- у зв'язку, з чим вони опинилися на місці події або біля нього;
- на якій відстані вони перебували;
- чи були вони знайомі з потерпілою та підозрюваним;
- у що були одягнені та взуті потерпіла і підозрюваним;
- як повадився підозрюваний, що говорив потерпілій та які насильницькі дії застосовував до неї;
- як потерпіла реагувала на дії насильника, чи здійснювала опір і як саме;
- чи кликала потерпіла на допомогу;
- чи здійснював підозрюваний опір при затриманні і давав якісь пояснення з приводу своїх дій.

Допит свідків, які володіють інформацією про події, що передували зґвалтуванню, спрямований на встановлення вказаних обставин, які можуть бути тісно пов'язаними із зґвалтуванням і пояснювати окремі дії як підозрюваного так і потерпілої. Показання таких свідків можуть зіграти ключову роль у кримінальному провадженні про статеві злочини. Для ілюстрації значущості такого допиту можна привести наступний приклад з слідчо-судової практики.

У кримінальному провадженні про зґвалтування неповнолітньої О. потерпіла на допиті показала, що була зґвалтована в с. Калинівка Макарівського району Київської області після відпочинку в кафе по дорозі додому своїм знайомим С., який наздогнав її і запропонував вступити в статеві зносини. Коли вона відмовила йому, він її побив і затягнув у лісовий масив

біля дороги, де, застосовуючи фізичне насильство, вступив з нею у статеві зносини. Під час досудового слідства були встановлені ознаки статевого акту, чисельні тілесні ушкодження потерпілої О. і пошкоджений одяг в крові.

Підозрюваний С. на допиті заперечував зґвалтування і пояснював, що під час відпочинку в кафе, вони разом з О. виходили з кафе і усамітнювалися в автомобілі «Таврія» свого знайомого (про що він того просив), де мали статеві зносини за гроші (він заплатив О. 100 грн.). Коли ж О. вийшла з автомобіля і пішла додому він виявив, що в нього зникли гроші в сумі 300 грн., після чого він наздогнав О. і відібрав у неї гроші. Але оскільки вона не хотіла віддавати вкрадені гроші між ними виникла боротьба і він кілька разів ударив її по обличчю і тулубу.

Стороною обвинувачення показання підозрюваного не було прийнято до уваги – вони ретельно не перевірялися, а були витлумачені як намагання уникнути відповідальності. Але під час допиту у суді свідків – знайомих і незнайомих потерпілої і підозрюваного (всього 5 осіб), які разом відпочивали в кафе, було встановлено, що О. і С. були в кафе разом, пили горілку та пиво, танцювали і цілувалися. Окрім того вони виходили разом з кафе на вулицю та усамітнювалися в автомобілі «Таврія». Після того свідкам стало відомо, що С. був стурбований пропажею у нього грошей. З урахуванням показань цих свідків суд дійшов висновку про недоведеність вини підсудного С. у вчиненні інкримінованого йому зґвалтування – він був визнаний винним лише в умисному заподіянні легких тілесних ушкоджень (ч.2 ст. 125 КК України) [195].

Наведений приклад показує, що для оцінки показань потерпілої особи і підозрюваного, які можуть бути кардинально різними в описуванні події, яка відбулася між ними, виключно важливу роль можуть зіграти показання свідків про події, що передували зґвалтуванню.

Допит свідків, які володіють інформацією про події, що мали місце після зґвалтування, спрямовані на встановлення наступних обставин:

- стан потерпілої відразу після вчинення зґвалтування (наявність тілесних ушкоджень, стан її одягу, емоційний стан);
- поведження потерпілої після вчинення зґвалтування (звернення про надання медичної чи іншої допомоги, розповідь близьким людям, депресія, збудження, висловлювання певних намірів тощо);
- хто намагався вплинути на потерпілу особу і спонукати її до певних дій чи утриматися від них (у т.ч. підозрюваний чи його родичі).

Свідками зазначеної категорії можуть бути як знайомі (у т. ч. близькі) потерпілій люди, так і сторонні особи, які випадково опинилися поблизу місця вчинення зґвалтування.

При проведенні допитів потрібно враховувати, що з боку родичів або знайомих підозрюваного не виключено морально-психологічний і навіть фізичний вплив на потерпілу. Якщо злочинець не був затриманий, то він і сам може здійснювати на неї тиск, щоб схилити до повернення позазначеної заяви або до зміни показань в більш вигідну для підозрюваного сторону або взагалі до відмови від раніше даних свідчень. Потерпілій в цих випадках можуть обіцяти винагороду, пропонувати стати дружиною насильника, а в разі відмови погрожувати розправою. Тому для оцінки показань треба встановити, чи мало місце спілкування родичів і знайомих з насильником і в чому виразилося це спілкування, примушували чи ні потерпілу особу родичі і знайомі обвинуваченого змінити свідчення.

Допит свідків, які володіють інформацією про особистість підозрюваного і його відносини з потерпілою особою спрямований на отримання даних про їх особистісні риси. Ця інформація, з одного боку, дозволяє оцінити отримані показання (наприклад, при заяві підозрюваного про алібі), а з іншого – визначити наявність у нього певних вад, характерних для осіб, які схильні до насильства (ведуть розбещений спосіб життя, зловживають алкоголем і наркотиками, поведуть себе неадекватно в певних ситуаціях, мають сексуальні відхилення).

Цю категорію свідків утворюють, як правило, люди з кола знайомих підозрюваного (родичі, сусіди, колеги по роботі чи навчанню). Допит родичів і знайомих підозрюваного дозволяє вивчити його особистість для того, щоб обрати правильну тактику допиту. Важливі дані про його сім'ю, ставлення до жінок, про його поведінку в їх присутності, про коло товаришів, серед яких він проводить час, про пристрасть до спиртних напоїв, про поведінку в стані сп'яніння. Ці відомості допоможуть розібратися в психології підозрюваного, в окремих елементах події злочину, в причинах і умовах вчиненого злочину. Потрібно зауважити, що не слід обмежуватися лише виробничими характеристиками підозрюваного, оскільки вони, як правило, складаються формально і характеризують його особу лише як працівника даного виробничого колективу.

Потрібно мати на увазі, що свідки з числа родичів підозрюваного досить рідко дають об'єктивні свідчення з цілком зрозумілих причин. Тому їх допити стосовно особистості підозрюваного доцільно проводити після допитів інших свідків, які не входять до його найближчого оточення.

Проведення допитів неповнолітніх потерпілих, підозрюваних і свідків порівняно з дорослими мають свої особливості, які в останні роки були предметом окремих дисертаційних досліджень [133, с. 146–165; 65, с. 137–157].

3.3 Особливості обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту

Обшук. У криміналістичній теорії склалося розуміння обшуку, як слідчо-розшукової дії, яка полягає в примусовому обстеженні приміщень, споруд, ділянок місцевості та інших об'єктів, які перебувають у віданні певних осіб, з метою відшукування та вилучення предметів і документів, що можуть мати значення у справі, або виявлення осіб, що розшукуються [221; 74; 62; 233; 132]. Відповідно до ст. 234–236 КПК України юридичною підставою для проведення обшуку, є ухвала слідчого судді, яка приймається за клопотанням слідчого,

погодженого з прокурором. Фактичною ж підставою для проведення обшуку (вказується у клопотанні) є наявність ймовірних даних про те, що вказані у клопотанні об'єкти перебувають чи приховані в певному місці чи у певної особи.

За законодавством Ізраїлю обшук також визнається слідчою дією, яка пов'язана з вторгненням у приватне життя особи, яке захищається законом. Тому для проведення обшуку поліцейським або слідчим податкової служби вони повинні отримати таке право – наказ (ордер) про обшук, який оформляється на бланку з підписом судді і печаткою суду [8, с. 7-8].

Особливості обшуку у кримінальних провадженнях про зґвалтування обумовлені механізмом утворення слідів цього злочину, які можуть опинитися у житлі підозрюваного чи в іншому його володінні. Зокрема, такими об'єктами є: одяг і взуття підозрюваного; предмети, які використовувалися при вчиненні зґвалтування (наприклад, ніж, кастет, пістолет); речі потерпілої, якими злочинець заволодів після зґвалтування (прикраси, предмети косметики тощо). Вказані об'єкти можуть нести на собі як сліди контакту підозрюваного з потерпілою під час зґвалтування (у т.ч. сліди сперми, крові, вагінальних виділень), так і мікрочастинки з місця події (доказують факт перебування у певному місці). У випадку знайомства підозрюваного і потерпілої значення набувають об'єкти – носії інформації про наявність певних стосунків між ними (SMS-повідомлення, переписка по електронній пошті, сумісні фотографії тощо).

Потрібно відзначити, що обшук потрібно проводити у підозрюваного не лише тоді, коли він заперечує свою причетність, але й тоді, коли він визнає себе повністю винним. Визнання вини на допиті підозрюваного повинно бути перевірено, зокрема виявленням і наступним дослідженням речових доказів. Окрім того, потрібно брати до уваги те, що підозрюваний в певний момент досудового розслідування може відмовитися від своїх, раніше даних показань.

При підготовці до обшуку у справах про зґвалтування потрібно проаналізувати матеріали справи і спланувати, що і де потрібно шукати, що

може бути виявлено. У разі проведення обшуку без попередньої підготовки (одночасно з затриманням підозрюваного) слідчий повинен чітко уявляти, що треба шукати виходячи з конкретних обставин злочину. Для успішного проведення обшуку особливе значення має об'єктивна інформація про розшукувані предмети та можливе їх місцезнаходження (одяг, прикраси та інші речі). Їх виявлення дозволяє в подальшому провести відповідні ідентифікаційні дослідження і доказати факт перебування підозрюваного у певному місці і вчинення насильницького статевого акту з потерпілою.

Значною мірою успіх обшуку залежить від отримання інформації про особистість підозрюваного, що є важливою складовою частиною підготовки до обшуку. Так, якщо злочинець є знайомим потерпілої особи, при її допиті потрібно отримати максимум інформації про підозрюваного та характер стосунків з ним. Якщо підозрюваний є незнайомим потерпілій особі, а зґвалтування було вчинено шляхом нападу у певному місці, то відомості про нього отримуються не лише від потерпілої але й з інших джерел, зокрема під час огляду місця події, показань свідків про наявності у нього певних ознак, за якими можна зробити ймовірне судження про особу злочинця. Зазвичай, зґвалтування шляхом нападу (вистежування, переслідування) вчиняються особами з маргінальними характеристиками (низький соціальний статус, агресивна поведінка і схильність до правопорушень, статева розбещеність, пристрасть до вживання алкоголю чи наркотиків, наявність психічних аномалій, наявність судимості тощо). Отримана інформація надає можливість припускати чи є злочинець місцевим жителем чи ні, вчиняв раніше агресивні чи статеві злочини, чи має певні навички, ознаки психічного і сексуального розладу тощо.

При проведенні обшуку в першу чергу треба шукати предмети, речі, прикраси, які належать злочинцю і про які потерпіла повідомила на допиті, одяг і натільну білизну підозрюваного, в якій він був на місці події під час вчинення зґвалтування. Результати обшуку мають подвійне значення: по-перше, виявляються і вилучаються речі, за допомогою яких доказуються певні

обставини зґвалтування; по-друге, отримуються відомості про особу підозрюваного, які використовуються слідчим для проведення інших слідчо-розшукових дій.

Важливе значення для результативності обшуку має використання тактичних прийомів його проведення в певних ситуаціях. Так, якщо підозрюваний проживає в квартирі не один (у найманій квартирі), що характерно, наприклад, для неодружених працівників одного підприємства, необхідно в першу чергу обстежити місця загального користування для того, щоб сусіди не змогли знищити або переховати речі, які розшуковуються. Для пошуку таких речових доказів як взуття, одяг, білизна потрібно обстежити місця їх звичайного зберігання в кімнаті, а також місця, де накопичуються речі для прання, чистки і т.п. Потрібно звертати увагу на брудну білизну та одяг, але й на речі, які вже піддавалися пранню або чищенню і знаходяться, наприклад, на балконі вивішеними для висушування.

В ситуації проведення обшуку в гуртожитку (характерно для студентів) належить обшукувати лише ті об'єкти, які знаходяться у володінні підозрюваного (шафа, тумбочка, ліжко, валіза). Для цього потрібно чітко встановити таку приналежність в особи, яка проживає сумісно з підозрюваним (тому бажана присутність цієї особи). В той же час для уникнення можливої зайвої цікавості і допитливості з боку осіб, які проживають у гуртожитку, обшук краще проводити у час, коли більшість мешканців знаходиться на заняттях чи на роботі.

У випадку знайомства підозрюваного і потерпілої особи предметами пошуку можуть бути мобільні телефони, смартфони, планшети, ноутбуки і комп'ютери. Ці речі можуть утримувати інформацію про факт обміну повідомленнями (листування) між підозрюваним і потерпілою особою, між ними та їхніми друзями і родичами. Зміст таких повідомлень може представляти інтерес для встановлення певних обставин взаємовідносин і вчиненого зґвалтування. Окрім того в процесі обшуку можуть бути виявлені речі, які вказують на вчинення інших злочинів, у тому числі інших зґвалтувань,

крадіжок, пограбувань тощо. Це може бути зброя, злочинські інструменти, викрадені речі.

Обшук може бути проведений не лише за місцем проживання підозрюваного, але й за місцем його роботи. На робочому місці (в шафі, боксі для робочого одягу) можуть знаходитися речі, які мають значення для кримінального провадження. Але в цьому випадку обшук повинен проводитися в присутності представника адміністрації підприємства чи організації. Цей аспект знайшов відображення в ч. 3 ст. 234 КПК України, де вказується, що клопотання до слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку повинно містити відомості як про особу, якій належить житло чи інше володіння, так і про особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться (п. 6). Такі ж самі відомості повинні бути вказані й в ухвалі слідчого судді (п. 5 ч. 2 ст. 234 КПК України).

Важливим аспектом проведення обшуку у справах про зґвалтування є правильне пакування речей, які були виявлені і вилучаються як речові докази. Зокрема, одяг складається так, щоб плями сперми, крові були всередині. Якщо речі на момент їх вилучення вологі, то їх треба просушити при кімнатній температурі. Потім кожна річ упаковується в окремий поліетиленовий пакет або загортається в білий папір. Виявлене волосся та інші мікрочастинки поміщаються в окремі чисті білі пакети або скляні пробірки з корками, а в протоколі вказується, на якій частині одягу, білизни вони були виявлені.

Упаковка повинна бути такою, яка виключає потрапляння на речові докази сторонніх речовин і мікрочастинок. Кожна упаковка повинна мати необхідні реквізити, бути опечатана і підписана слідчим і понятими, при яких вилучають певну річ. Транспортування та зберігання вилучених при обшуку речей повинно бути таким, що виключає пошкодження упаковки (в протилежному випадку можуть виникнути серйозні проблеми з речовими доказами).

Пред'явлення для впізнання. При розслідуванні зґвалтувань, вчинених незнайомою потерпілій особою, існує потенційна можливість пред'явлення

підозрюваного для впізнання потерпілій чи свідкам. Як правило, у випадках, коли особа підозрюваного на момент допиту потерпілої не встановлена, за її свідченнями складаються суб'єктивні портрети (фоторобот, мальований портрет), які використовуються для розшуку і затримання підозрюваного. Якщо це завдання виконане, виникає необхідність у пред'явленні затриманого підозрюваного для впізнання. Але тут існує низка факторів, які впливають на прийняття такого рішення.

Пред'явлення для впізнання – це слідча дія, яка полягає в пред'явленні свідку, потерпілому, підозрюваному в передбаченому законом порядку певного об'єкта, для того щоб вони могли встановити його тотожність або відмінність з тим об'єктом, який спостерігали раніше, зберегли в пам'яті і про який давали показання. Такими об'єктами є особи, речі і трупи (статті 228-231 КПК України) [115, с. 572]. Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Те ж саме правило встановлено і для речей: річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох.

В основі цієї слідчої дії знаходиться ідентифікація певного об'єкта за ідеальним відображенням (уявним образом, слідам пам'яті). Таким чином, сутність цього процесу визначається внутрішніми уявними процесами, що відбуваються у свідомості і пам'яті людини. Найчастіше образи у людей виникають в результаті зорового сприйняття, але не виключається можливість впізнавання і на основі дотикових і слухових відчуттів [130, с. 7–8].

Суттєвою особливістю ідентифікації об'єкта у формі пред'явлення для впізнання є те що цей процес протікає приховано від слідчого і контроль за ним не завжди можливий. Слідчий не в змозі відстежити всі внутрішні психологічні процеси щодо співпадіння уявного образу з реальним об'єктом, який пред'являється. Зважаючи на це, А.Ф. Волобуєв запропонував чіткі процедурні дії, пов'язані з проведенням попереднього допиту впізнаючої особи

та іншими підготовчим діями до пред'явлення для впізнання, які дозволяють певною мірою контролювати процес впізнання і оцінювати його результати як достовірні [38, с. 149-150]. Це особливо актуально для кримінальних проваджень про зґвалтування, коли потрібно враховувати, що потерпіла, знаходячись під стресом, не завжди може детально запам'ятати ознаки зовнішності насильника. Потрібно враховувати й можливу схильність потерпілої (особливо неповнолітньої) до перебільшення та фантазування. Тому прийняття рішення щодо можливості пред'явлення для впізнання підозрюваного повинно бути достатньо виваженим. Зокрема, в цих справах зовсім недостатньою є заявлена впевненість потерпілої особи, що вона зможе впізнати злочинця – потрібен попередній детальний допит. Це є обов'язковою умовою проведення цієї слідчої дії. Зокрема, на допиті потрібно встановити:

- в якому емоційно-психічному і фізіологічному стані знаходилася потерпіла перед початком, під час і після нападу (збудженість, наляканість, хворобливість, алкогольне чи наркотичне сп'яніння тощо) ;
- умови сприйняття потерпілою на місці події ознак зовнішності гвалтівника (умови освітленості, спрямованість уваги, дистанція, тривалість і частота сприйняття тощо);
- стан органів сприйняття потерпілої (наявність дефектів, захворювань);
- прикмети зовнішності гвалтівника, включаючи анатомічні і функціональні, а також ознаки одягу і взуття (важливе значення мають особливі прикмети);
- чому потерпіла запам'ятала саме ці ознаки зовнішності гвалтівника;
- наявність у потерпілої впевненості у впізнанні злочинця, тобто в його ідентифікації.

Якщо підозрюваний був затриманий через тривалий час після першого допиту потерпілої, рекомендується пред'являти його для впізнання лише після повторного допиту потерпілої про ознаки зовнішності підозрюваного, і можливості його впізнати.

У літературі з психології визначено дві форми сприйняття об'єктів, що істотно впливають на процес подальшого впізнання: сукцесивну і симультанну. Перша з них власне є аналітичною (сукцесивною), тобто передбачає сприйняття, при якому виділяються (аналізуються) окремі прикмети зовнішності та ознаки предметів, наприклад, колір очей або волосся, форма носа, особливі прикмети тощо. Друга форма за своєю сутністю і психологічними характеристиками є синтетичною (симультанною), що передбачає сприйняття об'єкта у цілому, «в загальному вигляді», без виділення окремих ознак. Такий психологічно прихований процес синтезу ознак зовнішності, який дає змогу фотографічно одномоментно сприйняти зовнішність людини чи об'єкт, становить значний інтерес з огляду на можливість використання його результатів у процесі розслідування злочинів [97, с. 118; 237, с. 160–161; 176, с. 365–366].

До другої форми сприйняття і можливості її використання в пред'явленні для впізнання сформулювалося дещо скептичне ставлення, обумовлене необхідністю конкретизувати ознаки об'єкта, що сприймався, а потім вказати на них при впізнанні. Так, у ч. 3 ст. 228 КПК України міститься положення, відповідно до якого особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала. У той же час допускається проведення впізнання і коли особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак. В цьому випадку у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу (ч.1 ст. 228 КПК України).

Важливо відзначити, що у кримінальних провадженнях про зґвалтування нерідко зустрічається ситуація, коли потерпіла (наприклад, неповнолітня) дуже боїться злочинця, який залякав її при вчиненні злочину. В цій ситуації затриманий підозрюваний, який пред'являється потерпілій особі, може негативно вплинути на неї, а відтак і на результати впізнання. За наявності таких обґрунтованих побоювань слідчому доцільно скористатися

ч. 4 ст. 228 КПК України і провести впізнання поза візуальним спостереженням підозрюваного.

Потрібно відзначити, що в слідчо-судовій практиці Ізраїлю у справах про зґвалтування впізнанням злочинця надається виключно велике значення. Наприклад, в ситуації, коли відсутні свідки злочину, а потерпіла впізнає насильника і пояснює, на підставі чого вона його впізнала, то суд може визнати це достовірним фактом і засудити обвинуваченого за цей злочин [8, с. 108-109].

Окрім підозрюваного у справах про зґвалтування можуть пред'являтися для впізнання можуть і речі, якими злочинець заволодів в результаті вчинення злочину. Такими речами, як правило, є прикраси потерпілої, мобільні телефони, косметичні засоби, предмети білизни тощо (гвалтівник відбирає у неї або підбирає з місця події і забирає з собою). Підготовчі дії щодо пред'явлення для впізнання речей є аналогічними щодо підготовки впізнання особи. Зважаючи на те, що пред'явлення для впізнання є способом ідентифікації та одержання прямих доказів, разом зі складанням протоколу доцільно використовувати фото чи відеозапис для фіксації ходу і результатів цієї слідчої дії.

Слідчий експеримент. У кримінальних провадженнях про зґвалтування іноді можуть виникати ситуації, в яких доцільним є проведення слідчого експерименту. У статті 240 КПК України зазначається, що з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. Доречи, за законодавством Ізраїлю слідчий експеримент проводиться лише при розслідуванні серйозних злочинів і полягає у тому, що підозрюваний виходить разом зі слідчим на місце злочину і відтворює там свої дії під відеозапис [8, с. 96].

У зв'язку із цим звернемо увагу, що за ст. 240 КПК України слідчий *має право* на проведення зазначеної слідчої дії, але це не є його обов'язком – закон

не вимагає цього. Проблемним у цьому питанні є лише визначення ситуації, коли доцільне проведення слідчого експерименту. У цьому контексті не можна погодитися з категоричним твердженням Ю.А. Чаплинської, що в окремих випадках «слідчий експеримент слід проводити у системі першочергових слідчих дій» [232, с. 44].

Принаймні у справах про зґвалтування проведення слідчого експерименту є досить проблематичним з урахуванням не лише етичного аспекту, але й складності зазначеної процесуальної дії, яка потребує залучення значної кількості учасників, узгодження їх дій і, як наслідок, вимагає значних затрат часу. Очевидно тому в слідчо-судовій практиці останніх років не зустрічаються випадки проведення слідчих експериментів чи оцінки їх результатів у суді.

У зв'язку із цим не можна погодитися з Л.В. Дмитрієвою, яка фактично переносить загальні тактичні положення цієї слідчої дії в методику розслідування зґвалтувань, вчинених неповнолітніми [65, с.160]. Зокрема, це стосується мети слідчого експерименту: 1) перевірка та уточнення наявних фактичних даних; 2) перевірка та оцінка зібраних доказів; 3) отримання нових доказів; 4) перевірка та оцінка висунутих і побудова нових слідчих версій; 5) встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину [114, с. 146–147]. На наш погляд, доцільніше було б вказати на конкретні цілі, які досягаються шляхом проведення слідчого експерименту у справах про зґвалтування.

Видається, що слідчий експеримент може бути доцільним у кримінальних провадженнях про зґвалтування у наступних випадках.

1. Слідчий експеримент для перевірки показань потерпілої особи шляхом відтворення її показань на місці події шляхом їх зіставлення з реально існуючою обстановкою (відтворення обставин події). Метою проведення цієї слідчої дії буде перевірка версії про неправдиві показання, але для цього повинні бути вагомні підстави.

2. Слідчий експеримент для перевірки показань потерпілої шляхом випробування можливості сприймати (чути) в певних умовах крики чи вигуки потерпілої.

3. Слідчий експеримент для перевірки показань підозрюваного про нібито викинуту ним зброю (ніж, кастет тощо) або речі потерпілої під час його відходу з місця події (проводиться шляхом відтворення показань на місці події і маршруту відходу).

Тобто проведення зазначеної слідчої дії є доцільним при наявності обґрунтованих припущень щодо неправдивості показань з боку потерпілої або підозрюваного. Враховуючи складність і витратність слідчого експерименту, рішення про його проведення повинно бути виваженим, і вимагає ретельної його підготовки [234; 70]. При цьому потрібно враховувати й етичний аспект – проведення слідчого експерименту не допускається, якщо при цьому принижуються честь і гідність його учасників (ч. 4 ст. 240 КПК України), що є досить актуальним у кримінальних провадженнях про зґвалтування.

3.4 Проведення експертиз

Одним із найважливіших способів перевірки версій та отримання доказів у кримінальних провадженнях є експертиза, сутність якої полягає у використанні спеціальних знань для встановлення певних обставин вчинення злочину. Стосовно судочинства використовується поняття судової експертизи, під якою розуміється дослідження судовим експертом з використанням спеціальних знань певних об'єктів, наданих компетентними органами, з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для справи і які відображаються у висновку експерта і є самостійним видом доказів [245, с. 19]. В криміналістичній літературі сутність експертизи іноді визначається і через поняття експертного дослідження, що проводиться за завданням правоохоронних органів [89, с. 129].

Чинним КПК України принцип змагальності кримінального процесу затверджено і у питаннях використання експертиз, що є новелою [246, с. 144–165]. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Вивчення слідчо-судової практики щодо згвалтувань показує, що найчастіше в кримінальних провадженнях зазначеної категорії призначаються судово-медична експертиза (судово-медична експертиза потерпілої і підозрюваного, судово-медична експертиза речових доказів), судово-психіатрична експертизу підозрюваного, криміналістичні експертизи.

Судово-медична експертиза. СМЕ у кримінальних провадженнях про згвалтування є обов'язковою, оскільки перед слідством виникають питання, вирішити які можна лише за допомогою спеціальних медичних знань (судово-медична експертиза потерпілої особи і речових доказів проводилася у 100 %, а підозрюваного – у 91,3% вивчених проваджень). Окрім того, ці дослідження фактично і є невідкладними, адже біологічні сліди, які утворюються при здійсненні статевих зносин, можуть швидко зникнути або бути знищеними. СМЕ є родовою і включає в себе кілька різновидів досліджень: судово-медичну експертизу потерпілої, судово-медичну експертизу підозрюваного, судово-медичну експертизу речових доказів [146].

Судово-медична експертиза потерпілої має на меті встановлення ознак вчинення насильницьких статевих зносин у заявлений нею період часу. Як зазначається в судово-медичній літературі, безумовним доказом є наявність у статевому органі жінки сперми (після статевих зносин сперматозоїди можуть виявлятися у піхві протягом 3–7 діб) [216, с. 503], що повинно враховуватися при визначенні часу призначення експертизи.

За допомогою судово-медичної експертизи потерпілої вирішуються такі питання:

1. Чи є достовірними ознаки колишніх статевих зносин?
2. Чи порушено анатомічну цілісність невинної пліви і яка давність її порушення?
3. Які наслідки викликали статеві зносини?
4. Чи є на тілі потерпілої пошкодження, їх характер, локалізація, механізм утворення, давність, тяжкість шкоди здоров'ю, заподіяного пошкодженнями?
5. Чи є ознаки безпорадного стану потерпілої?

Достовірними ознаками зґвалтування можуть бути:

- пошкодження в області статевих органів;
- порушення цілісності невинної пліви (у осіб, що не жили статевим життям);
- виявлення сперми в піхві (з обов'язковим дослідженням для визначення групової приналежності сперми);
- вагітність, що збігається за терміном з часом зґвалтування;
- зараження венеричною хворобою.

На тілі потерпілої можуть бути виявлені різні пошкодження: синці, садна, подрипини від дії пальців і нігтів рук, від укусів. Вони можуть розташовуватися на обличчі, шиї, плечах, в області статевих органів, на стегнах, спині, сідницях і інших частинах тіла. Ці пошкодження є лише непрямым підтвердженням факту зґвалтування. Виявлені сліди крові, сперма, волосся на тілі, одязі і інших предметах негайно вилучаються і направляються на судово-медичну експертизу як речові докази.

Як зазначають М.М. Тагаєв і А.П. Антонюк, зґвалтування з використанням безпорадного стану може відбутися при фізичній слабкості жінки унаслідок хвороб, при непритомності, шоківому стані, психічній хворобі, алкогольному сп'янінні. Оцінка таких станів повинна проводитися спільно з лікарями-клініцистами [215, с. 137-138].

Судово-медична експертиза підозрюваного призначається для встановлення:

1. Чи є у підозрюваного тілесні ушкодження і якщо так, то якими є їх давність, тяжкість, характер, локалізація, механізм утворення?
2. Чи здатний підозрюваний до фізіологічного статевого акту?
3. Чи є у підозрюваного в області статевих органів сліди крові, вагінального вмісту і якщо так, то яка їх видова і родова належність?

В результаті судово-медичного дослідження підозрюваного на його тілі можна виявити сліди ушкоджень, що заподіяні жінкою (садна, крововиливи, сліди укусів; на одязі – плями крові, волосся потерпілої). Під час обстеження підозрюваного беруть вміст із-під нігтів, відкладення зі статевого члена, препуційного мішка, мазки з уретри для виявлення вагінальних елементів, крові, сперматозоїдів тощо. Наявність смегми в підозрюваного в скоєнні статевих злочинів дозволяє виключити можливість того, що він брав участь у статевому акті протягом останніх 1-2-х діб [51, с. 440].

Іноді підозрювані у вчиненні зґвалтування заперечують свою провину, посилаючись на нездатність до здійснення статевих актів. У цих випадках мають значення дослідження, направлені:

- на вивчення анамнезу (історії статевих життів і здоров'я), яке проводиться по медичних документах, із слів підозрюваного і через показання свідків;
- на встановлення наявності або відсутності морфологічних особливостей, що перешкоджають здійсненню статевих актів;
- на дослідження діяльності статевих залоз чоловіка.

До такого роду досліджень притягують лікарів відповідних спеціальностей [215, с. 138-139].

Судово-медична експертиза речових доказів призначається для дослідження судовими медиками об'єктів біологічного походження (кров, сперма, волосся тощо), які можуть знаходитися на різних предметах (верхньому одязі, білизні, рушниках, простиратлах тощо). Таке дослідження

проводиться для вирішення завдання, що полягає у встановленні приналежності слідів біологічного походження певним конкретним особам – злочинцеві або потерпілій.

На розгляд експерта можуть бути поставлені питання:

1. Чи є на досліджуваних предметах сліди сперми, крові, поту, вагінального вмісту і якщо так, то яка їх родова і статева належність?
2. Чи належать вони вказаним особам (підозрюваному, потерпілій)?
3. З якої частини тіла відбулася кровотеча?
4. Чи не страждає на певні захворювання особа-видільник крові, сперми?
5. Чи є надані об'єкти волоссям, якщо так, то належать вони людині чи тварині?
6. З якої частини тіла походить це волосся?
7. Якою є групова і статева приналежність волосся?
8. Чи страждає ця людина на захворювання волосся?

Вказані експертні дослідження можуть проводитися з використанням методів генотипоскопічної експертизи. Генотипоскопічна експертиза – це метод генної ідентифікації дослідженням міні-сателітів ДНК. Генотипоскопічний аналіз дозволяє виконати ототожнення осіб, підозрюваних у скоєнні зґвалтування, убивства та інших злочинів [216, с.494].

Предметом генотипоскопічної експертизи є встановлення фактичних даних поліморфних генетичних ознак ДНК генома людини. Особливість цих ознак полягає в тому, що окремо вони не є чимось унікальним для конкретного індивідуума, оскільки зазвичай притаманні групі людей. Однак у сукупності вони дозволяють індивідуалізувати об'єкт дослідження і вирішити основне завдання експертизи – ототожнення конкретної людини.

Для вирішення цього завдання, як правило, застосовують порівняльне дослідження генетичних ознак досліджуваного об'єкта і генетичних ознак зразка крові особи, від якого передбачається походження об'єкта. Таке дослідження зазвичай проводиться, коли на місці події виявляються і вилучаються сліди біологічного походження людини і є особа або коло осіб,

від яких дані сліди ймовірно залишилися. В даний час таке порівняння можливо і при відсутності цих осіб. У Російській Федерації набув чинності Федеральний закон від 03.12.2008 р. № 242-ФЗ «Про державну реєстрацію генома в Російській Федерації», відповідно до якого, в системі МВС Росії формуються бази даних про ДНК осіб, засуджених за тяжкі і особливо тяжкі злочини, а також всі злочини проти статевої недоторканості і статевої свободи особистості. При порівнянні отриманого профілю ДНК досліджуваного об'єкта з даними, що зберігаються в базі, є ймовірність встановлення особи – джерела біологічного об'єкта і, відповідно, з'являється нова можливість щодо розкриття злочину [156, с. 8–12].

Необхідною умовою для успішного вирішення наведених завдань судово-медичних експертиз є коректне формулювання запитань експертові, а також правильне пакування об'єктів, які направляються на дослідження. Так, В.В. Пясковський відзначає, що типовими помилками, які допускаються під час упакування об'єктів дослідження, є використання ненадійного пакувального матеріалу, пакування вологого (непросушеного) одягу тощо. Важливе значення має і порядок призначення різних видів експертиз. Він має забезпечити максимально повне дослідження всіх вилучених об'єктів (тобто під час попередніх експертиз не повинні знищуватися об'єкти слідової інформації для подальших експертиз) [171, с. 73]. На наш погляд, уникнути вказаних помилок з боку слідчого можна своєчасним звернення за консультацією до відповідного експерта.

Ілюстрацією значущості судово-медичних досліджень у доказуванні у справах зазначеної категорії можуть слугувати матеріали кримінального провадження Радивилівського районного суду Рівненської області стосовно обвинуваченого у зґвалтуванні Щ. Так, згідно з висновком судово-медичного експерта кров потерпілої З. належала до групи А (II) з ізогемаглютиніном анти-В ізосерологічної системи АВО. Кров підозрюваного Щ. також належала до групи А (II) з ізогемаглютиніном анти-В тієї ж системи. При судово-медичному дослідженні піднігтьового вмісту рук потерпілої було виявлено білок людини та

знайдені клітини рогового шару епідермісу та епітеліальної клітини багат шарового незроговілого плоского епітелію особи жіночої статі, а в піднігтьовому вмісті лівої руки потерпілої знайдено також голівки сперматозоїдів. При серологічному дослідженні даних об'єктів було виявлено антиген А ізосерологічної системи АВО. Це дало підстави суду зробити висновок про те, що епітеліальні клітини та сперма, знайдені в піднігтьовому вмісті лівої руки потерпілої, могли походити від жінки та чоловіка, в крові яких міститься антиген А системи АВО, в тому числі при змішуванні клітин потерпілої З. та сперми обвинуваченого Щ. Такий висновок мав значення непрямого доказу, але він підтверджувався й іншими судово-медичними дослідженнями (судово-цитологічною і судово-імунологічною експертизами). На підставі висновків вказаних експертиз та інших джерел доказів Щ. був визнаний винним у вчиненні зґвалтування [210].

Судово-психіатрична експертиза підозрюваного. Вона призначається у зв'язку з тим, що у справах про зґвалтування досить значна частка людей, які викликають сумнів щодо психічної повноцінності, зокрема це стосується певних патологій у гвалтівників [57; 102; 30]. А за п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України в таких випадках обов'язковим є проведення експертизи. Проводяться такі експертизи у психіатричних клініках. Перед психіатрами в основному ставляться питання про наявність у підозрюваного психічних розладів та їх впливу на здатність усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій і можливість керувати ними.

Перед призначенням експертизи слідчий повинен зібрати матеріали, що характеризують особу підозрюваного, зокрема допитати родичів і людей, які близько його знають. При цьому з'ясовується: наявність у підозрюваного психічного захворювання; особливості його поведінки в різних життєвих ситуаціях; наявність у нього дивацтв в спілкуванні з оточуючими; чи не проходив він лікування в психіатричному лікувальному закладі (якщо так, то треба подавати заявки та долучати до справи матеріали з історії хвороби і

документи, що характеризують це захворювання). В необхідних випадках експерту надається можливість поговорити з родичами і знайомими цієї особи.

Типові питання, які ставляться експерту-психіатру:

1. Чи страждав підозрюваний під час інкримінованого йому насильства на психічний розлад, внаслідок якого він не міг усвідомлювати свої дії або керувати ними?

2. Якщо мав місце психічний розлад, то до якої категорії хворобливих станів він належить?

3. Чи страждає підозрюваний у теперішній час на психічну хворобу, яка позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними?

4. Якщо страждає, то коли почалася ця психічна хвороба?

5. Чи потребує підозрюваний застосування до нього заходів медичного характеру? Якщо так, то яких саме?

Якщо підозрюваним у зґвалтуванні є неповнолітній, то щодо нього доцільним є призначення *комплексної психолого-психіатричної експертизи* (ст. 486 КПК України). Ця експертиза проводиться в тих випадках, коли у слідства є необхідність в одночасному використанні знань психіатра і психолога. Крім наведених вище питань з психіатрії ставляться такі питання:

1. Чи відповідає рівень розвитку суб'єкта його віку?

2. Чи є у нього ознаки відставання в розвитку, не пов'язані з психічним розладом?

3. Чи є у підозрюваного властивості, що обмежують його можливості усвідомлювати і керувати своїми вчинками?

4. Чи є у потерпілого ознаки підвищеної фантазії?

5. Чи страждає потерпілий на підвищену навіюваність [154]?

Криміналістичні експертизи. У кримінальних провадженнях про зґвалтування виникає потреба щодо проведення і певних видів криміналістичних експертиз залежно від наявності чи відсутності соціального зв'язку (знайомства) між потерпілою особою і підозрюваним, а також наявності об'єктів – носіїв певних слідів злочину.

Так, при відсутності такого соціального зв'язку, коли зґвалтування вчинено шляхом нападу, характерним є вилучення об'єктів, для дослідження яких призначаються такі підвиди криміналістичних експертиз, найменування і компетенція яких вказується в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень Міністерства юстиції України [80, п. 1.2.1].

Криміналістична експертиза волокон і волокнистих матеріалів призначається (п. 24.1.1. Інструкції) стосовно мікрочастинок одягу, білизни, рушників, простирал для встановлення контакту потерпілої і підозрюваного з вказаними об'єктами, що має значення для встановлення певних обставин вчинення зґвалтування. Типовими питаннями цієї експертизи є:

1. Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сторонні волокна-нашарування (мікрочастинки волокон), яка їх природа?
2. Чи є на одязі (зазначається предмет одягу, кому він належить) волокна - нашарування спільної родової (групової) належності з волокнами, з яких виготовлена тканина іншого одягу (зазначається її назва, кому вона належить)?
3. Чи були в контакті дані предмети одягу (інші об'єкти волокнистої природи)?
4. Чи є клаптик тканини, знайдений на місці події, частиною даного предмета одягу?
5. Чи є в піднігтьових зрізах зазначеної особи мікрочастинки волокон спільної родової (групової) належності з волокнами, з яких виготовлена тканина даного предмета одягу?

Криміналістична експертиза ґрунтів (ґрунтознавча) призначається стосовно частинок ґрунту на одязі і взутті підозрюваного, за наявності зразків ґрунту, взятого з місця вчинення зґвалтування. Основними завданнями ґрунтознавчої експертизи є (п. 24.1.4. Інструкції):

- виявлення на предметах-носіях мікронашарувань (часток) ґрунтового походження, визначення їх природи, а також установлення спільної родової (групової) належності з наданими зразками;

- установлення походження ґрунту на предметах-носіях з певної ділянки місцевості (іншого місця події);
- установлення механізму утворення ґрунтових нашарувань.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Чи є нашарування ґрунту (об'єктів ґрунтово-мінерального походження) на предметі-носії (зазначається, на якому саме)?
2. Чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі-носії та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) приналежність?
3. Чи походять дані нашарування (зазначається, які саме) з певної ділянки місцевості?
4. Який механізм утворення нашарувань ґрунту?
5. Яка характеристика місцевості, з якої походять нашарування ґрунту на об'єктах-носіях?

При виявленні на місці вчинення зґвалтування певної рослинності і вірогідності того що на одязі і взутті гвалтівника могли залишитися частинки цих рослин (стебла, насіння, пилок тощо) може бути призначена *біологічна експертиза*, яка віднесена до виду криміналістичних (п. 1.2.1 Інструкції). Біологічна експертиза досліджує об'єкти рослинного та тваринного походження. Найчастіше у кримінальних провадженнях зазначеної категорії ними бувають листя, стебла, квіти, сіно, солома, кора, деревина, коріння, плоди, насіння, зерно, спори, пилок тощо. Основним завданням біологічної експертизи є установлення спільної родової (групової) приналежності декількох порівнюваних об'єктів або установлення приналежності об'єктів біологічного походження до одного цілого.

При виявленні на місці зґвалтування слідів взуття, транспортних засобів призначається *трасологічна експертиза*, на вирішення якої ставляться ідентифікаційні запитання за наявності об'єкта, що перевіряється. При відсутності такого об'єкта ставляться діагностичні питання, необхідні для його розшуку, наприклад стосовно транспортного засобу:

1. Яким видом (типом, моделлю) та якими частинами транспортного засобу залишено сліди?
2. Чи залишено сліди досліджуваним транспортним засобом (його частинами)?
3. Яким колесом транспортного засобу залишено сліди (правим, лівим, переднім, заднім)?
4. Якою моделлю шини залишено сліди?

При наявності соціального зв'язку (знайомства) між потерпілою і підозрюваним наведені вище підвиди криміналістичних експертиз, як правило, не є актуальними, оскільки немає потреби в доказуванні перебування підозрюваного у певному місці разом з потерпілою особою. В таких випадках доказового значення може набувати обставини знайомства та характеру стосунків між вказаними особами, про що може свідчити їх листування. Відтак, об'єктами дослідження можуть виступати різноманітні рукописні документи (листи, записки, щоденники тощо), які свідчать про існування певних контактів між потерпілою особою і підозрюваним. Для їх дослідження призначається *судово-почеркознавча експертиза*, на вирішення якої, зокрема ставляться запитання щодо того, ким саме виконано текст досліджуваного документа (з числа осіб, зразки почерку яких надано для порівняльного дослідження). Можуть ставитися діагностичні запитання (про стать, вікову групу, незвичний стан виконавця рукописного тексту, умови його написання).

Потрібно звернути увагу на те, що при призначенні експертиз у кримінальних провадженнях про зґвалтування, нерідко мають місце упущення і помилки з боку слідчих. Як справедливо звертає увагу В.В. Пясковський, зазвичай слідчі ставлять перед експертами два-три так звані шаблонні запитання (наприклад, у разі призначення судово-біологічної експертизи ставлять лише запитання про наявність (відсутність) на досліджуваному об'єкті слідів крові та їх належність підозрюваному (потерпілому). Іноді об'єкти слідової інформації надсилають на експертизу в неопечатаному вигляді, про що експерти зазначають у своїх висновках [171, с.77].

Підводячи підсумок, потрібно підкреслити, що у кримінальних провадженнях про зґвалтування для встановлення його обставин ключове значення має своєчасне призначення судових експертиз та правильне формулювання запитань, відповідно до їх компетенції. Не менш важливим є підготовка цих експертиз, яка включає дотримання рекомендацій щодо фіксації і вилучення слідів зґвалтування, правильної їх упаковки та вилучення відповідних зразків для проведення повноцінного експертного дослідження.

Висновки до розділу 3

Огляд місця події (зґвалтування) доцільно проводити відразу після подання заяви (повідомлення) про вчинене насильство до моменту внесення цих відомостей до ЄРДР із залученням потерпілої. Обумовлюється це не лише прагненням виявити і зафіксувати сліди, які можуть швидко зникнути або бути знищеними, але й метою перевірки достовірності позазначеної заяви про злочин. Залежно від наявності чи відсутності соціального зв'язку (знайомства) між потерпілою і підозрюваним характерними місцями події є приміщення і ділянка місцевості. Відповідно до цього мають певні відмінності й завдання огляду – виявлення характерних ознак зґвалтування (слідів злочину).

Огляд речових доказів є складовою частиною огляду місця події, але він може бути і самостійною слідчо-розшуковою дією. Особа-заявник про зґвалтування має право подавати на підтвердження своєї заяви речі, які підлягають оглядові (одяг, взуття, білизна, рушники, простирадла тощо).

Освідування особи є окремою слідчою дією, але за своєю сутністю різновидом огляду, об'єктом якого є тіло живої людини. У справах про зґвалтування сенс у проведенні існує у двох випадках: 1) коли потрібно у потерпілої вилучити зразки для експертиз в порядку ст. 245 КПК України; 2) коли у підозрюваного потрібно виявити особливі прикмети, зокрема сліди загоювання ран (рубців), про які заявила потерпіла.

Допит потерпілої проводиться під кутом зору перевірки двох версій:

- 1) зґвалтування мало місце (заява потерпілої відповідає дійсності);
 - 2) зґвалтування не було (заява потерпілої є неправдивою або вона помиляється в оцінці події).
- З цих позицій важливим є попереднє встановлення наявності чи відсутності фактору знайомства між потерпілою і насильником. Цей фактор суттєво впливає як на предмет допиту, так і на тактичні прийоми його проведення з врахуванням особливостей потерпілої (вік, рівень розвитку, емоційний і психологічний стан тощо).

Допит підозрюваного можливий стосовно: 1) знайомої потерпілій особи, на яку вона вказала, як на гвалтівника (після вручення повідомлення про підозру); 2) незнайомої потерпілій особи, яка була розшукана і затримана за ідентифікаційними ознаками гвалтівника. Фактор знайомства між потерпілою і насильником детермінує коло обставин, які потрібно встановити на допиті, а також суттєво впливає на тактику його проведення з врахуванням особистісних рис підозрюваного.

Допит свідків у кримінальних провадженнях про зґвалтування обумовлений необхідністю встановлення низки обставин, які були супутні цьому злочину і про які відомо особам: 1) свідкам-очевидцям; 2) свідкам, які володіють інформацією про події, що передували зґвалтуванню; 3) свідкам, які володіють інформацією про події, що мали місце після зґвалтування; 4) свідкам, які володіють інформацією про особистість підозрюваного. Особливості допиту свідків вказаних категорій обумовлюються як колом обставин, так і знайомством з потерпілою чи підозрюваним та особистісними рисами.

Обшук у справах про зґвалтування проводиться з метою виявлення і вилучення речових доказів зґвалтування, які можуть опинитися у житлі підозрюваного чи в іншому його володінні. Характер цих речових доказів та їх місцезнаходження обумовлюється сутністю насильницьких статевих зносин та характером застосованого насильства: одяг і взуття підозрюваного; предмети, які використовувалися при вчиненні зґвалтування; речі потерпілої. Для

успішного проведення обшуку особливе значення має об'єктивна інформація про розшукувані предмети, можливе їх місцезнаходження та особистість підозрюваного, що вимагає відповідної підготовки до обшуку.

Пред'явлення для впізнання при розслідуванні зґвалтувань проводиться у випадку його вчинення незнайомою потерпілій особою. Але обов'язковою передумовою для цього є запам'ятовування потерпілою комплексу ознак зовнішності гвалтівника, який дозволяє його ідентифікувати шляхом впізнання серед інших подібних людей, що потрібно встановити під час попереднього допиту.

Слідчий експеримент в кримінальних провадженнях про зґвалтування є досить проблематичним з урахуванням не лише етичного аспекту, але й складності зазначеної процесуальної дії, яка вимагає значних затрат часу. Його доцільно проводити в наступних випадках: 1) для перевірки показань потерпілої шляхом відтворення її показань на місці події та їх зіставлення з реально існуючою обстановкою; 2) для перевірки показань потерпілої шляхом випробування можливості в певних умовах сприймати крики чи вигуки потерпілої; 3) для перевірки показань підозрюваного про нібито викинуту ним зброю або речі потерпілої під час його відходу з місця події.

Судово-медична експертиза (у т.ч. генотипоскопічна) відіграє ключову роль в доказуванні факту здійснення насильницьких статевих зносин (судово-медична експертиза потерпілої, підозрюваного, речових доказів). Її підготовка і проведення вимагає дотримання певних правил виявлення, фіксації, вилучення і збереження слідів біологічного походження та урахування в окремих випадках обмежень у часі (після статевих зносин у піхві жінки сперматозоїди можуть бути виявлені протягом 3-7 діб).

Судово-психіатрична експертиза підозрюваного обов'язково призначається у випадку наявності сумнівів щодо його психічної повноцінності (досить значна частка гвалтівників має ті чи інші патології). Щодо неповнолітніх підозрюваних призначається *комплексна психолого-психіатрична експертиза*.

При відсутності соціального зв'язку між потерпілою і підозрюваним, коли зґвалтування вчинено шляхом нападу, характерним є вилучення об'єктів, для дослідження яких призначаються криміналістичні експертизи (трасологічна, волокон і волокнистих матеріалів, ґрунту та ін.), для встановлення підозрюваного та його ідентифікації.

ВИСНОВКИ

У дисертації проаналізовано основні проблемні питання, пов'язані з криміналістичною класифікацією і характеристикою зґвалтувань, а також з особливостями їх досудового розслідування з урахуванням оновленої редакції ст. 152 КК України. Проведене дослідження дає підстави для наступних висновків, що мають певний ступінь новизни.

1. Сутність зґвалтування та механізму його вчинення проявляється у поєднанні в діях злочинця біологічного і соціологічного. Біологічний аспект зґвалтування ґрунтується на сексуальності людини, яка є вродженою потребою і функцією людського організму, програма якої закладена на рівні інстинкту. Соціологічний аспект зґвалтування полягає у виході особою за межі «норми» сучасної сексуальної поведінки, що проявляється у застосуванні фізичного насильства, погрози його застосування або безпорадного стану потерпілої особи для задоволення статевої потреби.

З об'єктивної сторони зґвалтування проявляється у вчиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. Відсутність добровільної згоди визначається з урахуванням супутніх обставин, які могли негативно вплинути на волевиявлення особи.

2. Ключовим фактором, який визначає особливості механізму вчинення зґвалтування і предмета доказування, є фактор наявності чи відсутності соціального зв'язку (знайомства) між злочинцем і потерпілою особою. Тому саме за цим фактором доцільною є криміналістична класифікації зґвалтувань на: 1) зґвалтування, вчинені незнайомою потерпілій особою (відсутність будь-яких соціальних зв'язків); 2) зґвалтування, вчинені знайомою потерпілій особою. Тим самим створюється підстави для розроблення щодо вказаних класифікаційних груп зґвалтування окремих криміналістичних характеристик.

3. Криміналістична характеристика зґвалтувань, вчинених незнайомою потерпілій особою, стосується тих злочинів, які вчиняються шляхом нападу на жертву з метою здійснення насильницьких статевих зносин. Вона включає таке: особа злочинця – переважно молодий чоловік з маргінальними рисами і патологічними проявами статевого потягу; способи вчинення характеризуються очікуванням, вистежуванням жертви і здійсненням нападу або заманювання жертви після короткочасного знайомства в місці зручне для нападу; обстановка зґвалтування – найчастіше безлюдна ділянка місцевості і темний час доби; матеріальні сліди зґвалтування – сліди злочинця і потерпілої на місці вчинення зґвалтування, що вказують на їх перебування там разом, а також сліди їх взаємного контакту на тілах та одязі, сліди здійснення статевих актів; потерпіла особа – переважно жінки, які мають позитивну характеристику (але можуть мати місце й певні віктимологічні суб'єктивні ознаки).

4. Криміналістична характеристика зґвалтувань, вчинених знайомою потерпілій особою, стосується тих злочинів, які вчиняються особою з використанням вже існуючих соціальних зв'язків між ним і жертвою насильства. Вона включає таке: особа злочинця характеризується підвищеною сексуальною потребою для задоволення якої використовується жертва з близького оточення; способи вчинення характеризуються обранням жертви сексуального насильства, яку буде легко заманити в зручне місце, створення ситуації, що виключає звернення потерпілої до правоохоронних органів; обстановка зґвалтування - найчастіше вчиняється у приміщенні (квартирах і будинках), як правило, за місцем проживання винного чи потерпілої особи, пов'язаних родинними, шлюбними, сусідськими, подружніми стосунками; матеріальні сліди зґвалтування – сліди біологічного походження, які дозволяють встановити факт здійснення статевих зносин між конкретними особами та їх насильницький характер чи використання безпорадного стану потерпілої; потерпіла особа: особа, яка знала злочинця раніше, але не мала з ним стійких стосунків; особа, яка знаходилася зі злочинцем в тривалих

побутових стосунках; особа, яка знаходилася зі злочинцем в тривалих, в тому числі інтимних стосунках.

5. Відкриття кримінального провадження щодо зґвалтування має особливості, які обумовлені багатозначністю статевої поведінки як жінки, так і чоловіка. Тому до внесення заявлених потерпілою відомостей про насильство до ЄРДР і початку досудового розслідування доцільним є проведення перевірочних дій: отримання детального пояснення від особи-заявника; огляду місця події; отримання пояснень від очевидців певних подій, що передували, супроводжували або настали після зґвалтування. Зважаючи на тривалість цих заходів, передбачений ч. 1 ст. 214 КПК України термін (24 год.), може бути недостатнім для встановлення обставин, що є ознаками зґвалтування, але це не є перешкодою для початку досудового розслідування.

6. В розслідуванні зґвалтувань доцільним є виділення типових слідчих ситуацій за ключовою ознакою – існування чи відсутності певних соціальних відносин між підозрюваним і потерпілою особою (корелюється із запропонованою криміналістичною класифікацією цих злочинів): 1) досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування незнайомою потерпілій особою; 2) досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування знайомою потерпілій особою. Для кожної з вказаних типових слідчих ситуацій характерним є проведення певних комплексів слідчо-розшукових дій – тактичних операцій («Розшук та ідентифікація гвалтівника», «Ознаки насильницького статевого акту у потерпілої», «Ознаки статевого акту у підозрюваного», «Характер стосунків потерпілої і підозрюваного»).

7. Для уникнення помилок при розслідуванні зґвалтування, особливо в ситуації його вчинення знайомою потерпілій особою, важливим є використання версій: 1) зґвалтування мало місце (заява потерпілої особи відповідає дійсності); 2) зґвалтування не було (заява є неправдивою). Проблема неправдивих заяв про зґвалтування, значною мірою обумовлена існуванням у суспільстві певних стереотипів, що суттєво впливає на діяльність

правоохоронних органів. Перевірка неправдивості заяви про зґвалтування повинна здійснюватися тактовно – здійснювати будь-які дії за підозрою у сфабрикованості заяви про зґвалтування можна лише в тому випадку, коли ця підозра викликана ґрунтовними доказами. Будь-яка спроба поставити під сумнів обґрунтованість заяви про зґвалтування для реальної жертви може стати важким ударом, що напевно знищить довірчі відносини, які повинні існувати між слідчим і потерпілою.

8. Особливою проблемою у розслідуванні зґвалтувань є проблема своєчасного виявлення і подолання протидії розслідуванню як з боку підозрюваного (характер протидії залежить від наявності соціального зв'язку з жертвою), так і з боку потерпілої особи. З боку потерпілих протидія має місце у випадках, коли вони ініціюють відкриття кримінального провадження за неправдивою заявою, свідомо вводячи в оману орган досудового розслідування. Це може бути викликано прагненням скомпрометувати певну особу, шантажувати її з корисливою метою, чи приховати свою непристойну поведінку. Для подолання протидії важливо вчасно вивити її ознаки і в залежності від їх характеру приймати відповідні заходи, для чого потрібно постійно аналізувати відомості, що повідомляються учасниками кримінального провадження та їх поведінку, в ракурсі перевірки типових версій.

9. Особливості тактики окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні зґвалтування обумовлені специфікою механізму його вчинення, в якому проявляються, з одного боку, задоволення природних сексуальних потреб людини, а з іншого – порушення суспільних правил сексуальної поведінки. Названі фактори впливають, як на утворення слідів зґвалтування, так і на поведінку учасників проведення слідчих дій (огляд, допит потерпілої, підозрюваного і свідків, обшук, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент). Особливу роль в доказуванні факту зґвалтування відіграють експертизи (судово-медична, судово-психіатрична, комплексна психолого-психіатрична). Зважаючи на те, що для отримання доказів при проведенні вказаних експертиз потрібне дослідження об'єктів біологічного походження,

підготовка до них пронизує зміст багатьох слідчих дій. Це вимагає дотримання рекомендацій щодо виявлення, фіксації і вилучення вказаних об'єктів та встановлення обставин їх утворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеев М.И. Судебно-медицинская экспертиза живых лиц. Москва: Медицина, 1968. 376 с.
2. Криминалистика: учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов и др.; под ред. проф. Р.С. Белкина. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 990 с.
3. Аленін Ю.П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 198–203.
4. Алексеев О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 278 с.
5. Алексєйчук В. І. Криміналістичні засоби діагностики особи невідомого злочинця під час огляду місця події. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Випуск 9. С. 132–138.
6. Андреев А.С., Кийко Л. Н. Взаимосвязи «жертвы и преступника» по делам об изнасилованиях, совершенных группой лиц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua>.
7. Антонян Ю.М. Криминология: учеб. для бакалавров. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2014. 523 с.
8. Аптекман А. Уголовное право в Израиле. Герцлия: Исрадон, 2006. 368 с.
9. Арцишевский Г. В. Выдвижение и проверка следственных версий. Москва: Юридическая литература, 1978. 104 с.
10. Бабич А.А. Особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених у збройних силах України. *Право і безпека*. 2014. № 1 (52). С. 70–76.
11. Баганець О. Щодо необхідності внесення змін і доповнень в КПК України 2012 року в частині порядку початку досудового розслідування

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://baganets.com/public /schodo-neobh-dnost-vnesennja-zm-n-dopovnen-v-kpk-ukra-ni-2012-roku-vchastin-porjadku-pochatku-dosudovogo -rozsl-duvannja.html>.

12. Криминалистическая версия: гносеологический, логический и психологический аспекты: учеб. пособие / О.А. Бандура, В.Г. Лукашевич. Киев: КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1991. 82 с.

13. Баранчук В.В. Психологічний контакт: сутність і проблеми його встановлення на досудовому слідстві. *Проблеми законності*: респ. міжвідом. наук. зб. Харків, 2008. Вип. 96. С. 252–260.

14. Анджелис де Барбара. Секреты о мужчинах, которые должна знать каждая женщина. Москва: Эксмо, Яуза, 2006. 352 с.

15. Бахін В.П., Весельський В.К. Тактика допиту: навч. посібник. Київ: Правник, 1997. 64 с.

16. Бахтеев Д. В. Переход от вероятностных знаний к достоверным и достаточным в процессе раскрытия и расследования преступлений: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Екатеринбург: Уральский гос. юрид. ун-т, 2015. 199 с.

17. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд. доп. Москва: Мегатрон XXI, 2000. 334 с.

18. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 2. Частные криминалистические теории. Москва: Юристъ, 1997. 464 с.

19. Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами / Криминалистика: учебник /под ред. Р.С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: НОРМА, 2003. С. 696–708.

20. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва: НОРМА, 2001. 240 с.

21. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва: Юристъ, 1997. 480 с.

22. Белкин Р.С. Следственная ситуация и тактические комбинации / Криминалистика: учеб. для вузов / А.Ф. Волынский, Т.В. Аверьянова, И.Л. Александрова и др.; под ред. А.Ф. Волынского. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и Право, 2000. С. 158–177.
23. Берн Э. Секс в человеческой любви. Москва: Эксмо, 2003. 352 с.
24. Берназ В., Неледва Н. Регламентация початку досудового розслідування, як основа кримінально-процесуального провадження. *Вісник прокуратури*. 2013. № 1 (139). С. 62–67.
25. Борисенко И.В. Методика расследования убийств с расчленением трупа: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1999. 20 с.
26. Бородулин В.С. Убийство по найму: криминалистическая характеристика: методика расследования. Москва: Новый Юрист, 1997. 80 с.
27. Булулуков О.Ю. Тактическая операция «Личность преступника» в расследовании убийств при отсутствии трупа. *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В.Я.Тацій*. Харків, 2001. Вип. 49. С. 166–175.
28. Бурданова В.С. Проблемы расследования убийств водителей автомашин. *Актуальные проблемы государства и права: сб. науч. трудов*. Одесса: ОГУ, 1996. Вып. 3. С. 201–205.
29. Бухановская О. А. Психические расстройства у лиц с серийными агрессивными сексуальными опасными действиями (клиника, динамика, систематика): дис. ...канд. мед. наук: 14.00.18. Москва, 2003. 276 с.
30. Бухановский А. О., Бухановская О. А. Психические расстройства у серийных сексуальных преступников: аналитический обзор. Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. 42 с.
31. Вандышев В. В. Реализация взаимосвязей жертвы и преступника в раскрытии и расследовании насильственных преступлений: учеб. пособие. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ВШ МВД России, 1992. 114 с.
32. Вапнярчук В.В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових*

праць. Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2013. – № 26. – С. 177–186.

33. Великородный П.Г. Криминалистическое понятие способа уклонения от ответственности. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва, 1986. № 44. С. 81–85.

34. Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С. та ін. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: посібник. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 148 с.

35. Возгрин И.А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: лекция. Л.: ВПУ МВД СССР, 1976. 55 с.

36. Волобуев А.Ф. Противодействие расследованию преступлений: сущность и преодоление. *Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы*: сб. науч. трудов. Москва: Академия управления МВД России, 2007. С. 98–115.

37. Волобуев А. Ф., Федорова О. Ф. Роль этапов расследования в структурировании частных криминалистических методик. *Российский следователь*. 2013. №6. С. 2–4.

38. Волобуєв А. Ф. Пред'явлення для впізнання як спосіб ідентифікації та одержання прямих доказів. *Право та управління*. 2012. №1. С. 145–152 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/prtur>.

39. Волобуєв А.Ф. Етапи розслідування в криміналістичній методиці. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 5. С. 28–37.

40. Волобуєв А.Ф. Загальні положення криміналістичної методики: Лекція. Харків, 1996. 36 с.

41. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.

42. Волобуєв А.Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник ЛІВС МВС України*. 1999. № 3. С. 201–213.

43. Волобуєв А.Ф. Проблеми розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.

44. Волобуєв А.Ф. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матер. V міжнар. наук.-практ. конфер., присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 237–240.

45. Волобуєв А. Ф., Проценко М. В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів, вчинених організованими групами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 40. С. 104–112.

46. Вольнский А.Ф., Лавров В. П. Организационное противодействие раскрытию и расследованию преступлений (проблемы теории и практики). *Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации*: материалы научно-практической конференции (г. Руза, 29–30 октября 1996 г.). Москва: ЮИ МВД России, 1997. С. 92–94.

47. Гавло В.К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования*. Москва, 1973. С. 90–94.

48. Гавло В.К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1985. 333 с.

49. Галаган В. І., Калачова О. М. Особливості початку досудового розслідування при виявленні ознак кримінального правопорушення на території дипломатичних представництв чи консульських установ України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*.

2013. № 2 (8) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13hivkuu.pdf>.

50. Галаган В.І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України: монографія. Краматорськ: ТОВ «Каштан», 2015. 224 с.

51. Судова медицина: підручник для ВНЗ / О.І. Герасименко, А.Г. Антонов, К.О. Герасименко та ін.; за заг. ред. О.І. Герасименка. вид. 3-є, перероб. і. доп. К.: КНТ, 2016. 630 с.

52. Герасимов И.Ф. Этапы раскрытия преступлений. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений*. Свердловск, 1975. С. 10–16.

53. Гитин В.Г. Это жестовое животное – мужчина. 4-е изд. перераб. Москва: АСТ МОСКВА, 2006. 591 с.

54. Голунский С.А. Криминалистика (техника и тактика расследования преступлений). Москва: Юриздат, 1938. 251 с.

55. Гранат Н.Л. Первоначальные следственные действия и их роль в методике расследования. *Методика расследования преступлений*. Москва, 1976. С. 83–87.

56. Грицюк І.В. Генезис поняття «протидія розслідуванню злочинів» у криміналістичній науці. *Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія «Економіка. Право»*. 2011. № 4 (55). С. 240–245.

57. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления. Харьков: Рубикон, 1994. 270 с.

58. Даньшин М.В. Актуальні питання подолання протидії досудовому слідству органів СБ України: класифікація способів приховування злочинів. *Державна безпека України: науково-практ. збірник НАН України і СБ України*. Київ, 2005. №1(3). С. 122–127.

59. Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: навч. посібник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. 116 с.

60. Даньшин М. В., Веам Нуджейдат. Процесуальні і тактичні особливості відкриття кримінального провадження про зґвалтування. *Вісник*

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право.
2018. Вип. 25. С. 121–124.

61. Дементьев В. В., Степанов В. В. Соотношение противодействия расследованию, сокрытия и инсценировки преступления / Материалы международной научной конференции «Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе». Уфа: РИО БашГУ, 2003. Ч. 2. С. 133–137.

62. Денисюк С. Ф., Шепитько В. Ю. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистический анализ). Харьков: Консум, 1999. 160 с.

63. Дерягин Г.Б. Криминальная сексология: курс лекций для юридических факультетов. Москва: Московский университет МВД России; Щит-М. 2008. 552 с.

64. Дерягин Г.Б., Сидоров П. И., Соловьёв А. Г. Психосоциальные предпосылки сексуально-виктимного и криминогенного поведения молодёжи. *Сексология и сексопатология*. 2003. № 6. С. 30–37.

65. Дмитрієва Л.В. Методика розслідування зґвалтувань, вчинених неповнолітніми: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: ХНУВС, 2017. 200 с.

66. Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений*: межвуз. сб. науч. трудов. Свердловск, 1975. С. 26–44.

67. Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск: Вишэйшая школа, 1979. 128 с.

68. Жирний Г.Ю. До питання про класифікацію окремих криміналістичних методик. *Актуальні проблеми криміналістики*: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25-26 вересня 2003 р.). Харків: Гриф, 2003. С. 102–106.

69. Жінка три дні гвалтувала чоловіка, який намагався її пограбувати. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://from-ua.com/news/429186>.

70. Жувака С.О. Слідчий експеримент: проблеми застосування. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 9-2. Том 2. С. 102–104.

71. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.

72. Журавель В.А. Початок досудового розслідування: деякі процесуальні та організаційно-тактичні проблеми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Суми, 2015. Вип. 1 (69). С. 251–259.

73. Журавель В.А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук*. 2007. № 2(49). С. 177–186.

74. Закатов А.А. Тактика обыска. Казань: БЕК. 1999. 286 с.

75. Закон об уголовном праве Израиля / постатейный перевод с иврита на русский язык. Хайфа, 2010. 253 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.khpg.org>.

76. Зарубенко О.В. Види огляду у кримінально-процесуальному провадженні. *Митна справа*. 2012. № 6. Ч. 2. Кн. 2. С. 332–336.

77. Зарубенко О.В. Підстави проведення огляду у кримінальному провадженні України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 373–377. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.

78. Здоровко С. Ф., Шепітько В. Ю. Проблеми розслідування нових видів вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами. *Слідча практика*. Харків, 2003. Вип. 3. С. 85–92.

79. Іващенко А. В., Щербаков Г. В. Проблематика слідчих ситуацій як складова навчального курсу криміналістики. *Вісник Одеського університету внутрішніх справ*. 2003. №2. С. 57–63.

80. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (у редакції наказу Міністерства юстиції України від

26 груд. 2012 р. № 1950/5) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

81. Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: монографія. Київ: Національна академія внутр. справ України, 2003. 359 с.

82. Как защититься от ложного обвинения в изнасиловании? [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://thequestion.ru/questions/218527>.

83. Как избежать обвинений в изнасиловании [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://mensby.com/sex/sex/8160>.

84. Карагодин В.П. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1992. 175 с.

85. Каткова Т. В., Багач Л. В. Разговор под стук колес: Женщинам в милицейских погонах посвящается... Харьков: Рубикон-А, 2006. 76 с.

86. Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Одісей, 2009. 960 с.

87. Кимберли Эй Лонсвэй, Джоанна Арчембо, Дэвид Лисак. Проблема ложных заявлений о сексуальном насилии [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://void-hours.livejournal.com/1657.html>.

88. Кле Мишель. Психология подростка: Психосексуальное развитие Мишель Кле / пер. с фр. Москва: Педагогика, 1991. 172 с.

89. Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій: навч. посібник. Київ: Ін Юре, 2007. – 528 с.

90. Князев В.А. О понятии тактической операции. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: Вища школа, 1982. Вип. 25. С.65–68.

91. Когутич І.І. Криміналістика: Курс лекцій. Київ: Атіка, 2008. 888 с.

92. Колесник Ю.В. Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Том 11. № 1(29). С. 78–85.

93. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: текст лекции. Харьков: Юридический институт, 1976. 28 с.
94. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
95. Колмаков В. П. Следственный осмотр. Москва: Юридическая литература. 1969. 196 с.
96. Кон И.С. Введение в сексологию. Москва: Медицина, 1989. 336 с.
97. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харьков: Право, 2008. 240 с.
98. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. Харьков: Консум, 1999. 157 с.
99. Коваленко В. В., Коваленко А. В. Значення віктимологічних даних для побудови типових криміналістичних версій. *Досудове розслідування в Україні: сучасний стан та шляхи підвищення ефективності*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 29 травня 2015 р.). Миколаїв: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2015. С. 72–75.
100. Коршунова О.Н., Мамайчук И. И., Серова Е. Б. Особенности расследования убийств с целью завладения жилой площадью: учеб. пособ. СПб.: Питер, 1998. 192 с.
101. Костенко М.В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 20 с.
102. Кочарян А.С. Личность и половая роль: Симптомокомплекс маскулинности/фемининности в норме и патологии. Харьков: Основа, 1996. 139 с.
103. Криминалистика / под общей ред. проф. А. И. Винберга. Москва: Госюриздат, 1959. 512 с.
104. Криминалистика: учеб. для вузов / под. ред. А.Н. Васильева, Н.П. Яблокова. Москва: Изд-во МГУ, 1971. 564 с.

105. Криміналістика: учеб. для вузов / отв. ред. проф. Н.П. Яблоков. Москва: БЕК, 1996. 708 с.
106. Криміналістика: учебник / под ред. д.ю.н., проф. В.Д. Зеленского и д.ю.н., проф. Г.М. Меретукова. СПб: Юридический центр, 2015. 704 с.
107. Криміналістика: учебник / под ред. Н.П. Яблокова. М.: Юристъ, 2001. 718 с.
108. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. К.: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
109. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін. К.: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
110. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Гельветика, 2017. 556 с.
111. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.
112. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової; МВС України, Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2017. 384 с.
113. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р.Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В.О. Малярової; МВС України, Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2017. 312 с.
114. Криміналістична тактика: навчальний посібник / за ред. М.А. Погорєцького та Д.Б. Сергєєвої. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Алерта, 2017. 244 с.
115. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2-х т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.

116. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / В. Г. Гончаренко, В. Т. Нор, М. Є. Шумило. Харків: Право, 2012. 844 с.

117. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.

118. Кузьменко Н. К. Систематизация неоложных следственных действий: учебное пособие. Киев: НИ и РНО Киевской высшей школы МВД СССР, 1981. 96 с.

119. Кустов А. М. Механизм деятельности по противодействию расследованию. *Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений*: труды Акад. МВД РФ. Москва, 1996. С. 54–55.

120. Лагутин А.В. Тактические операции при расследовании преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: Вища школа, 1980. Вып. 20. С. 16–19.

121. Ларин А.М. От следственной версии – к истине. Москва: Юридическая литература, 1976. 200 с.

122. Левков В.М. Криміналістичні версії: текст лекції. Харків: ХЮІ, 1991. 23 с.

123. Лісова А.Ю. Основи методики розслідування зґвалтування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

124. Лісова А.Ю. Основи методики розслідування зґвалтування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 250 с.

125. Лісова А.Ю. Особа злочинця, як структурний елемент криміналістичної характеристики зґвалтування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 282–285.

126. Ложное обвинение в изнасиловании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

127. Ложное обвинение в изнасиловании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lawyer-expert.ru/protiv-dostoinstva>.

128. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. Москва: Юридическая литература, 1973. 216 с.
129. Лузгин И. М., Лавров В. П. Способ сокрытия преступления и его криминалистическое значение. Москва, 1980. 117 с.
130. Лукьянчиков Е.Д. Криминалистическая идентификация объектов по следам памяти. Донецк: Академия, 1998. 112 с.
131. Лукьянчиков Є.Д. Огляд місця події під час розслідування зґвалтувань / в кн.: Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посібник / за ред. Н.І. Клименко. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
132. Луценко О.А. Обыск и выемка. Процессуальный порядок, тактика и доказательственное значение. Ростов н/Д: Феникс, 2005. 63 с.
133. Лялина Е.В. Первоначальный этап расследования изнасилований, совершаемых группой несовершеннолетних: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2006. 245 с.
134. Мадонна через 37 років розповіла подробиці свого жахливого зґвалтування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/glamur>.
135. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.
136. Методичний посібник для працівників органів досудового слідства з питань призначення та проведення судової експертизи / за заг. ред. П.В. Коляди. К.: УВПД ГШ МВС України, 2008. 278 с.
137. Могачев М.И. Серийные изнасилования. Москва: Логос, 2003. 288 с.
138. Настільна книга слідчого: науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів / М.І.Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Ін юре, 2007. 728 с.
139. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-те вид., перероб. і доп. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2007. 1184 с.

140. Новейший словарь иностранных слов и выражений. Минск: Современный литератор, 2006. 976 с.
141. Новий тлумачний словник української мови. Т.3. Київ: Аконіт, 2006. 926 с.
142. Нуджейдат Веам. Криміналістическая характеристика изнасилований. *Legea si Viata*. 2017. № 7/2 (307). С. 83–88.
143. Нуджейдат Веам. Криміналістична класифікація зґвалтувань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 3. Т. 2. С. 136–141.
144. Нуджейдат Веам. Потерпіла особа в структурі криміналістичної характеристики зґвалтувань. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 207–210.
145. Нуджейдат Веам. Проблема протидії розслідуванню зґвалтувань та засоби її вирішення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1 (263). С. 149–152.
146. Нуджейдат Веам. Роль експертиз медичного характеру при розслідуванні изнасилований. *Вісник Гродненського державного університету імені Янки Купали*. 2018. Т. 8. № 4. С. 66–73.
147. Нуджейдат Веам. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтувань і тактичні операції. *Право і суспільство*. 2018. № 1. Ч. 2. С. 246–251.
148. Образцов В.А. Криміналістическая классификация преступлений. Красноярск, 1988. 176 с.
149. Образцов В. А., Танасевич В. Г. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации. *Советское государство и право*. 1979. № 8. С. 109–115.
150. Обросов И. Ф., Трегубов Л. З., Шивирев Н. А. Скрытые факторы виктимности при изнасиловании несовершеннолетних. *Социальная и судебная психиатрия: история и современность*. Москва, 1996. С. 363–368.

151. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження: методичні рекомендації / С.І. Перлін, С.О. Шевцов, Н.М. Косміна та ін. Харків: ФОП Чальцев О.В., 2009. 100 с.

152. Одерій О.В. Основи методики розслідування вбивств на замовлення та вбивств, учинених під час здійснення релігійних ритуалів: монографія / О.В. Одерій, А.О. Шульга. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. 328 с.

153. Основы борьбы с организованной преступностью / под ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. М.: ИНФРА-М, 1996. С. 284.

154. Петрюк П. Т., Перевозная Т. А. Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза: общие вопросы экспертологии и экспертизы несовершеннолетних. *Архів психіатрії*. 2005. Т. 11. № 3. С. 125–129.

155. Пещак Я.Л. Следственные версии. Москва: Прогресс, 1976. 226 с.

156. Пименов Н. Г. Научные и практические аспекты криминалистического ДНК-анализа: учебное пособие / М.Г. Пименов, А.Ю. Культин, С.А. Кондратов. Москва: ЭКЦ МВД Россия, 2001. 144 с.

157. Погорецький М.А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93–103.

158. Пономарева Л.Е. Методика расследования изнасилований. Москва: Юрлитформ, 2002. 152 с.

159. Попов А.В. Тактические приемы поиска вещественных источников доказательственной информации. Алма-Ата, 1976. 149 с.

160. Порубов Н. И., Порубов А. Н. Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты: монография. Москва: Юрлитинформ, 2013. 304 с.

161. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Закон України № 2295-VI від 01.06.2010 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 30. Ст. 399.

162. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань: наказ Генеральної прокуратури України № 69 від 17 серпня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0069900-2/print1452768569071207>.

163. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події: наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1377 від 6 листопада 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>.

164. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події: наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1377 від 6 листопада 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>.

165. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України: наказ Міністерства охорони здоров'я України з додатками (із змінами і доповненнями) № 6 від 17 січня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG784.html.

166. Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини: Постанова Пленуму Верховного Суду від 27.03.92 р. №4. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1995. №1. Київ: Юрінком, 1995. 472 с.

167. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: постанова Пленуму Верховного Суду України №5 від 30.05.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.

168. Проблема ложных заявлений о сексуальном насилии [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://void-hours.livejournal.com/1657.html>.

169. Пчеліна О.В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та шляхи її подолання. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (31). С. 628–632.

170. Пясковський В.В. Розслідування зґвалтувань / Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

171. Пясковський В.В. Судово-експертне забезпечення розслідування злочинів проти статеві свободи та статеві недоторканості неповнолітніх. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1 (27). С. 72–78.

172. Райх В. Сексуальная революция / пер. с нем. СПб-М.: АСТ, 1997. 352 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://royallib.com/read/rayh_vilgelm/seksualnaya_revoljutsiya.htm.

173. Расследование убийств, совершенных организованными вооруженными группами: методическое пособие / А.И. Дворкин, Е.У. Бабаева, М.Е. Токарева и др. Москва: Лига Разум, 1995. 96 с.

174. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений: учебное пособие. Ленинград, 1975. 154 с.

175. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.

176. Романов В.В. Юридическая психология: учебник. М.: Юристъ, 1998. 488 с.

177. Ромців О.І. Сутність поняття «протидія розслідуванню злочинів» у сучасній криміналістичній науці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-1. Том 4. С. 112–116.

178. Россинский С.Б. Осуществление специальных операций при производстве следственных действий / Воронежские криминалистические чтения / под ред. О.Я.Баева. Воронеж: Изд-во Воронежского государственного ун-та, 2002. Вып. 3. С. 183–190.

179. Саїнчин О.С. Способи скоєння і приховування навмисних убивств. *Вісник Донецького інституту внутрішніх справ*. 2002. № 2. С. 284–289.

180. Свядощ А. М. Женская сексопатология. 5-е изд., перераб. и доп. Кишинев: Штиинца, 1991. 184 с.

181. Сексопатология: справочник / Г.С. Васильченко, Т.Е. Агаркова, С.Т. Агарков и др.; под ред. Г.С. Васильченко. Москва: Медицина, 1990. 576 с.
182. Сидоров А.С. Первоначальный этап расследования убийств, совершаемых на железнодорожном транспорте: учебно-практическое пособие. Москва: Юрлитинформ, 2003. 184 с.
183. Сидоров П. И., Дерягин Г. Б. Сексуальное поведение и насилие: монография. Москва: МЕДпресс-информ, 2007. 272 с.
184. Синєокий О.В. Кримінологічні аспекти об'єктивних ознак злочинів, вчинених на сексуальному підґрунті. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2005. Вип. 67–69. С. 44–46.
185. Синєокий О.В. Насильницький гомосексуалізм: деякі кримінально-правові та криміналістичні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 3 (22). С. 195–207.
186. Синєокий О.В. Нетипові статеві злочини: сучасний криміналістичний погляд. *Вісник прокуратури України*. 2001. № 6 (12). С. 64.
187. Синєокий О.В. Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології. Вступ до криміноперверсології: монографія. Харків: Право, 2009. 752 с.
188. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В.К. Лисиченко, В.И. Гончаренко, М.В. Салтевский и др.; под ред. В.К. Лисиченко. Київ: Вища школа, 1988. 405 с.
189. Справа 1-353/11. Кримінальне провадження 1/465/30/14. Франківський районний суд м. Львова. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.
190. Справа 1-КП №278/72/13-к. Житомирський районний суд Житомирської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

191. Справа 297/1057/15-к. Берегівський районний суд Закарпатської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

192. Справа № 1/2113/96/2012. Каховський міськрайонний суд Херсонської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27169766>.

193. Справа № 347/1379/13-к. Кримінальне провадження № 1-кп/347/55/13. Косівський районний суд Івано-Франківської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

194. Справа № 351/709/13-к. Кримінальне провадження № 1-кп/351/38/13. Снятинський районний суд Івано-Франківської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

195. Справа № 1-76/11. Кримінальне провадження № 1/1006/10/2012. Бородянський районний суд Київської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

196. Справа № 1-88/11. Ружинський районний суд Житомирської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

197. Справа № 201/3635/13-к. Кримінальне провадження № 1кп/201/111/2013. Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

198. Справа № 2012/8925/2012. Кримінальне провадження 1/639/231/2013. Жовтневий районний суд м. Харкова. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

199. Справа № 2020/12429/2012. Кримінальне провадження №1/641/13/2014. Комінтернівський районний суд м. Харкова. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

200. Справа № 224/724/12. Томашпільський районний суд Вінницької області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

201. Справа № 305/786/16-к за 2016 р. Рахівський районний суд Закарпатської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

202. Справа № 348/198/14-к. Кримінальне провадження № 1-кп/348/36/14. Надвірнянський районний суд Івано-Франківської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

203. Справа № 458/25/15-к. Кримінальне провадження № 1-кп/455/53/2015. Старосамбірський районний суд у Львівській області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

204. Справа № 542/254/16-к за 2016 р. Новосанжарський районний суд Полтавської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

205. Справа № 617/14868/12. Овруцький районний суд Житомирської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

206. Справа № 634/1372/14-к. Провадження № 1-кп/634/25/15. Сахновщанський районний суд Харківської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

207. Справа № 901/2061/12. Богородчанський районний суд. Івано-Франківської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

208. Справа №: 601/1119/12. Кримінальне Провадження № 1/272/16/13. Андрушівський районний суд Житомирської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

209. Справа №1-734/11. Суворівський районний суд м. Херсона *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

210. Справа №568/1274/13-к за 2014 р. Радивилівський районний суд Рівненської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

211. Старченко А. А. Гипотеза. Судебная версия. Москва: Изд-во МГУ, 1962. 72 с.

213. Стулин О.Л. Как препятствовать противодействию расследованию. *Законность*. 2000. № 2. С. 26–27.

214. Судебная психиатрия: руководство для врачей / под ред. Г.В. Морозова. М.: Медицина, 1988. 400 с.

215. Судова медицина та психіатрія: навчальний посібник / М.М. Тагаєв, А.П. Антонюк. Харків: ХНУВС, 2010. 243 с.

216. Судова медицина: підручник для студентів мед. вузів. / І.О. Концевич, Б.В. Михайличенко та ін.; за ред. І.О. Концевич, Б.В. Михайличенка. Київ: МП «Леся», 1997. 656 с.

217. Тагаєв Н.Н. Следы крови в следственной и экспертной практике. Харьков: Консум, 2000. 128 с.

218. Тагаєв Н.Н. Судебная медицина: учебник; под общ. ред. проф. А.М. Бандурки. Харьков: Факт, 2003. 1253 с.

219. Тагаев Н. Н., Казаренко Н. И. Описание предметов одежды и обуви, следов повреждений и наложений как вещественных доказательств: учебное пособие. Харьков: Университет внутренних дел, 2000. 68 с.

220. Татаров О.Ю. Початок досудового розслідування за кримінальним процесуальним кодексом України: доповідь «Новації кримінально-процесуального законодавства» (6 лип. 2012 р., м. Дніпропетровськ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dduvs.in.ua/assets/files/news3/KPK/material.doc>.

221. Тертышник В. М. Обыск: учебное пособие. Харьков: Гриф, 1997. 36 с.

222. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

223. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціальні та правові основи: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 36 с.

224. Удалова Л. Д. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 228–237.

225. Удалова Л.Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України: монографія. Київ: Паливода А. В., 2006. 324 с.

226. Фаринник В. Початок досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний вісник України*. 2012. № 24 (16–22 черв.). С. 4.

227. Фастовець В.А. Реєстрація заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення. *Вісник прокуратури*. 2013. № 2 (140). Київ: Національна академія прокуратури України, 2013. С. 43–51.

228. Филиппов А.Г. К вопросу об особенностях расследования отдельных видов и групп преступлений. *Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений*. Свердловск. 1980. С. 23–27.

229. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности. Харьков: Фолио, 2009. 240 с.

230. Хаутиев Ш.М. Понятие и сущность тактической операции «Защита доказательств». *Воронежские криминалистические чтения* / под ред. О.Я.Баева. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. Вып.2. С.86–93.

231. Христенко В. Е., Титаренко Д. С. Беспомощность пострадавшего в очаге чрезвычайной ситуации и жизненная установка личности быть жертвой. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. 2011. №981. С. 222–225.

232. Чаплинська Ю.А. Слідчий експеримент (організаційний аспект). *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 43–48.

233. Чаплинський К.О. Організація і тактичні прийоми проведення одночасних обшуків. *Науковий вісник Юридичної академії МВС*. 2004. № 3(17). С. 338–345.

234. Чернецький О. К. Підготовка до проведення слідчого експерименту. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : «Юридические науки»*. 2010. Т. 24 (63). № 1. С. 345–350.

235. Чуприков А. П., Цупрык Б. М. Общая и криминальная сексология: учеб. пособие. Киев: МАУП, 2002. 248 с.

236. Чурікова І.В. Початок досудового розслідування у кримінальному процесі України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 226–231.

237. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. учебное пособие. Москва: Право и Закон, 1997. 320 с.

238. Шведів зобов'язують отримувати чітку згоду на секс [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tsn.ua/svit/1069060.html>.

239. Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики: монография. Харьков: Гриф, 2002. 349 с.

240. Шехавцов Р.М. Поняття протидії розслідуванню злочину. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2002. № 3. С. 192–204.

241. Шизофрения с сексуальными извращениями (вопросы клиники и профилактики общественно опасных действий): методические рекомендации / Ю.А. Ильинский, Г.И. Завидовская, Ю.П. Жданов. Москва: НИИ общей и судебной психиатрии им. В. П. Сербского. 1986. 24 с.

242. Шиканов В.И. Информация к тактической операции «Атрибуция трупа». Иркутск, 1975. 182 с.

243. Шиканов В.И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений. *Методика расследования преступлений. Общие положения: материалы науч.-практ. конференции* (г. Одесса, ноябрь 1976 г.). Москва, 1976. С. 155–159.

244. Шульга А.О. Основы методики розслідування вбивств на замовлення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2003. – 20 с.

245. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: учебно-практическое пособие. Харьков: Эспада, 2005. 544 с.

246. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

247. Щербатых Ю.В. Искусство обмана. Популярная энциклопедия. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. 544 с.

248. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: Харків юридичний, 2010. – 320 с.

249. Юрченко Л. В. Особливості початку досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним законодавством України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. 2013. Том 26 (65). № 1. С. 338–343.

250. Явчуновская Т.М. Тенденция современной преступности женщин / Т.М. Явчуновская, И.Б. Степанова. *Государство и право*. 2000. № 12. С. 31.
251. Grayson Betty. Attracting Assault: Victims' Nonverbal Cues / Betty Grayson, Morris I. Stein. *Journal of Communication*. 1981. March. P. 68–75 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1460-2466.1981.tb01206.x/abstract>.
252. Hentig H. The Criminal and his Victim. Studies in the Sociobiology of Crime. Yale University Press, 1948. P. 406–408 (Цит. по: Квашис В.Е. Основы виктимологии. Москв: Юридическая литература, 1999. 236 с.).
253. Liz Kelly, Jo Lovett and Linda Regan. A gap or a chasm? Attrition in reported rape cases. Home Office Research Studies: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk>.
254. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://24tv.ua/sport/skandali_zi_zvaltuvannyami_sportsmeniv_sprava_u_groshah_chi_bazhanni_spravedlivosti_n1162528.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

АНКЕТА

**для узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (вироків)
щодо зґвалтувань (усього вивчено 150 справ)**

1. Потерпіла особа від зґвалтування:

1) жінка:

- неповнолітня – 54 (36 %);

- повнолітня – 96 (64 %);

2) чоловік:

- неповнолітній – 0;

- повнолітній – 0.

2. Зґвалтування вчинено одноосібно:

1) знайомою потерпілій особою – 71 (47,3 %);

2) незнайомою потерпілій особою – 37 (24,7 %);

3. Зґвалтування вчинено групою осіб:

1) незнайомими – 24 (16 %);

2) знайомими (хоча би один) – 18 (12 %);

4. Місце вчинення зґвалтування:

1) житло (квартира, будинок) – 85 (56,7 %);

2) під'їзд – 0;

3) ліфт – 0;

4) підвал – 3 (2 %);

5) гараж – 1 (0,7 %);

6) вулиця – 32 (21,3 %);

7) ліс (лісосмуга, парк) – 26 (17,3 %);

8) автомобіль – 3 (2 %).

5. Час вчинення зґвалтування:

1) ранкові часи – 15 (10 %);

- 2) вдень – 8 (5,3 %);
 - 3) ввечері – 98 (65,3 %)
 - 4) нічні часи – 29 (19,3 %).
6. Спосіб вчинення насильницького статевого акту:
- 1) природнім способом – 101 (67,3 %);
 - 2) поєднання природного і неприродного способів – 49 (32,7 %);
7. Характер застосованого насильства:
- 1) застосування фізичної сили – 93 (62 %);
 - 2) погрози побиттям – 46 (30,7 %);
 - 3) погрози зброєю або іншими предметами – 8 (5,3 %);
 - 4) використання безпорадного стану потерпілої – 3 (2 %).
8. Заходи щодо приховування вчиненого зґвалтування:
- 1) не застосовувалися – 32 (21,3 %);
 - 2) знищення слідів перебування на місці події – 1 (0,7 %);
 - 3) погрози потерпілій – 102 (68 %);
 - 4) від'їзд з місця проживання (перебування) – 15 (10 %).
9. Речові докази (сліди злочину) у кримінальному провадженні:
- 1) трасологічні сліди (взуття, рук та ін.) – 3 (2 %);
 - 2) одяг (білизна) зі слідами біологічного походження (кров, сперма вагінальні виділення тощо) – 138 (92 %);
 - 3) інші речі зі слідами біологічного походження – 27 (18 %);
 - 4) нігтьові зрізи з мікрочастинками – 65 (43,3 %);
 - 5) зразки виділень – 123 (82 %).
9. Підстави відкриття кримінального провадження:
- 1) заява потерпілої особи – 127 (84,7 %);
 - 2) звернення батьків неповнолітньої потерпілої – 21 (14 %);
 - 3) повідомлення адміністрації виховного закладу – 2 (1,3 %).
10. Проведення слідчих (розшукових) дій:
- 1) огляд місця події – 138 (92 %);
 - 2) огляд і вилучення одягу – 129 (86%);

- 3) освідування – 0;
- 4) допит потерпілої – 150 (100 %);
- 5) допит свідків – 150 (100 %);
- 6) допит підозрюваного – 150 (100 %);
- 7) обшук – 91 (60,7 %);
- 8) пред'явлення для впізнання – 16 (10,7 %);
- 9) слідчий експеримент – 11 (7,3 %);

11. Проведення експертиз:

- 1) судово-медичної потерпілої особи – 150 (100 %);
- 2) судово-медичної речових доказів – 150 (100 %);
- 3) судово-медичної підозрюваного – 138 (91,3%);
- 4) криміналістичної – 27 (18%);
- 5) судово-психіатричної (психолого-психіатричної) – 14 (9,3 %).

ДОДАТОК Б**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ****Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:****публікації у фахових виданнях України:**

1. Нуджейдат Веам. Потерпіла особа в структурі криміналістичної характеристики зґвалтувань. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 207–209.

2. Нуджейдат Веам. Криміналістична класифікація зґвалтувань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 3. Т. 2. С. 136–141.

3. Нуджейдат Веам. Криминалистическая характеристика изнасилований. *Legea și viața*. 2017. № 7/2 (307). С. 83–87. Republica Moldova.

4. Нуджейдат Веам. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтувань і тактичні операції. *Право і суспільство*. 2018. № 1. Ч. 2. С. 246–250.

5. Нуджейдат Веам. Проблема протидії розслідуванню зґвалтувань та засоби її вирішення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1 (263). С. 149–152.

6. Даньшин М.В., Нуджейдат Веам. Процесуальні і тактичні особливості відкриття кримінального провадження про зґвалтування. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2018. Вип. 25. С. 121–123.

публікація у періодичному науковому зарубіжному виданні:

7. Нуджейдат Веам. Роль експертиз медичного характеру при расследовании изнасилований. *Вестник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 4. «Правазнаўства»*. 2018. Т. 8. № 4. С. 66–72.

наукова праця, в якій опубліковані основні наукові результати дисертації у періодичному науковому виданні держави, яка входить до

Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу

8. Weam Nujedat. International legal experience in the use of special knowledge in the investigation of rape: features of medical expert examinations in Ukraine. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 3 (vol. 2). S. 178–183. Республіка Польща.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Нуджейдат Веам. Потерпіла особа як елемент криміналістичної характеристики зґвалтувань. *Від громадянського суспільства – до правової держави: XIII Міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів* (м. Харків, 27 квітня 2017 р.): збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 197–199.

10. Нуджейдат Веам. Про криміналістичну класифікацію зґвалтувань. *Юридичні науки: проблеми та перспективи: Всеукраїнська науково-практична конференція* (м. Запоріжжя, 23-24 червня 2017 р.): тези доповіді. Запоріжжя, 2017. С. 107–110.

11. Нуджейдат Веам. Актуальные вопросы криминалистической характеристики изнасилований: способ совершения преступления. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М.В. Салтевського* (м. Харків, 8 листопада 2017 р.): тези доповіді. Харків, 2017. С. 133–135.

12. Нуджейдат Веам. Особенности социально-психологического портрета преступника, совершающего изнасилование. *Верховенство права – основоположный принцип правовой державы: IX Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів* (м. Харків, 15 грудня 2017 р.). Харків, 2017. С. 307–311.

13. Нуджейдат Веам. Судебно-психиатрическая экспертиза подозреваемого при изнасилованиях. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри: XIV Міжнародна науково-практична*

конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави»: збірник тез доповідей (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 258–262.

14. Нуджейдат Веам. Актуальні питання судово-медичної експертизи при розслідуванні зґвалтувань. *Від громадянського суспільства – до правової держави: XIV Міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів* (м. Харків, 27 квітня 2018 р.): збірник тез доповідей. Харків, 2018. С. 449–454.

15. Нуджейдат Веам. Щодо неправдивих заяв про зґвалтування у кримінальних провадженнях. *Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю: XVI Всеукраїнська науково-практична конференція*, (м. Кривий Ріг, 12 квітня 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dli.donetsk.ua/science>.